

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Katedra pedagogiky

Diplomová práce

Oldřiška Richter Musilová

Vývoj vztahu ke vzdělání v 17. století ve světle měšťanských testamentů

(příklad Nového Města pražského)

The Development of Relations to Education in the 17th Century in the Context of Burgher
Testaments (the Example of New Prague Town)

Praha, 2015

Doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc.

Ráda bych poděkovala vedoucí mé diplomové práce Doc. PhDr. Růženě Váňové, CSc. za poskytnuté cenné rady a PhDr. Olze Fejtové, Ph.D. za konzultace ke zvolenému tématu i k práci s prameny.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu

V Praze 16. listopadu 2015

Vývoj vztahu ke vzdělání v 17. století ve světle měšťanských testamentů (příklad Nového Města pražského)

Abstrakt

Raně novověké testamentsy představují jedinečný pramen pro poznání mnoha oblastí života dobové společnosti. I proto se řadí k poměrně často využívaným pramenům v různých směrech historického bádání, k nimž se v posledním období řadí v české historiografii především nové kulturní dějiny. Ty se věnují řadě témat, mezi nimiž však překvapivě do značné míry schází oblast výchovy a vzdělávání. Přitom právě testamentsy, které v sobě spojují charakter úředního pramene s osobní výpovědí jednotlivce (testátora), poskytují jedinečnou možnost zachytit vztah dobové společnosti ke vzdělání, a to v různých souvislostech historického vývoje.

Jejich význam vystupuje v tomto ohledu do popředí hlavně pro bádání o těch etapách vývoje školství a vzdělanosti, které dosud stály na okraji zájmu historiků, jako např. vývoj měšťanského školství, respektive vývoj vzdělávání v měšťanském prostředí v době pobělohorské. Omezený zájem historiků byl způsoben především nedostatkem pramenů, které by osvětlily změny, jež nastaly v organizaci nově formovaného konfesijního školství po událostech bělohorských. Ty zahájily proces rekatolizace českých zemí, který se zásadním způsobem dotkl i dosud fungujícího systému měšťanského utrakvistického konfesijního školství. V rámci tohoto systému se v době předbělohorské vzdělávala většina měšťanské populace v českých městech. Tento systém se rozpadl a měl být nahrazen nově budovanou katolickou soustavou, opírající se o základní článek škol farních. Jak tento nově budovaný systém vypadal, jak fungoval, ale hlavně jakým způsobem ho měšťané, často násilně rekatolizovaní, využívali, patří k otázkám, na něž historiografie zatím odpověděla jen částečně, respektive v případě využívání systému vzdělávání měšťany prakticky vůbec. Právě k tomuto tématu nám mohou poskytnout cenné informace měšťanské testamentsy, které přinášejí i jistou osobní výpověď měšťanů, jež mohla mimo jiné zachytit i jejich vztah ke vzdělávání v dynamice nábožensko-politických změn 17. století.

Jedním z mála měst, kde se tento pramen dochoval pro uvedené období v kompaktní podobě, je Nové Město pražské. Souvislá řada tohoto pramene, vedená v měšťanských knihách, začíná již rokem 1586 a pokrývá celé období 17. století. Nabízí tak mimořádnou možnost sledovat a porovnat vztah měšťanské, dominantně utrakvistické společnosti doby předbělohorské ke vzdělání a školství s poměrem, který k nim měla již v zásadě monokonfesijní katolická měšťanská společnost doby pobělohorské. Pro uvedené období, tj. 17. století, se dochovalo celkem 733 testamentárních zápisů měšťanů a obyvatel Nového

Města pražského. Z hlediska historiografických metodických standardů, vypracovaných již v osmdesátých letech minulého století, se jedná o početně dostatečně reprezentativní vzorek pro výzkum. Současně tento pramen a jeho vznik nebyly spojeny s konkrétní vrstvou měšťanské společnosti, takže nabízejí dostatečně reprezentativní výpověď o celém jejím spektru. Testamenty poskytují v zásadě dvě roviny údajů. Jedná se o jména osob, která testamenty zachycují, a údaje o nemovitostech, movitostech, financích a dalších „komoditách“, které se vyskytují v testamentární dispoziční a které lze bez problémů kvantifikovat. K tomu typu kvantifikovatelných dat patří i dispozice na školství a vzdělávání vůbec, tj. materiální či finanční odkazy pro konkrétní osoby či instituce. Druhá rovina informací se váže k problematice významové proměny testamentárních zápisů, kterou lze vyhodnotit až po důkladném rozboru pramene z hlediska pomocných věd historických a případně jazykovědného rozboru. Tato úroveň přístupu k prameni není v této práci reflektována. Naopak, výzkum vztahu novoměstské měšťanské společnosti ke vzdělání v 17. století se opírá o první rovinu přístupu k prameni s tím, že je důkladně zohledněn právní a správní rámec testamentární praxe v zkoumaném městě, který determinoval vypovídací hodnotu pramene.

Pro dobu předbělohorskou (1600-1620) se dochovalo na Novém Městě pražském 284 testamentů, z nichž 40 (14%) obsahovalo dispozice, které se vztahovaly k oblasti vzdělávání. Pro dobu pobělohorskou (1621-1700) bylo zaznamenáno celkem 449 testamentů, v nichž se objevilo 48 (11%) posledních vůlí, které zmínily sféru vzdělání. Z celkového počtu testamentů, které během 17. století řešily otázku vzdělávání, lze doložit, že v době pobělohorské došlo k mírnému poklesu zájmu měšťanské společnosti o tuto oblast. Menší zájem testátorů o otázku vzdělání nenabýval razantnější podobu nepochybně také proto, že důsledky významných společenských změn mohly pronikat do jejich myšlení, respektive jednání s určitým časovým odstupem a často se naplno projeví až v následujících generacích, nezatížených zkušenostmi se starší realitou.

Sledování struktury dispozic, které směřovaly v obou zkoumaných etapách do oblasti vzdělávání, ukázalo, že překvapivě pouze minimálně uváděly finanční či jinou podporu přímo školám, působícím v síti městského školství, a to jak v době předbělohorské, tak pobělohorské. Podobně omezeně se reflektovala v pramenech podpora učitelů, spojených s jednotlivými školami v prostoru měst, a žáků těchto škol. V případě malé podpory městským školám lze hledat v době předbělohorské důvod jednak v prioritním financování jejich chodu z prostředků měst, a jednak v možné podpoře ze strany měšťanů již za jejich života např. v souvislosti se studiem jejich potomků. V době

pobělohorské k těmto příčinám mohl navíc přispět často neutěšený stav sítě městských škol. Nezáměr o finanční pomoc učitelům měl nepochybně v obou sledovaných etapách jiné příčiny. V době předbělohorské souvisel se systémem „rotace“ učitelů na městských latinských školách, který bránil vytvoření užších vazeb mezi vyučujícími a městskou společností. V době pobělohorské pak můžeme hledat důvod opět v neutěšeném stavu městského, nyní již výhradně katolického školství. Tento stav navíc měšťany vedl k přesunu financí ve prospěch preceptorů, tj. soukromých učitelů. Ti jim mohli nejen vyřešit špatnou situaci v městských školách, které nemusely poskytovat záruku kvalitní výuky, ale současně mohli nabídnout alternativu vzdělání v případě, že se měšťané chtěli z konfesijních důvodů vyhnout katolickému školství. Zcela specifickou podobu měly dispozice ve prospěch žáků, které již v době předbělohorské nabývaly podobu charitativních odkazů. V této formě křesťanské charity, která neměla prvoplánově souvislost s podporou vzdělání, přetrvala tato forma testamentárních odkazů i do doby pobělohorské.

Nejvýrazněji se změny v přístupu ke vzdělání projevily v nejpočetnější skupině testamentárních odkazů do vzdělávání, a tou byly dispozice ve prospěch latinského (literárního) vzdělání potomků testátorů, či dětí z příbuzenstva nebo okruhu známých. To v době předbělohorské představovalo jistý „standard“ vzdělání mužské měšťanské populace, což testamentsy potvrzují. Uvedené dispozice se objevily u měšťanů zastupujících všechny vrstvy městské společnosti. Odkazy pobělohorské naznačily, že v této době se zájem o latinské vzdělání přesunul k vyšším, majetnějším vrstvám měšťanů, kteří tento stupeň vzdělání začali cílevědoměji spojovat s přípravou potomků na univerzitní studia. Skutečnost, že se v době pobělohorské přestaly objevovat společně dispozice ve prospěch literárního vzdělávání a vyučení řemeslu, které byly v době předbělohorské vcelku obvyklé, svědčí o určité sociální diferenciaci v měšťanské společnosti, která souvisela s nově odlišným přístupem různých sociálních skupin měšťanů ke vzdělání. Zatímco v době předbělohorské bylo obvyklé, že řemeslník, stejně jako příslušníci dalších vrstev měšťanské společnosti, získával latinské vzdělání, v době pobělohorské ho již příliš nevyhledával, neboť se stávalo většinou plánovaným předstupněm univerzitního (hlavně právníckého) vzdělání, do jisté míry vyhledávané pro studium potomků ze zámožnějších měšťanských rodin.

Specifickým fenoménem pobělohorských dispozic na vzdělání se stávaly odkazy, které formu vzdělávání potomků či jiných příjemců dispozice blíže neurčují. Tyto dispozice nalezneme především v testamtech měšťanů, kteří hodlali podpořit vzdělání v obecné

rovině, tj. nikoliv speciálně výuku řemesla na straně jedné, či univerzitní studium na straně druhé. Testátor většinou patrně mýnil zajistit pouze elementární vzdělání, nejspíše na některé z blízkých farních škol, které v této době byly již výhradně katolické. Proto se tato forma studia nemusela v testamentech blíže určovat.

Odkazy na vzdělání doprovázely po celé 17. století dispozice na výchovu potomků či jiných dětí. V době předbělohorské i pobělohorské požadavky testátorů směřovaly převážně k řádné křesťanské výchově, aniž by specifikovaly její konfesijní formu. Zcela výjimečně se tak dalo jen v době pobělohorské, a to navíc pouze do poloviny 17. století, kdy ještě nebyl završen proces rekatolizace. Důvodem absence požadavku na konkrétní konfesijně determinovanou výchovu může být opět skutečnost, že v dominantně utrakvistickém předbělohorském a monokonfesijním katolickém pobělohorském prostředí naprostá většina testátorů nepotřebovala tento požadavek uvádět. Pokud by navíc v době pobělohorské testátor požadoval zajistit jinou konfesijní formu výchovy než katolickou, nemohl tuto skutečnost v oficiálním úředním materiálu, kterým se testamenty stávaly, uvést.

I sledování skupiny „nepřímých“ odkazů do sféry vzdělávání, jaké představovaly dispozice knih či odkazy ve prospěch literátských bratrstev, doložilo některé ze společenských procesů 17. století, související se změnami v měšťanské společnosti i dobového vzdělávání. Literátská bratrstva lze i na základě údajů z testamentů charakterizovat v době předbělohorské jako součást kulturního prostoru měst, v němž svými aktivitami podporovala rozvoj vzdělávání dospělé populace měst. Tento jejich charakter se v době pobělohorské výrazně mění a uvedená společenství se stala výhradně náboženskými komunitami, jejichž činnost souvisela téměř výlučně s rozvíjením katolické zbožnosti a vazba ke vzdělávání ustoupila výrazně do pozadí.

Součástí řady testamentů se v 17. století staly i odkazy knih a knihoven. Jedná se dokonce o nejpočetnější skupinu dispozic souvisejících se vzděláním, a to jak v době předbělohorské, tak v etapě následující. Podstatné není jen to, že testamenty zachycují výskyt knih v měšťanských domácnostech, ale dispozice knih dokládá, jaký vztah k nim testátor měl, zda je on či jeho dědici využívali, respektive byli schopni využívat. Testament tak má potenciál potvrdit kvalitu vzdělání měšťanů, popřípadě jejich potencionálních dědiců. Výraznou tendencí po celé sledované období byla snaha testátorů měšťanů udržet vytvořené knižní sbírky jako celek i v dalších generacích, respektive uchovat je ve vlastní rodině, pokud to bylo možné. V době předbělohorské byly tímto způsobem předávány knihovny obecně humanistického obsahu, po roce 1620 nabývaly odkazy knih dvojí

základní formu. Na jedné straně se v testamentech objevují kvalitní a rozsáhlejší profesní knižní sbírky, profilované většinou jako soubory právnícké literatury. Na straně druhé nalezneme dispozice jednotlivých knih i menších souborů převážně náboženské literatury, určené pro různé typy katolických náboženských institucí. V prvním případě se tak podařilo doložit změnu ve vývoji měšťanských knihoven v 17. století, mezi nimiž v době pobělohorské postupně mizí větší soubory knih obecně humanistického zaměření, které jsou nahrazovány rozsáhlejšími knihovnami konkrétního profesního, především právníckého zaměření. Tato skutečnost konvenovala již zmíněnému pobělohorskému trendu podpory univerzitního vzdělávání spíše zámožnějších měšťanských synů s cílem umožnit jim kariéru především na úředních postech, k čemuž jim profesní právnícké knihovny poskytovaly zázemí. V druhém případě se odkazy knih stávají součástí v době pobělohorské vcelku očekávaných zbožných dispozic, které již nemají přímou vazbu na proces vzdělávání.

Po celé 17. století se dispozice ve prospěch vzdělání a výchovy objevovaly převážně v testamentech mužů. Jejich dominanci v této sféře lze spojit s celkovým konceptem raně novověkého vzdělávacího systému, který značně omezoval přístup žen ke vzdělání. Z hlediska sociálně ekonomického zázemí pak největší skupinu měšťanů, kteří v testamentech řešili otázku vzdělání a výchovy, představovali před Bílou horou zástupci střední vrstvy měšťanů, rekrutující se z řad řemeslníků, majitelů nemovitostí či představitelů intelektuálních profesí. Zástupci nejmajetnějších obyvatel města mezi těmi, kteří podpořili v testamentu vzdělání, scházeli. Dispozice směřující do oblasti vzdělávání si naopak našly místo v testamentech měšťanů z nejnižších vrstev společnosti, pro které patrně vzdělání reprezentovalo významný prostředek ke zlepšení společenského postavení. Pro dominující střední vrstvy městské společnosti představovalo vzdělání a investice do něj, obvyklý standard. Uvedená situace se v době pobělohorské začíná měnit. Mezi testátory, kteří odkazovali na vzdělání, poklesl počet zástupců nejnižších vrstev měšťanů a naopak se objevili, na rozdíl od období předbělohorského, i představitelé ekonomických špiček měšťanského obyvatelstva. Tato situace zcela odpovídala už výše naznačenému vývoji, kdy se v době pobělohorské zvyšuje význam vzdělání především mezi zámožnějšími měšťany, kteří cíleně investují do vzdělávání potomků, zejména aby jim umožnili budovat úřednické kariéry na všech úrovních správy.

Výzkum novoměstských testamentů z období 17. století potvrdil, že se jedná o důležitý pramen pro studium otázek souvisejících s dobovou vzdělaností a vztahem měšťanské komunity k tomuto fenoménu. Na jejich základě se podařilo prokázat,

že měšťanská společnost v jednom z měst pražského souměstí přikládala vzdělání v době předbělohorské i pobělohorské velký význam, ale v každé etapě se jednalo o podporu a preferování jiných oblastí vzdělávání. Současně se v této podpoře v obou obdobích angažovaly i jiné vrstvy měšťanské společnosti. Tyto skutečnosti odpovídaly společenskému vývoji, jehož cézurou se staly události bělohorské. Testamenty ovšem poskytly informace jen o některých procesech, které probíhaly v oblasti výchovy a vzdělávání, a zachytily je navíc s určitým časovým odstupem k probíhajícím společensko-politickým změnám v 17. století. Přesto jsou nepochybně nenahraditelným pramenem pro výzkum otázky vztahu společnosti ke vzdělání, v našem případě měšťanské společnosti.

Klíčová slova:

raný novověk, předbělohorské období, pobělohorské období, Čechy, Nové Město pražské, měšťané, konfese, školství, vzdělanost, testamenty

The Development of Relations to Education in the 17th Century in the Context of Burgher Testaments (the Example of New Prague Town)

Abstract

Early modern testaments represent a unique source of information about many areas of life at a given historical period. They are frequently used in various areas of historical research, including Czech historiography and its new cultural history. Although the cultural history covers many topics, surprisingly, the field of education has been somewhat forgotten. The testaments, which unite the official information and personal testimonies, provide a unique chance to see the attitude of the society towards education in a historical context of a certain era.

The testaments might become important especially when researching those periods of the development of scholarly systems and education that have been overlooked by historians, e.g. the development of town schools; respectively, the development of urban education in the period after the Battle of White Mountain (1620). The limited interest of historians has been caused mainly by the lack of information sources that could explain the changes in the organization of the newly formed confessional educational system after the Battle of White Mountain. These changes launched the process of recatholization of the

Czech lands and naturally, they led to the significant transformation of the existing urban Utraquist confessional educational system. Most of the Czech urban population had been educated in this system during the pre-White Mountain era. However, this pre-1620 system fell apart and was replaced by a new Catholic educational system which was based on parish schools. The description of this new system and its use by often compulsorily recatholized burghers have been among the topics with very limited or no (in case of its use by recatholized urban population) historiographic coverage. Burgher testaments bring valuable information including personal testimonies of the burghers that could reflect also their relationship to education during the dynamic religion and political changes which occurred in the 17th century.

One of the few cities with well preserved 17th century burghers' testaments is the New Town of Prague. The uninterrupted series of the testaments found in the town books starts in 1586 and covers the entire 17th century. The testaments give us a unique opportunity to see and compare the relationship of the pre-White Mountain urban and dominantly Utraquist society to its educational system with the relationship of the Catholic urban society of the post-White Mountain era. Overall, 733 testaments of the 17th century New Town citizens have been preserved. According to the 1980s standards of historiographical methodology, this number provides a representative sample for further research. At the same time, this information source and its existence were not connected with any particular social group of the urban population and thus we can get representative evidence about the full spectrum of the society. The testaments bring two kinds of information. The first kind of information includes the names of people (testators and others), the information about their real estate, personal movables, finances and other assets that were mentioned in the testament and that could be quantified. Personal decisions regarding the distribution of one's property at death to schools and educational institutions in general are also in this group. The second group of information is closely connected with the topic of the connotation changes in testaments and can be assessed only after an exhaustive historical and linguistic research which is not part of the thesis. The first group of information has been used for the purpose of this work, which is the research of the relationship of the New Town burghers to education in the 17th century, with a special respect to the legal and administrative framework of the testamentary practice in Prague that defined the predicative value of this information source.

284 testaments from the pre-White Mountain period (1600-1620) have been preserved in the New Town of Prague and 40 of them (14%) include directions regarding

education. 449 testaments from the post-White Mountain period (1621-1700) have been found and 48 of them (11%) mention education. Based on the total number of the 17th century testaments that include references to education, it is possible to say that after 1620 the interest of urban population in education experienced a slight decline. The small decline was probably also caused by the slow, or delayed, impact of the significant social changes on people's minds and their decisions. It is also possible that the social changes had a full influence only on the following generations that had not had the experience with the previous Utraquist system.

The financial or other support for town schools within the city was noticed only in a very small number of testaments in both researched periods (pre and post-White Mountain). Similarly, the direct support for teachers or students at schools in the given territory was mentioned only marginally in the testaments. In case of low support for town schools, the reason can be seen in the fact that in the pre-White Mountain period the schools were financed primarily by cities, and it is also highly probable that burghers supported the schools directly during their lives when their children were studying there. In the post-White Mountain period, the bad situation in the town school network could also have a significant influence. On the other hand, the reasons for the lack of interest in direct financial support of school teachers were quite different. The „rotation” of teachers at Latin town schools in the pre-1620 period prevented the society from establishing closer relationships with particular teachers. In the post-1620 period, the reason might be found in a bad state of affairs at urban, then fully catholicized, schools. This situation made the burghers support financially private teachers, preceptors, who, unlike town schools which did not have to guarantee quality, offered quality education and in many cases also served as an alternative to Catholic education for religious reasons. The support for students mentioned in the testaments was also quite specific. The testaments, even in the pre-1620 period, mentioned this as a charity which was not primarily focused on education and this form of support remained popular also after 1620.

The most significant change in the attitude towards education that can be observed in the testaments was the distribution of funds in the interest of Latin education of the testator's children and other relatives or friends. Latin education was „a standard“ for male burgher population regardless the social status of the family in the pre-1620 era, which is proved also by the testaments. In the post-1620 era, it was mainly higher and richer social class that expressed interest in Latin education which had become essential for the further university studies of their children. The lower number of bequests in support of

both formal Latin and vocational education (trade and craft professions) in the post-1620 era, which were quite frequent before, shows a social differentiation in the burgher society and a different approach of individual social classes to education at that time. While in the pre-1620 era it had been normal for craftsmen, as well as for other members of the burgher society, to get Latin education, in the post-1620 era it was no longer popular as the Latin education became just a prerequisite for further university education (especially law education) which was important mainly to children from rich families.

Typical for the post-1620 testaments is the fact that the support for education was not specified in detail. Many testators mentioned the educational support for their children in general; which means that they did not specify either the vocational education or university studies. We can assume that the support referred mainly to elementary education; likely at one of the local parish schools which were all Latin at that time, and therefore there was no need for detailed instructions in the testaments.

The support for education with the reference to one's own or other children was mentioned in the testaments throughout the entire 17th century. In both researched periods the testators insisted on proper Christian education without defining the denomination. References to specific denominations can be found only in few post-1620 testaments, especially from the first half of the 17th century when the recatholization had not been over yet. Clearly, in the dominantly Utraquist pre-1620 period as well as during the Catholic post-1620 times it was not necessary to state the denomination preference in education in one's will. In the later post-1620 period, even if the testator had requested for his/her children other education than the Catholic one, it could not have been stated in an official document, e.g. a testament.

The „indirect“ support for education, e.g. the donations of books or support for literary societies/fraternities, was part of the 17th century social life and as such it has been analyzed in this thesis. Literary societies (fraternities), also mentioned in the testaments, played an important role in the cultural life and they focused on further education of adults as well. Their character changed in the post-1620 period as they started to focus more on Catholicism and their educational impact was no longer important.

Many of the 17th century testaments mention inheritance of books and library collections, too. In fact, these are the most frequent bequests related to education in both periods. The testaments not only show the ownership of books but also the relationship of the testator to them and their actual use. Based on these testaments, we can judge the quality of education of both the testators and their heirs. The testators clearly preferred

to keep their library collections as a whole also in further generations and preferably within the family. In the pre-1620 period, people inherited mainly general humanistic libraries while after 1620 we can see two kinds of collections. The first ones were larger subject-oriented professional collections, e.g. law books. The second group included individual books or smaller collections of mainly religious books, usually intended for various types of Catholic institutions. The first group shows the development of burghers' libraries in the 17th century when larger subject-oriented professional libraries replaced the general humanistic ones. This trend was in line with the university education of burghers' sons who sought later careers in state administration and therefore were in need of the law books. The second group relates to the religion of the post-1620 era and had no direct link to educational process.

The support for education in the testaments was limited to the male population throughout the entire 17th century. This can be explained by the male dominance in the Early New Age when women were not allowed to study. From the socio-economical view, the largest groups of burghers that focused on education in the testaments were the middle-class burghers, mainly craftsmen, real estate owners and people working in intellectual professions. The richest citizens did not mention education in their testaments. On the other hand, the lower-class burghers mentioned education in their testaments very often as education had been important for better socio-economical status of their heirs. For the dominant middle-class society, education and investment in education was a standard at that time. However, the situation changed after 1620. The number of lower-class testators that supported education in their testaments decreased, while the number of the richest burghers that mentioned education in their testaments went up. This goes in line with the post-1620 development when education became important especially for richer citizens who purposely invested into their sons so they could establish careers in state administration later on.

The research of the 17th century New Town testaments confirmed that the testaments represent an important source of information about education and also about the relationship of the burgher society to education at a given period. They proved that education was important in both pre and post-1620 periods and that in each of those two periods different areas of education were supported by different social groups. These findings are in line with the social development in that time which was largely influenced by the Battle of White Mountain. On the other hand, the testaments provided information only about some of the changes that had taken place in the area of education and recorded

them with certain delay (compared to the real time of the social and political changes in the 17th century). In spite of that, the testaments proved to be an important source of information in the research of burgher society and its attitude towards education.

Keywords:

Early Modern Period, Early Modern Age, pre-White Mountain period, post-White Mountain period, Czech lands, the New Town of Prague, burghers, burgher class, burgher society, denomination, education, education system, testaments

Obsah

	str.
ÚVOD	17
1. Měšťanské testamenty jako pramen k dějinám vzdělanosti	19
1.1. Badatelský zájem o raně novověké měšťanské testamenty	20
1.1.1. Hlavní směry evropského bádání	20
1.1.2. Výzkumy testamentů a testamentární praxe v českých zemích s přihlédnutím k využití pramenů v rámci kulturních dějin	23
1.2. Metodika využití pramene testamentů v širším kontextu dějin kultury	29
2. Testamenty Nového Města pražského ze 17. století	35
2.1. Dochovanost pražských pramenů	35
2.2. Testamentární praxe na Novém Městě pražském	38
2.3. Novoměstské knihy testamentů za 17. století a forma jejich testamentárních zápisů	39
3. Stručný nárys vývoje Nového Města pražského v 16. a 17. století	42
4. Legáty novoměstských měšťanů směřující do školství a vzdělávání v době předbělohorské	46
4.1. Nábožensko-politická situace v období předbělohorském	46
4.2. Předbělohorské školství	48
4.3. Odkazy směřující na vzdělání a výchovu v době předbělohorské	52
4.3.1. Úvod	52
4.3.2. Odkazy směřující do škol	54
4.3.3. Odkazy směřující kantorům	55
4.3.4. Odkazy směřující žákům	56
4.3.5. Odkazy směřující chudým žákům a mendíkům	56
4.3.6. Odkazy na vzdělání literní	59
4.3.7. Odkazy věnované literátským bratrstvům	62
4.3.8. Odkazy na blíže nespecifikované studium	64
4.3.9. Odkazy na studium mimo království české	64
4.3.10. Odkazy na výchovu	64
4.3.11. Odkazy na protestantskou, případně katolickou výchovu	65
4.3.12. Odkazy na vzdělání v oblasti řemesel	66
4.3.13. Odkazy knih	67
4.3.14. Sociálně-ekonomická struktura testátorů	72

5. Legáty novoměstských měšťanů směřující do školství a vzdělávání v době pobělohorské	77
5.1. Nábožensko-politická situace v období pobělohorském	77
5.2. Pobělohorské školství	79
5.3. Odkazy směřující na vzdělání a výchovu v době pobělohorské	83
5.3.1. Úvod	83
5.3.2. Odkazy směřující do škol	85
5.3.3. Odkazy směřující kantorům	86
5.3.4. Odkazy směřující žákům	87
5.3.5. Odkazy směřující chudým žákům a mendíkům	88
5.3.6. Odkazy na vzdělání literní	88
5.3.7. Odkazy věnované literátským bratrstvům	91
5.3.8. Odkazy na blíže nespécifikované studium	92
5.3.9. Odkazy na studium mimo království české	94
5.3.10. Odkazy na výchovu	95
5.3.11. Odkazy na protestantskou, případně katolickou výchovu	97
5.3.12. Odkazy na vzdělání v oblasti řemesel	98
5.3.13. Odkazy knih	99
5.3.14. Odkazy pražských náboženských emigrantů	102
5.3.15. Sociálně-ekonomická struktura testátorů	105
6. Závěr	107
Příloha č. 1 Statistická komparace vývoje vztahu předbělohorské a pobělohorské novoměstské měšťanské společnosti ke vzdělání na základě testamentární praxe v 17. století	119
Příloha č. 2 Ukázky novoměstských testamentů s dispozicemi na vzdělání	123
Soupis pramenů a literatury	131

Úvod

Testamenty jsou jedinečným pramenem pro poznání a pochopení mnoha oblastí života středověké i raně novověké společnosti. Vznikaly ve šlechtickém i měšťanském prostředí a spolu s inventáři pozůstalostí představovaly od období středověku součást pozůstalostní agendy. Tento pramen byl v rámci evropské historiografie využit v první řadě ve sféře právních dějin. Testamenty však poskytují i další možnosti využití např. pro oblast sociálních dějin (téma rodiny a rodinných struktur, elit, gender studies etc.), sociální antropologii, etnologii, hospodářské dějiny (výzkum majetkových poměrů, finančních záležitostí, úvěrového hospodářství etc.) a v neposlední řadě pro kulturní dějiny a jejich jednotlivé oblasti, které představuje mikrohistorie, dějiny hmotné kultury a dějiny každodennosti. V posledních letech je výzkum v evropském kontextu zaměřen především na dějiny mentalit (tj. na zbožné odkazy, odkazy knih, na školní vzdělání či charitativní odkazy), úzce propojené s kulturními dějinami.¹

V české historiografii, zvláště v posledních letech, se většina výše uvedených témat také objevila. K těm, která zůstala zatím nevyužita, patří oblast výchovy a vzdělávání. Přitom právě testamenty jako písemnosti reflektující osobní vůli jednotlivce slibují i k této oblasti přispět významnou měrou. Dějiny raně novověkého školského systému v českých zemích patří sice k poměrně dobře probádaným tématům, ale většina základní odborné literatury se opírala o normativní prameny úřední provenience. Testament jako pramen vznikající z iniciativy jednotlivce a vyjadřující jeho přání a vůli přináší další rozměr pohledu na dějiny školství. Poslední pořizování totiž spojuje charakter pramene úřední povahy s výpovědí pramene osobní povahy.² Poskytuje tak možnost postihnout vztah dobové společnosti ke vzdělávání, tj. jak nahlížela na význam a úlohu vzdělávacího procesu v jeho proměnách v různých společensko-politických souvislostech.

Předmětem zájmu této práce je postihnout konkrétně vývoj vztahu dobové měšťanské společnosti ke vzdělání v období 17. století, které přineslo do vývoje školství i vzdělávání v Čechách významné změny. Bělohorské události a jejich konsekvence způsobily rozpad doposud fungujícího dominujícího systému městského utrakvistického

¹ FEJTOVÁ, Olga a Kateřina JÍŠOVÁ. *Měšťanské testamenty jako badatelské téma*. in: JÍŠOVÁ, Kateřina a Eva DOLEŽALOVÁ (edd.). *Pozdně středověké testamenty v českých městech*. Praha 2006, s. 15.

² ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie et al. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha 2013, s. 16.
SCHULZE, Winfried (Hrsg.). *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin 1996.
Pramen na jedné straně vznikl jako součást úřední pozůstalostní praxe, ale na straně druhé přinášel osobní výpověď (vůli) testátora jako soukromé osoby.

konfesijního školství, který byl systematicky budován od druhé poloviny 16. století.³ Síť vzdělávacích institucí v prostoru českých pobělohorských měst se proto musela postupně znovu budovat. Tentokrát se jednalo již výhradně o školy katolické. Měšťanské testamenty nám nabízejí možnost odhalit, jakým způsobem tento vývoj vnímala dobová měšťanská společnost, tj. jak se měnil pohled, respektive vztah této společnosti ke vzdělávání se změnou nábožensko-politických poměrů.

---

³ Více srovnej aktuálně RICHTER MUSILOVÁ, Oldřiška. *Systém předbělohorského konfesijního školství*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Katedra pedagogiky. Vedoucí bakalářské práce Růžena Váňová, zde i další literatura k tématu.

1. Měšťanské testamenty jako pramen k dějinám vzdělanosti

(metodika využití pramene v širším kontextu dějin kultury, shrnutí domácí a zahraniční literatury)

Testamenty jako prameny pozůstalostní agendy představují jeden z „objevů“ kulturního dějepisu 19. století, který poprvé naznačil široké možnosti jejich využití pro kulturně historické výzkumy, mezi nimiž měly nezastupitelné místo i dějiny vzdělanosti. Využití tohoto pramene úzce souviselo s přesunem zájmu od velkých politických a ekonomických dějin k dějinám kultury. Z dnešního pohledu se jednalo o počátky zájmu o dějiny hmotné kultury a každodennosti, které ovšem byly jako samostatné koncepty definovány až ve 20. století.⁴ Zájem o běžný život lidí, problematiku postavení jedince ve společnosti, materiální podmínky jeho života a duchovní rozměr jeho existence se rozvinul v evropském dějepisectví především v poslední třetině minulého století. Mohl se tehdy opírat o nové metody sociální a kulturní antropologie i propracovanější metodiku dějin hmotné kultury. Důsledkem tohoto „obratu“ byl i růst zájmu o prameny pozůstalostní povahy, speciálně o testamenty.⁵

Při práci s raně novověkými prameny pozůstalostního charakteru je třeba si položit několik otázek, které specifikují možnosti interpretace uvedeného pramene. Je vhodné se ptát po právním ukotvení pramenů, které může poodhalit nové rozměry zkoumaného tématu v souvislosti s rozdíly mezi normou a praxí. Pozornost by měla být věnována také okolnostem vzniku písemností a jejich začlenění do příslušné písemné agendy. Jedině tento přístup může být cestou k charakteristice specifických zvyklostí, úředních praktik a dalších okolností, které písemný produkt našeho zájmu ovlivnily. Teprve pokud jsou příslušné prameny podobným způsobem charakterizovány, může být posouzena jejich reprezentativnost a vypovídací hodnota, které by měly být základem zobecňování faktů, plynoucích z obsahového rozboru příslušných písemností. Na většinu uvedených otázek již odborná literatura, a to speciálně i pro města pražská, odpověděla.

⁴ IGGERS, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století*. Praha 2002, s. 51-63

⁵ HRUBÁ, Michaela „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“ *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*. Ústí nad Labem 2002, s. 9.

1.1. Badatelský zájem o raně novověké měšťanské testamenty

1.1.1. Hlavní směry evropského bádání

Kolébkou intenzivního zájmu o testamenty ve 20. století se stala Francie. Již ve čtyřicátých letech 20. století byla v rámci francouzské historiografie zformulována potřeba zabývat se základními mentálními pocity člověka. Centrem výzkumů tohoto badatelského směru se stala škola *Annales*. Jedním ze stěžejních témat se staly široce pojaté „dějiny smrti“. Za jednoho z největších znalců této problematiky je považován Philipp Ariès, který sledoval ve svém rozsáhlém díle podoby smrti po dlouhá staletí.⁶ Ve své stěžejní práci, uveřejněné v sedmdesátých letech minulého století, se mimo jiné pokoušel i na základě testamentů co nejpřesvědčivěji zachytit smrt, tj. hledal údaje o místech posledního odpočinku, smutečních obřadech, vztahu testátora k rodině, církvi atd.⁷ Mimořádná vlna zájmu o poslední pořízení se však mezi francouzskými historiky objevila již v šedesátých letech 20. století. Tehdy se významným badatelským tématem stala otázka sekularizace francouzské společnosti v 18. století a výzkum formální i obsahové stránky testamentů mohl uvedený proces pomoci osvětlit. Francouzští historici spojení se školou *Annales* a využívající pro své výzkumy poslední vůle byli také jedněmi z prvních, kteří řešili otázku metodiky zpracování tohoto pramene. Dlouhé řady tisíců testamentů jim umožnily využívat při jejich zpracování tehdy populární kvantitativní metody, opírající se o statistické vyhodnocení obsahové i formální stránky pramene. Poslední pořízení tak charakterizovali jako prameny sériové povahy, tj. do značné míry totožně strukturované, a tudíž vhodné pro statistickou analýzu. Výzkumy založené na sériové analýze testamentů jsou spojovány především se jmény Pierre Chaunu a Michelle Vovelle.⁸ Z hlediska demografického zkoumal testamenty François Lebrun. Mezi novější významnější francouzské práce patří výzkum avignonských testamentů Jacques Chiffolleau.⁹

Zájem o testamenty záhy překročil hranice francouzského bádání a práce, do značné míry metodicky inspirované francouzskou školou *Annales*, se začaly objevovat

⁶ ARIÈS, Philipp. *L'homme devant la mort*. Paris 1977; česká edice týž. *Dějiny smrti* II. Praha 2000.

⁷ ARIÈS, P. *Dějiny smrti* I. s. 234-252; blíže k osobě tohoto historika a jeho práci s testamenty srovnej HRUBÁ, H. *Nedávej statku žádnému*. s. 23.

⁸ CHAUNU, Pierre. *La mort à Paris XVIe, XVIIe et XVIIIe siècle*. Paris 1978; VOVELLE, Michelle. *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*. Paris 1973.

⁹ LEBRUN, François. *Les hommes et la mort en Anjou aux XVIIe et XVIIIe siècle*. Paris 1971; CHIFFOLLEAU, Jacques. *La Comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon a la fin du Moyen Age*. Roma 1980.

i v dalších evropských zemích. Výzkumy, které významně ovlivnily i české bádání, probíhaly především v sousedním Německu a Rakousku. Současnou českou historiografii patrně nejvíce ovlivnila práce Paula Baura, jejímž základem je rozbor měšťanských testamentů z pozdně středověké Kostnice. Uvedený pramen Baur využil pro výzkum každodenního života a hmotné kultury města a přitom se opíral i o statistické vyhodnocení písemností pozůstalostní agendy.¹⁰ Tato zakladatelská monografie inspirovala řadu dalších německých historiků, jejichž práce však většinou metodiku výzkumu testamentů významně neobohatily. K výjimkám se zařadila např. publikace Brigitte Klosterberg, která se věnovala výzkumu zbožných nadací na základě posledních vůlí v Kolíně nad Rýnem.¹¹ Inspirativní studie se věnovaly využití testamentů pro německá hanzovní centra Hamburg (významné místo mezi nimi zaujala především práce Heide Wunder, věnovaná gendrovému aspektu vzniku tohoto pramene)¹² nebo Lübeck.¹³ Spojení kulturně historického a právního přístupu k vyhodnocení testamentů nabídla monografie Gabriele Schulz pro porýnské testamenty.¹⁴ Možnosti interpretace pouze jednotlivého testamentu naznačil ve své inspirativní studii v osmdesátých letech minulého století Hartmut Bockmann.¹⁵

Počátkem devadesátých let minulého století se objevily práce německého badatele Thomase Krzencka, které se zaměřily na pozdně středověké testamenty v českých zemích. Jeho první studie se pokusila zmapovat počty těchto dochovaných pramenů v Čechách z období husitství s tím, že se autor pokusil naznačit možnosti jejich dalšího využití.¹⁶ V následujícím článku se pak soustředil na jednu vybranou lokalitu (Nové Město pražské) a provedl formální a obsahovou analýzu mimořádně dochovaného celku

¹⁰ BAUR, Paul. *Testament und Bürgerschaft, Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalter Konstanz*. Sigmaringe 1989.

¹¹ KLOSTERBERG, Brigitte. *Zur Ehre Gottes und zum Wohl der Familie – Kölner Testamente von Laien und Klerikern im Spätmittelalter*. Köln 1995.

¹² WUNDER, Heide. *Vermögen und Vermächtnis. Gedenken und Gedächtnis. Frauen in Testamenten und Leichenpredigten am Beispiel Hamburg*. in: VOGEL, Barbara a Ulrike WECKEL (Hrsg.). *Frauen in der Ständegesellschaft*. Hamburg 1991, s. 227-240; z dalších významných titulů, opírajících se o výzkum hamburských testamentů srovnej. LOOSE, Hans-Dieter. *Hamburger Testamente 1351-1400*. Hamburg 1970; k novějším titulům se řadí RIETHMÜLLER, Marianne. *To troste miner sele. Aspekte spätmittelalterlicher Frömmigkeit im Spiegel Hamburger Testamente (1310-140)*. Hamburg 1994.

¹³ Ze starších titulů BRANDT, Ahasver von. *Mittelalterliche Bürgertestamente. Neuerschlossene Quellen zur Geschichte der materiellen und geistlichen Kultur*. Heidelberg 1973; k novějším pracím se řadí NOODT, Brigit. *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck anhand der Bürgertestamente des 14. Jahrhunderts*. Lübeck 2000.

¹⁴ SCHULZ, Gabriele. *Testamente des späten Mittelalters aus dem Mittelrheingebiet. Eine Untersuchung in rechts- und kulturgeschichtlichen Hinsicht*. Bonn 1976.

¹⁵ BOOCKMANN, Hartmut. *Leben und Sterben in einer spätmittelalterlichen Stadt. Über ein Göttinger Testament des 15. Jahrhunderts*. Göttingen 1985.

¹⁶ KRZENCK, Thomas. *Böhmisches Testament aus der Hussitenzeit*. Bohemia 34, 1993, s. 7-28.

posledních vůli z 15. století.¹⁷ První etapu svých výzkumů pozdně středověkých českých testamentů uzavřel tento badatel studiem gendrového aspektu dobové testamentární praxe na příkladu Starého a Nového Města pražského. Uvedený článek spíše upozorňuje na význam výzkumu této problematiky, bez nároku na podrobnější analýzu.¹⁸ Celou etapu výzkumu uzavřel tento autor edicí vybraných testamentů z českých měst z období 15. století.¹⁹ Počátkem 21. století se Krzenckovy výzkumy pozdně středověkých posledních pořízení posunuly směrem k bádání o vzdělanosti v pohusitských Čechách. Ve svých dvou zásadních studiích se věnoval sledování odkazů, které zmiňovaly knihy. Nejprve podal přehled celkově dochovaných zmínek o vlastnictví knih v existujících testamentech, následně se soustředil na porovnání vztahu ke knize, jak se manifestoval na jedné straně v testamentech laiků a na straně druhé v pořízeních duchovních.²⁰ Jeho práci lze pro výzkumy dobové vzdělanosti jistě pokládat za přínosnou, ale současně představovala pouze první krok ve vytěžení uvedeného pramene pro oblast dějin vzdělanosti a školství.

Z hlediska metodiky zpracování testamentů jsou pro české prostředí inspirativní rovněž výzkumy rakouské, protože středověká a raně novověká právní praxe v této oblasti vykazovala řadu podobných rysů. Z rakouských badatelů se studiu středověkých testamentů věnoval Gerhard Jaritz, který pro své bádání využil cca 2000 testamentů.²¹ Jeho výzkumy lze zařadit do širšího konceptu kulturních dějin, akcentujících problematiku dějin hmotné kultury a každodennosti a vycházejících ze studia vídeňských a dolnorakouských testamentů. Je třeba vyzdvihnout i Jaritzovu ediční práci, neboť se podílel na zpřístupnění vídeňských středověkých testamentů.²²

Za zmínku stojí i zpracování slovenských testamentů. Největší pozornosti se dostalo bratislavským pramenům. Jejich první podrobnou analýzu podala již

¹⁷ KRZENCK, Thomas. *Böhmische Bürgertestamente des 15. Jh., Das Beispiel der Prager Neustadt.* in: PÁNEK, Jaroslav, Miloslav POLÍVKA a Noemi REJCHRTOVÁ (edd.). *Husitství – Reformace – Renaissance II.* Praha 1994, s. 627-647.

¹⁸ KRZENCK, Thomas. *Prager Frauentestamente des 15. Jahrhunderts,* Documenta Pragensia 13. 1996, s. 69-79.

¹⁹ KRZENCK, Thomas. *Böhmische Bürgertestamente des 15. Jahrhunderts. Regestenverzeichnis,* Archiv für Diplomatik 44. 1998, s. 141-186.

²⁰ KRZENCK, Thomas. *Books in late medieval wills in Bohemia,* Annual of medieval studies at Central European University Budapest 7, 2001, s. 187-208; týž. *Bücher in böhmischen Bürgertestamenten des Spätmittelalters.* Táborský archiv 11, 2002, s. 39-65.

²¹ JARITZ, Gerhard. *Zum Alltagsleben und Sachkultur in österreichischen Städten des Spätmittelalters.* Rotterdam Papers 4, 1982; týž. *Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städtischer Lebensformen des Spätmittelalters.* Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8, 1984, s. 249-264.

²² BRAUNEDER, Wilhelm a Gerhard JARITZ (Hrsg.). *Die Wiener Stadtbücher 1395 – 1430 I. 1395 – 1400.* Wien – Köln 1989; titíž a Christian NESCHWARA (Hrsg.). *Die Wiener Stadtbücher 1395 – 1430 II. 1401 – 1405.* Köln – Weimar 1998; titíž (Hrsg.). *Die Wiener Stadtbücher 1395 – 1430 III. 1406 – 1411.* Wien – Köln – Weimar 2006.

v sedmdesátých letech slovenská historička Elena Vránová.²³ V současné době však již máme k dispozici monumentální edici Katalin Szende a Judit Majorossy, která aktuálně zpřístupnila bratislavské testamenty od roku 1410, zatím do roku 1529.²⁴ Z ostatních slovenských testamentů se pozornosti dostalo především pramenům z hornouherských báňských měst. Za zmínku stojí zpracování testamentů kremnických měšťanů z období raného novověku, které směřovalo do oblasti kulturních dějin, jehož autorem byl Viliam Čičaj.²⁵

Bádání o problematice vzdělanosti a dějin školství však v rámci všech uvedených výzkumů testamentů, respektive měšťanských testamentů zůstávalo opomenuto. K výjimkám v tomto ohledu můžeme zařadit studii Michaela L. Zella, který na základě materiálu z Canterbury ukázal na možnosti interpretace údajů z pozdně středověkých a raně novověkých testamentů, přičemž mimo jiné zdůraznil i jejich roli při získávání údajů o dobové vzdělanosti. Upozornil především na existující doporučení k výchově potomků, či odkazy knih, které jim měly zajistit vzdělání, jež bývaly součástí testamentů.²⁶

1.1.2. Výzkumy testamentů a testamentární praxe v českých zemích s přihlédnutím k využití pramenů v rámci kulturních dějin

V českých zemích šel zájem o testamenty od počátku ruku v ruce se zaměřením na další z pramenů pozůstalostní agendy, tj. pozůstalostní inventáře majetků. Jeho tradice sahá až do 19. století a je spojena především s výzkumy dvou kulturních historiků. Zikmunda Wintra a Čeňka Zírta.²⁷ Oba soustředili v souvislosti se zmíněnými prameny pozornost především na městské, respektive měšťanské prostředí. Využívali tohoto materiálu spíše deskriptivním způsobem, tj. jeho prostřednictvím popisovali podobu každodenního života v řadě českých měst, či dokumentovali život významných osobností.²⁸ Na počátku 20. století využívali měšťanské středověké a raně novověké testamenty hojným

²³ VRÁNOVÁ, Elena. *Protokol testamentov města Bratislavy z rokov 1529 – 1558*. Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského, *Historica* 27, 1976, s. 147-173.

²⁴ SZENDE, Katalin a Judit MAJOROSSY (Hrsg.). *Das Pressburger Protocollum Testamentorum I. 1410 – 1487*. Wien 2010; tytéž (Hrsg.). *Das Pressburger Protocollum Testamentorum II. 1487 – 1529*. Wien 2014.

²⁵ ČIČAJ, Viliam. *Ke kultúrnym pomerom Kremnice*. Historické štúdie 24, 1980, s. 163-180.

²⁶ ZELL, Michael L. *Fifteenth- and sixteenth-century wills as historical Sources*, *Archives* 14/62. 1979, s. 67-74.

²⁷ Srovnej např. WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II*. Praha 1890-1892. K jeho výzkumům srovnej in: BROŽOVÁ, Věra (ed.). *Zikmund Winter mezi historií a uměním*. Rakovník 1999; k osobnosti a dílu Čeňka Zírta srovnej, BLŮMLOVÁ, Dagmar (ed.). *Čeňk Zíbrt a kulturní historie. Studie a materiály*. České Budějovice 2003.

²⁸ Srovnej shrnutí této problematiky. HRUBÁ, M. *Nedávej statku*. s. 30.

způsobem Josef Teige a Václav Vladivoj Tomek. Jejich pozornosti neunikly především testamety pražské, které jim poskytly řadu cenných informací k různým biografickým studiím. Významnou roli sehrály testamety i při práci obou badatelů na pražském místopisu, pro který poskytly testamety řadu informací o společenských, hospodářských, náboženských a kulturních poměrech pražského měšťanstva.²⁹ Vedle uvedených renomovaných historiků se testamety těšily pozornosti řady regionálních badatelů.³⁰

Po období druhé světové války se badatelský zájem o testamety znovu projevil až v šedesátých letech. V tomto období publikoval svoji studii vycházející z testamentů českobudějovických měšťanů z období 16. století Jaroslav Kubák.³¹ Tento pramen autorovi posloužil k výzkumu ekonomických a národnostních poměrů měšťanů uvedeného jihočeského města. Přestože na práci tohoto badatele bezprostředně nenavázali další historici, uvedený směr sociálně-ekonomické analýzy pramene posledních pořízení se stal určující metodickou linií pro zpracování testamentů v následujícím období, tj. především do roku 1989.³² Tento směr odpovídal metodologickému zaměření dobové marxistické historiografie.³³

Obnovu zájmu o středověké a raně novověké testamety lze zaznamenat až počátkem osmdesátých let minulého století. Souviselo to nepochybně s novou vlnou zájmu o kulturní dějepis 19. století, respektive s hledáním nového přístupu k historiografickým výzkumům. V Čechách se nejvýznamnější osobností, která byla spojena s počátky tohoto „obratu“, stal Josef Petráň.³⁴ Na počátku nové vlny výzkumu měšťanských raně novověkých testamentů stojí studie Jiřího Peška věnovaná rozboru pražských pramenů pozůstalostní agendy především z hlediska právního a správního.³⁵ Pešek podrobil důkladné analýze nejen testamety, ale i pozůstalostní inventáře a ukázal na provázanost vzniku obou typů písemností. Věnoval pozornost jejich formě i obsahu a nabídl i základní analýzu pražské materie, tj. sledoval celkové počty posledních vůlí, jejich jazyk, dobu vzniku, impuls pro jejich vyhotovení, osoby, které se aktu sepsání testamentu účastnily, etc.

²⁹ TOMEK, Václav Vladivoj. *Základy starého místopisu Pražského VI*. Praha 1866-1875; TEIGE, Josef. *Základy starého místopisu pražského I/3*. Praha 1910-1915.

³⁰ Více k této regionální literatuře srovnej HRUBÁ, M. *Nedávej statku*. s. 30-32.

³¹ KUBÁK, Jaroslav. *Závěti budějovických měšťanů v druhé polovině XVI. století*. Jihočeský sborník historický 34, 1965, s. 96-103.

³² HRUBÁ, M. *Nedávej statku*. s. 32-33.

³³ Z dalších studií srovnej např. HÁSKOVÁ, Jarmila. *Sociální struktura Litomyšle a peněžní hotovosti jejích obyvatel na přelomu 15. a 16. století*. Sborník Národního muzea, řada A 36/1, 1982, s. 1-44; ŠTROBLOVÁ, Helena. *Úloha peněžních hotovostí v odkazech kutnohorských měšťanů na přelomu 15. a 16. století*. Zprávy Krajského muzea východních Čech 7, 1980, s. 21-29.

³⁴ PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury I/1 a I/2*. Praha 1985.

³⁵ PEŠEK, Jiří. *Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*. Pražský sborník historický 15, 1982, s. 63-92.

Na závěr autor formuloval možnosti využití tohoto pramene pro výzkumy různé problematiky, mimo jiné i pro dějiny vzdělanosti a školství v měšťanském prostředí raného novověku.³⁶

Na Peškovu podnětnou studii reagovaly bezprostředně pouze výzkumy Bohdana Zilynského, který pražské, respektive novoměstské testamentární odkazy využil pro sledování vazeb mezi měšťany pražského zemského centra a jiných českých měst.³⁷ V intencích požadavků, které na možnosti využití testamentů vytýčil Jiří Pešek, orientoval své výzkumy až František Šmahel, který jako první v tomto pramenu sledoval zbožné odkazy a jejich směřování, aby identifikoval konfesijní příslušnost jednotlivých testátorů v prostředí pražských měst.³⁸

Od druhé poloviny osmdesátých let se intenzita badatelského zájmu o rané novověké, měšťanské testamety výrazně zvýšila. Staly se tématem řady kvalifikačních prací, ale i samostatných studií. Toto počáteční období obnoveného zájmu o testamety svým způsobem završila monografie Michaely Hrubé,³⁹ která sumarizovala informace o dosavadních domácích i zahraničních výzkumech. Ve své práci navázala na Jiřího Peška a na příkladu pozůstalostní praxe ve městech severozápadních Čech doby předbělohorské se zabývala správním a právním rámcem pozůstalostní praxe ve městech. I ona mimo jiné poukázala na možnosti pozůstalostních písemností pro bádání o dějinách školství a vzdělanosti.⁴⁰

Boom studia měšťanských testamentů přinesl od počátku devadesátých let řadu prací, které lze zařadit do několika okruhů z hlediska tématu i metodiky zpracování pramenů. Prvním typem je archivně diplomatický rozbor testamentů soustředěný na písemnosti z jediného města, respektive jediné městské kanceláře. Mezi tyto studie se řadí např. článek Petra Raka věnovaný kadaňským knihám trhů a testamentů z období pozdního středověku a raného novověku.⁴¹ Podobného druhu byla i snaha edičně zpřístupnit menší dochované celky testamentů. Touto cestou se vydala Marta Hradilová při výzkumu soběslavských kšaftů z období přelomu pozdního středověku a raného

³⁶ Tamtéž. s. 87-88.

³⁷ ZILYNSKIJ, Bohdan. *Podblanicko v nejstarších knihách kšaftů Nového Města pražského (1436 – 1494)*. Sborník vlastivědných prací Podblanicka 25, 1984, s. 169-185; týž. *Kolínsko a Kutnohorsko v prvních dvou knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*. Práce Muzea v Kolíně 4, 1987, s. 89-104; týž. *Zprávy o Táboře a jeho obyvatelích v nejstarších knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*. Táborský archiv 1, 1987, s. 61-67.

³⁸ ŠMAHEL, František. *Pražské povstání 1483*. Pražský sborník historický 19, 1986, s. 35-102.

³⁹ HRUBÁ, M. *Nedávej statku*.

⁴⁰ Tamtéž. s. 44-46.

⁴¹ RAK, Petr. *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465 – 1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století*. Sborník archivních prací 48/2, 1998, s. 3-106.

novověku.⁴² Toto bádání vytvářelo předpoklady pro další historiografickou práci opírající se o testamenty.

Specifickým badatelským směrem studia testamentů je jejich lingvistická analýza. Výzkumy tohoto směru jsou v českých souvislostech spíše ojedinělou záležitostí, byť by právě jejich výsledky mohly významně doplnit základní archivní, diplomatické, právní a správní analýzy pramenů. Jedinou autorkou, která se z tohoto aspektu pozdně středověkým a raně novověkým měšťanským posledním pořízením věnovala, je Libuše Spáčilová. Své rozборы opírala o prameny olomoucké.⁴³

Nejrozšířenějším okruhem bádání měšťanských, především raně novověkých testamentů se v posledních letech staly výzkumy rodinných struktur měšťanů. Na počátku těchto prací stojí studie Jany Ratajové k pražským raně novověkým strukturám, která stanovila i metodiku výzkumu za tímto účelem, a inspirovala tak řadu dalších prací.⁴⁴ V kontextu mé práce je podstatné, že do své v podstatě demograficky koncipované studie autorka zařadila exkurz o možnostech interpretace testamentů pro účely výzkumu dobové vzdělanosti, který doprovodila konkrétními příklady z prostředí měst pražských počátku 17. století.⁴⁵ Ze stejného hlediska se pokusily vytěžit uvedené prameny studie soustředěné na lokality severozápadních Čech. Jednalo se většinou o kvalifikační práce spojené s univerzitou v Ústí nad Labem. Takto byly zkoumány lounské, ústecké a litoměřické testamenty.⁴⁶ Uvedené výzkumy nabídly zajímavý materiál pro komparaci, ale metodicky nepokročily nad rámec studie Jany Ratajové. Poslední studií tohoto typu, která našla inspiraci v metodickém přístupu Jany Ratajové, je článek Pavly Jirkové, jenž podrobil bádání jihlavské testamenty z období raného novověku.⁴⁷ Tato autorka rozšířila výzkum rodinných struktur o pokus spojit jejich sledování se sociotopografickým ukotvením rodin. To jí ovšem umožnila až práce s dalšími prameny. Pro naše účely je důležité, že se

⁴² HRADILOVÁ, Marta. *Soběslavské kšafy z let 1455 až 1523*, Táborský archiv. Sborník Okresního archivu v Táboře 4, 1992. s. 47-107

⁴³ SPÁČILOVÁ, Libuše. *Deutsche Testamente von Olmützer Bürgern. Entwicklung einer Textsorte in der Ölmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1416 – 1566*. Wien 2000.

⁴⁴ RATAJOVÁ, Jana. *Pražské testamenty (1600-1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*. Pražský sborník historický 30, 1998, s. 90-125.

⁴⁵ Tamtéž. s. 102-105.,

⁴⁶ Srovnej např. HOFFMANNOVÁ, Petra. *Rodina v 16. století z pohledu testamentů královského města Louny*. in: HRUBÁ, Michaela (ed.). *Města severozápadních Čech v raném novověku*. Ústí nad Labem 2000, s. 107 - 122; SMETANOVÁ, Vítězslava. *Ústečtí měšťané v Liber Testamentorum z let 1509 – 1585*. in: tamtéž. s. 123-132; ŠTAJNEROVÁ, Michaela. *Testamenty litoměřických měšťanů z let 1527 – 1576 jako pramen k dějinám rodinných struktur*. in: tamtéž. s. 87-106.

⁴⁷ JIRKOVÁ, Pavla. *Jihlavské testamenty na přelomu 16. – 17. století: Prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii*. Sborník archivních prací 60/1, 2010, s. 3-239.

věnovala i problematice dětí a jejich postavení v rodině, ale i když se dotkla otázek výchovy, problematikou vzdělávání se však blíže nezabývala.⁴⁸

Aktuálně jsou měšťanské testaments nejvíce využívány pro bádání o dobové zbožnosti. První významnější práce tohoto druhu se objevily už v devadesátých letech minulého století a v jistém smyslu navázaly na již zmíněnou studii Františka Šmahela. Tématu raně novověkých zbožných odkazů měšťanů a jejich vztahu ke smrti se věnovala v obecné rovině Zdena Flašková.⁴⁹ Speciálně brněnské testaments z hlediska části zbožných odkazů směřujících k církevním institucím sledoval pro období přelomu pozdního středověku a raného novověku Tomáš Borovský.⁵⁰ Stejným způsobem výtěžila pražské pozdně středověké testaments Kateřina Jíšová.⁵¹ V rámci široce pojatých zbožných odkazů se tato badatelka věnovala i evidenci legátů směřujících ke školám.⁵²

Nejintenzivněji se využití raně novověkých testaments k výzkumu dobové zbožnosti a jejich projevů věnoval v posledním období brněnský badatel Tomáš Malý. Jeho prvotní studie nabídly rozbor testamentární praxe ve východočeské Chrudimi a soustředily se na otázky právního rámce vzniku testaments, ale současně se zaměřily i na problematiku využití tohoto pramene pro uchopení dobové zbožnosti, respektive zbožné mentality měšťanů období raného novověku.⁵³ Pozornost tohoto autora se postupně přesunula k testaments brněnské provenience, na jejichž základě se zabýval otázkou dobové zbožnosti a jejího vývoje od baroka k osvícenství. Sledoval především vývoj vztahu brněnských měšťanů ke smrti a spáse, k čemuž právě testaments poskytují dostatek údajů. V souvislosti s tímto výzkumem se však v jeho práci objevila i kritika možností využití testaments jako pramene sériové povahy, tj. především prostřednictvím statistických analýz. Jednalo se speciálně o limity výpovědí testaments právě pro výzkum dobové

⁴⁸ Tamtéž. s. 126-142.

⁴⁹ FLAŠKOVÁ, Zdena. *Měšťané 17. a 18. století ve světle testamentsů*. České Budějovice, 1996. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity.

⁵⁰ BOROVSÝ, Tomáš. „*Zu der Ere Gots und meiner Sele zu Selikeit*“. *Odkazy brněnských měšťanů církevním institucím v letech 14190 – 1530*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis, C 46, 1999, s. 79-96.

⁵¹ JÍŠOVÁ, Kateřina. *Testaments novoměstských měšťanů v pozdním středověku*. Praha, 2008. Disertační práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

⁵² Tamtéž. s. 104-106.

⁵³ MALÝ, Tomáš. „*Mentalita*“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku (chrudimské kšafy ze 16-18. století)*. Chrudimský vlastivědný sborník 7, 2003. s. 19-70; týž. „*...nechtěje tomu, aby jací soudové a nevole po mé smrti byly...*“ (*Dědická praxe a pozůstalostní konflikty v raně novověké Chrudimi*). Chrudimský vlastivědný sborník 8, 2004. s. 55-100; týž. *Kterak Starochrudimští na smrtelném loži kšaftovali (Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi)*. Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 13-36.;

zbožnosti, respektive mentality měšťanů, jejíž zachycení statistickými metodami viděl Malý jako diskutabilní záležitost.⁵⁴

Historici bádající v okruhu nových kulturních dějin pramenů testamentů v Čechách dlouho opomíjeli a soustředili se především na druhý z pramenů testamentární praxe – pozůstalostní inventáře, které přinášejí na první pohled obsáhlejší a především konkrétní informace o výbavě měšťanských domácností, tj. předmětech, které obklopovaly měšťany

a které vypovídají o jejich každodenním životě. Testamenty jsou v tomto ohledu úspornější, ale poskytují hlubší údaje o individualitě testátora, o jeho mentalitě, názorech, životních postojích.

Možnost využít testament jako výsostný pramen pro bádání v oblasti kulturních dějin naznačila poprvé, a to i z metodického hlediska, počátkem devadesátých let minulého století Jana Stejskalová.⁵⁵ Autorka však zůstala v rovině sledování výbavy měšťanských domácností, aniž by odhalila širší možnosti pramene. Na takto vytýčenou metodickou linii navázala o desetiletí později Jana Kopečková, která se věnovala rozboru domažlické knihy kšaftů jako pramene pro výzkum každodenního života měšťanské raně novověké společnosti.⁵⁶ Právě tato studie ukázala na značné rezervy v uvedeném metodickém přístupu, který v tomto prameni hledal odpovědi na stejné otázky, jako v případě inventářů, což plně nevyužilo potenciál pramene.

Jiný pohled na testamentární odkazy nabídla kulturně-antropologicky pojatá sonda Zdeňka Hojdy, která nahlížela na odkazy raně novověkých měšťanů do kultury jako celku, tj. i do oblasti školství a vzdělávání, jako na kulturní investici, respektive měšťanský kulturní mecenát.⁵⁷ V této práci však testamenty představují jen jeden ze zdrojů výzkumu měšťanského mecenátu v období raného novověku a autor je ani nepodrobil podrobnějšímu rozboru z hlediska vypovídací hodnoty pramene.

Na možnost postoupit za hranice tohoto metodického přístupu upozornila o několik let později studie Olgy Fejtové, věnovaná výskytu knih v testamentární praxi

⁵⁴ MALÝ, Tomáš. *Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace*. Časopis Matice moravské 126/2, 2007, s. 251-266; též. *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněňští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno 2009; též. *Böhmische und mährische Bürgertestamente der frühen Neuzeit – Voraussetzungen, Praxis, Rezeption*, Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 1. 2011, s. 111-130.

⁵⁵ STEJSKALOVÁ, Jana. *Kšaft jako pramen pro studium kulturní úrovně měšťanské domácnosti*. Opera historica 1, 1991, s. 74-80.

⁵⁶ KOPEČKOVÁ, Jana. *Předbělohorská kniha kšaftů města Domažlic a možnost jejího využití k výzkumu každodenního života*. Západočeský historický sborník 6, 2000, s. 117-144.

⁵⁷ HOJDA, Zdeněk. *Kulturní investice staroměstských měšťanů v letech 1627 – 1740. Příspěvek k dějinám kultury barokní Prahy II.*. Pražský sborník historický 27, 1994, s. 47-104, zde s. 52-53.

měšťanů v období raného novověku.⁵⁸ Na příkladu raně novověkých testamentů z Nového Města pražského prokázala, že ve vztahu ke knižní kultuře hrají tyto prameny významnou roli. „Poskytují jen minimum informací v rovině údajů o skladbě a velikosti měšťanských knihoven, a pokud v nich tato data nalezneme, jsou jen schematizujícím odrazem přesnějších údajů měšťanských pozůstalostních inventářů. Jejich význam však spočívá především v prezentaci reflexe dobového vztahu měšťanů ke knize“.⁵⁹ Táž autorka pak navázala na tuto snahu o rozšíření možností interpretace posledních vůlí v rámci nových kulturních dějin studií, která jako první využila uvedený pramen pro výzkum úrovně raně novověké měšťanské vzdělanosti. Jednalo se o práci věnovanou ženám z měšťanského prostředí měst pražských a otázce jejich vzdělanosti a vzdělávání.⁶⁰ Autorka v ní dokládá právě na základě údajů z testamentů, že měšťané na vzdělávání svých dcer „mysleli jen zcela výjimečně“.⁶¹ Současně ve vlastních testamentech žen nacházíme odkazy na vzdělání a vzdělávací instituce, tj. „že si ženy samy velmi dobře uvědomovaly jeho důležitou roli“.⁶²

I výše uvedená studie Olgy Fejtové dokládá, že v posledních letech nastal v rámci nových kulturních dějin posun zájmu o prameny od původně velmi populárních inventárních popisů právě směrem k testamentům. Tato skutečnost vychází „ze snah o proniknutí do raně novověké měšťanské společnosti, jež jsou intenzivněji ovlivňovány historicko-antropologickými přístupy, které jsou nad rámec pouhého zájmu o hmotné zázemí měšťanských domácností ...“.⁶³

1.2 Metodika využití pramene testamentů v širším kontextu dějin kultury

Metodické přístupy, metody a možnosti východiska:

„... není zcela jistě možné považovat poslední vůle z období raného novověku za individuální výpovědi, přesto v nich lze alespoň v omezené míře nalézt vyjádření mentálních pocitů člověka, který vypovídá o svém vztahu k životu, smrti či vazbách na blízké bytosti i majetek.“⁶⁴

⁵⁸ FEJTOVÁ, O. *Kniha v testamentární praxi měšťanů v 17. století*. Opera Romanica 9, 2006, s. 377-396.

⁵⁹ Tamtéž. s. 395.

⁶⁰ FEJTOVÁ, Olga. *Novoměstské měšťky v raném novověku – literatae či illiteratae*. Documenta Pragensia 27, 2008, s. 727-760.

⁶¹ Tamtéž. s. 740.

⁶² Tamtéž. s. 740

⁶³ HRUBÁ, M. *Nedávej statku*. a. 37.

⁶⁴ HRUBÁ, M. *Nedávej statku*. s. 174.

Uvedený citát z díla Michaely Hrubé, jedné z největších českých znalkyň problematiky raně novověkých testamentů, která tento pramen také mnohokrát prakticky využila, stručně formuluje určitý rozpor, s nímž se každý badatel využívající testamenty musí vyrovnávat. Tj. do jaké míry přinášejí testamenty skutečně výpověď o osobnosti testátorů a o jejich myšlenkovém světě.

V pozůstalostní úřední praxi raně novověkých českých měst byl výsledkem čistě úřední praxe městské kanceláře pouze pozůstalostní inventář. Testament samotný však zcela jednoznačně vznikl z iniciativy testátora nebo jeho nejbližší rodiny, případně přátel.⁶⁵ Rozpor v jeho následující interpretaci spočívá ve skutečnosti, že na jedné straně se i v případě testamentu jedná o úřední dokument, který vyhotovují profesionálové podle předem stanovených pravidel, a to jak právních, tak formálních (diplomatických). Na straně druhé testátor zcela jednoznačně sám formuluje obsah testamentu – co, komu a za jakých podmínek odkazuje. Aktuální výzkumy však prokázaly, že měšťané mohli ovlivnit i formální stránku testamentu, respektive některé z pasáží považovaných dosud badateli za formalizované.⁶⁶ Taková praxe byla prokázána právě pro Nové Město pražské v 17. století, kdy měšťané v roli testátorů zcela jednoznačně ovlivňovali formální podobu vznikajících posledních pořízení.⁶⁷

Tato praxe ale současně neumožňuje zjednodušeně konstatovat, že lze testamenty zařadit mezi klasické „ego dokumenty“, jak se o to v posledním období snažili někteří z badatelů.⁶⁸ Testament svému tvůrci rozhodně neposkytoval stejný prostor k vyjádření jako např. jeho deník či jiný podobný typ pramene. Stále při jeho vzniku existovaly limity právní praxe zakotvené v aktuálně platném městském zákoníku⁶⁹ a úřední praxe dané městské kanceláře.

Z hlediska mého výzkumu vývoje vztahu měšťanů ke vzdělání a vzdělanosti tak testamenty, a zvláště ty novoměstské, představují významný, i když co do vypovídací hodnoty limitovaný, zdroj informací. Měšťané ovlivňovali jak jejich obsahovou, tak často

⁶⁵ HRUBÁ, Michaela. *Možnosti studia předbělohorských testamentů a inventářů pozůstalostí v královských městech severozápadních Čech*. in: *Města severozápadních Čech v raném novověku*. (ed.) táž. Ústí nad Labem 2000, s. 25.

⁶⁶ Srovnej HRUBÁ, Michaela. *Možnosti (a limity) studia měšťanských testamentů 15. a 16. století na příkladu měst severozápadních Čech*. in: *Pozdně středověké testamenty*. (edd.) JÍŠOVÁ, K. a Doležalová, E. s. 36; Rak, Petr. *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465-1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století*. Sborník archivních prací 48/2, 1998, s. 60-61.

⁶⁷ Srovnej FEJTOVÁ, Olga. „*Já pevně věřím a vyznávám...*“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*. Praha 2012, s. 87. Autorka konstatuje zcela jednoznačně, že např. na Novém Městě pražském v 17. století ovlivňovali testátoři nejen obsah svého pořízení, ale zcela jasně i jeho formu.

⁶⁸ HRUBÁ, M. *Možnosti (a limity)*. s. 36.

⁶⁹ Srovnej edici městských práv Pavla Kristiána z Koldína viz MALÝ, Karel et al. (edd.). *Práva městská Království českého*. Praha 2013 a WEINGARTEN, J. J. *Vollstaendige Teutsche Stadt-Recht Im Erb-Koenigreich Boehem und Marggrafthum Maehren*. Lehman, Georg: Wien, 1721.

i formální stránku, a proto tyto prameny dávají možnost nahlédnout do jejich myšlenkového světa. Testamenty umožňují v první řadě pochopit rodinné poměry i interpersonální vztahy nejbližšího okolí testátora, odhalují mnohé z každodenního života měšťanů, ale dovolují přestoupit i tuto hranici a porozumět např. i složitostem náboženského vnímání světa.⁷⁰

Testamenty se vyskytují od období pozdního středověku, ať už v samostatné listinné podobě nebo jako zápisy v městských knihách v celých chronologických řadách, v českých podmínkách často v řádech několika stovek záznamů v jednotlivých stoletých obdobích. Prvořadou otázkou jejich výzkumu se proto stala metodika jejich vyhodnocení. Badatelé využívají buď jednotlivé testamenty, většinou významných osobností, které představují východisko různých biografických studií. S ohledem na výše uvedené možnosti vytěžení pramene z hlediska např. demografických výzkumů, bádání v oblasti nových kulturních dějin etc. jsou však v posledních třech desetiletích zkoumány celé řady testamentů za určité, obvykle stoleté období. Základní metodou jejich zpracování se stala statistická analýza. Otázkou od počátku bylo, jak zachytit dostatečné množství zápisů (testamentů), které by z hlediska statistického zpracování měly dostatečnou vypovídací hodnotu. Tímto problémem se zabývala již počátkem osmdesátých let minulého století konference v nizozemském Wageningenu, která se soustředila na druhý z pramenů pozůstalostní agendy – inventáře majetků. Závěry konference konstatovaly, že dostačujícím statistickým vzorkem je soubor minimálně 300 – 500 záznamů za stoleté období s tím, že ideální komplex zápisů by měl čítat minimálně 1000 jednotek.⁷¹ Přestože se vlastní jednání netýkalo přímo testamentů, lze nepochybně uvedený závěr vztáhnout i na testamentární praxi. Z tohoto pohledu se pak množství testamentů, dochovaných pro Nové Město pražské z období 17. století (733 zápisů) jeví jako dostatečně reprezentativní pro vyhodnocení.

Reprezentativnost vzorku dochovaných testamentů však neurčuje pouze jejich celkový počet, ale také okolnost, kolik testamentů se dochovalo z celkového počtu vyhotovených záznamů a zda postihují všechny sociální skupiny testátorů. Odhady odborné literatury ukazují na to, že v městech pražských byla do městských knih (s nimiž pracuji) převedena jen cca sedmina všech sepsaných posledních pořízení.⁷² Jednalo se o testamenty, které zachycovaly, jak je rozebráno podrobněji níže, dědické převody neobvyklé

---

⁷⁰ HRUBÁ, M. „Nedávej statku...“. s. 23.

⁷¹ Blíže k uvedené konferenci a jejím závěrům srovnej FEJTOVÁ, O. a JÍŠOVÁ, K. *Měšťanské testamenty*. s. 23-24.

⁷² FEJTOVÁ, O. a JÍŠOVÁ, K. *Děti v testamentární praxi pozdního středověku a raného novověku v městech pražských jako badatelské téma*. in: Popiołek, Bożena, Agnieszka Chłosta-Sikorska a Marcin Gadocha (edd.). *Dzieciństwo*. Warszawa 2014, s. 22.

a „defektní“ - souhrnně ty, o nichž vzhledem k jejich vybočení z běžného úzu jednala městská rada. K dispozici tak sice máme jen malou část měšťanských testamentů, které byly vůbec sepsány, ale na druhou stranu vznik těchto pramenů ani jejich následné dochování nebyly determinovány spojením s nějakou konkrétní vrstvou měšťanské společnosti, takže nabízejí dostatečně reprezentativní výpověď pro celé její spektrum.⁷³

Testamenty tak poskytují dvě roviny údajů. Tou první jsou prostá data, jejichž následné statistické zpracování je nezpochybnitelným postupem. Jedná se o jména osob, která testamenty zachycují, a především údaje o nemovitostech, movitostech, financích a dalších „komoditách“, které se vyskytují v testamentární dispozici.⁷⁴ K tomuto typu kvantifikovatelných dat patří i dispozice na školství a vzdělávání vůbec, tj. materiální či finanční odkazy pro konkrétní osoby či instituce.

Druhá rovina informací, které testamenty nabízejí a jejichž podchycení je mnohem obtížnější, jsou obsahové, respektive významové proměny testamentárních zápisů, které ovšem musí vycházet z jejich diplomatického a lingvistického rozboru.⁷⁵ Tento přístup je do značné míry spojen s využitím testamentů k výzkumům proměny dobového myšlení, např. již zmíněné religiozity v raně novověkém měšťanském prostředí. Právě problémy s využitím posledních pořízení pro toto bádání na základě statistických analýz vedly k následné kritice výzkumů testamentů jako sériových pramenů.

Prvním z velkých kritiků byl Martin Nodl, který ovšem své kritické výhrady směřoval pouze do oblasti výzkumu středověkých testamentů. Konstatoval, že testamenty z „českých pozdně středověkých měst, nejsou prameny sériové povahy“⁷⁶ na rozdíl od pramenů např. pro italská a francouzská města, které se dochovaly v mnohonásobně větším množství.⁷⁷ Důvodem je jeho prezentace písemné formy středověkého testamentu jako „abnormality“, tj. záznamu, který není reprezentativní ani z hlediska množství dochovaných záznamů ani z hlediska sociálního.⁷⁸ Odhlédnuto od specifík středověkých testamentů, jejichž dochování pro většinu českých měst je skutečně omezené, poslední výzkumy Kateřiny Jíšové, věnované mimořádnému celku pozdně středověkých testamentů z Nového Města pražského, prokazují, že i tento typ materie lze za určitých podmínek

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ FEJTOVÁ, O. a JÍŠOVÁ, K. *Měšťanské testamenty*. s. 23.

⁷⁵ Tamtéž. s. 25-26.

⁷⁶ NODL, Martin. *Středověký testament jako abnormalita*. in: JÍŠOVÁ, K. a DOLEŽALOVÁ, E. *Pozdně středověké testamenty*. s. 73.

⁷⁷ Tamtéž. s. 80-83; HRUBÁ, M. „Nedávej statku...“. s. 23-24.

⁷⁸ Tamtéž. s. 74, 78.

zpracovávat standardními statistickými postupy, speciálně pokud se zaměříme na výše uvedená běžná data z testamentárních dispozic.⁷⁹

Již Nodl vedle obecného odmítnutí kvantitativního využití testamentů jako pramene sériového zdůraznil navíc nemožnost interpretace „obsahu testamentů z hlediska dějin mentalit“ a materiální kultury,⁸⁰ aniž by pro toto tvrzení dodal relevantní argumentaci. Jeho kritika však byla celkově spojena se středověkým materiálem, aniž by se Nodl pokusil vyjádřit k vypovídací hodnotě testamentů období raného novověku.

V intencích jeho kritických úvah pokračoval další badatel, Tomáš Malý, který je již vztahoval na testamenty raně novověké a na možnosti jejich interpretace právě pro oblast kulturních dějin a dějin mentalit. Tento autor se soustředil na problematiku vývoje laické zbožnosti, kterou sledoval mimo jiné i na základě dobových testamentů.⁸¹ Ve svých kritických výhradách sice na jedné straně odmítl považovat testamenty za prameny sériové povahy, neboť dle jeho názoru nevznikaly jako sériové dokumenty,⁸² na druhé straně ovšem neodmítl využití kvantitativních metod při vyhodnocení raně novověkých testamentů, ale poukázal na skutečnost „že ne všechny fenomény, zejména náboženský život, je možno hodnotit pouze kvantitativně, ...“⁸³ Testamenty vnímá jako jeden z pramenů, který lze pro výzkum např. religiozity využít. Současně zdůraznil význam přesného rozboru právního i správního rámce testamentární praxe v tom kterém konkrétním zkoumaném městě, který do značné míry determinoval vypovídací hodnotu pramene. Tj. při výzkumu je vždy třeba „důkladná reflexe všech dostupných aspektů testamentární praxe“.⁸⁴

Měšťanské testamenty jako prameny k dějinám vzdělanosti dosud do značné míry unikaly badatelské pozornosti. Česká historiografie využívala spíše obecných údajů testamentů k problematice výchovy dětí v raném novověku. Příkladem může být výše zmíněná studie Pavly Jirkové věnovaná jihlavským raně novověkým testamentům.⁸⁵

⁷⁹ JÍŠOVÁ, K. *Testamenty novoměstských měšťanů*.

⁸⁰ NODL, M. *Středověký testament*. s. 83.

⁸¹ Srovnej shrnutí problematiky viz, MALÝ, T. *Smrt a spása*.

⁸² MALÝ, Tomáš. *Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace*. Časopis Matice moravské 126/2, 2007, s. 252. Autor nevnímá testamenty jako prameny sériové povahy proto, že do jejich vzniku zasahovala určitá variabilita spojená s místem a úředními osobami, které se na jejich vzniku podílely. Na druhou stranu je nutné si uvědomit, že prameny vznikaly v dlouhodobém horizontu na základě stejných právních norem a udržovaly stejnou formu, což jim propůjčuje rysy sériově vznikajícího materiálu, který lze pak využít na základě kvantifikačních metod. Lze si představit, že pro charakteristiku pramene by bylo možno použít jiný termín než sériový pramen, což ovšem na druhou stranu nezpochybňuje metodiku zpracování pramene, respektive jeho částí, prostřednictvím kvantifikačních postupů. To konec konců připouští i Malý, T. tamtéž. s. 252.

⁸³ MALÝ, T. *Smrt a spása*. s. 55.

⁸⁴ Tamtéž. s. 59

⁸⁵ JIRKOVÁ, P. *Jihlavské testamenty*. s. 135-142.

Na okolnost, že předbělohorské měšťanské testamentsy obsahují i zajímavé údaje o odkazech městským školám upozornila již v roce 2002 Michaela Hrubá.⁸⁶ Tato historička však vnímala zmíněné legáty jako součást měšťanských testamentů směřujících do obecních podniků a nikoliv jako měšťanskou investici do organizace vzdělávání ve městě, případně do vzdělání vlastních potomků.

Problematika měšťanských testamentárních odkazu směřujících do oblasti vzdělávání byla poprvé samostatně tematizována ve výše uvedené disertaci Kateřiny Jíšové věnované pozdně středověkým novoměstským testamentům. Autorka našla v pramenech jak odkazy jednotlivým žákům, respektive vlastním potomkům na vzdělání, tak školám na jejich provoz a jejich personálu na zlepšení jeho často problematické ekonomické situace. Ze stejného důvodu směřovaly odkazy novoměstských měšťanů v období pozdního středověku i žákům městských škol.⁸⁷ Jíšová si povšimla i odkazů knih, které mířily k vlastním potomkům testátora, ale i k dětem mimo okruh užší rodiny.⁸⁸ Dá se předpokládat, že tento druh odkazů byl testátory vnímán jako odkaz do oblasti vzdělání, i když se Jíšová touto otázkou již dále ve své práci nezabývala. Stejně se ve své práci více nevěnovala ani otázce vyučení potomků různým řemeslům, které lze vnímat rovněž jako součást oblasti dobového vzdělávání (tj. jeho odborné části).⁸⁹ Z hlediska metodického však její práce přinesla spíše sumarizaci údajů z oblasti vzdělanosti, které sledovala odděleně, bez vzájemné vazby. Na druhou stranu právě výsledky její práce přinášejí možnost komparace s mým výzkumem novoměstských testamentů ze 17. století z hlediska vývoje vztahu ke vzdělání.

K problematice dobové vzdělanosti směřovala i výše uvedená studie Olgy Fejtové o knize v testamentární praxi měšťanů v 17. století. Upozornila na přímou vazbu mezi odkazovanými knihami a zájmem testátorů o vzdělávání potomků. Jak konstatovala - „Téměř třetina testamentů, v nichž měšťané odkazovali knihy, obsahovala údaje o způsobu zajištění vzdělání potomkům, směřující většinou až k univerzitní výuce. Toto úsilí měšťanů vyplývalo z dobového nazírání měšťanského prostředí, alespoň v městech pražských, na vzdělání jako na prostředek společenského vzestupu a v menší míře i vnější reprezentace. To platilo jak v době předbělohorské, tak v období následujícím.“⁹⁰ Je zřejmé, že pokud se badatel zabývá otázkou vzdělanosti na základě testamentárních pramenů, musí věnovat pozornost i dispozicím s knihami.

⁸⁶ HRUBÁ, M. „Nedávej statku...“ s. 44-45.

⁸⁷ JÍŠOVÁ, K. *Testamentsy novoměstských měšťanů*. s. 104-106.

⁸⁸ Tamtéž. s. 112-122.

⁸⁹ Tamtéž. s. 110-111.

⁹⁰ FEJTOVÁ, O. *Knihy v testamentární praxi*. s. 393.

2. Testamenty Nového Města pražského ze 17. století (rozbor pramenů a jejich vypovídací hodnota)

2.1. Dochovanost pražských testamentů

Pražské testamenty jsou dochovány ve sbírkách Archivu hlavního města Prahy pro počáteční etapu v úředních knihách a později, tj. od období raného novověku i samostatně v listinné či aktové podobě. Tento materiál je zachován v nepřetržitých řadách úředních knih od 15. století a tyto řady končí až se správními reformami na přelomu 18. a 19. století.⁹¹ Testamenty pro Staré Město pražské jsou zachovány pro léta 1518 – 1850, a testamenty novoměstské pro období (1421) – 1434 – 1850.⁹² Nejstarší malostranské zápisy testamentů byly vedeny v rámci tzv. radních manuálů již od roku 1419.⁹³

První samostatná kniha testamentů začala být vedena na Novém Městě pražském od roku 1421, respektive 1434.⁹⁴ Ani v nejstarší knize novoměstských kšaftů nejsou rozhodně zachyceny všechny testamenty, které v tomto pražském městě tehdy vznikaly. Dle Kateřiny Jíšové, která se výzkumem nejstarších novoměstských testamentů zabývala, tak je zřejmé, že ne všechny testamenty byly do knih řádně zapsány. I tak pro období let (1421)-1434-1533 je dochováno 2078 testamentů novoměstských měšťanů.⁹⁵ Průměrně bylo v období pozdního středověku do novoměstských úředních knih zapisováno 20 testamentů ročně. Tyto počty se výrazně nemění ani v 16., respektive 17. století. Podle zjištění Jiřího Peška bylo do novoměstských knih testamentů ročně zanášeno cca 15 kšaftů.⁹⁶

Testament jako speciální právní institut se obecně objevuje v pražském prostředí po polovině 14. století.⁹⁷ První údaje o jejich vzniku, respektive o počátcích úřední praxe při jejich vytváření přináší kancelářská příručka novoměstského písaře Prokopa *Praxis Cancellariae* z poloviny 15. století. Příručka vycházela ze zaběhnuté testamentární praxe

⁹¹ Přehled k tomuto dochovanému materiálu srovnej ČAREK, Jiří. *Městské knihy Archivu hl. města Prahy*. Praha 1956; aktuálně Archiv hlavního města Prahy, Archivní katalog, [cit. 29. července 2014]. Dostupné na [www:<http://www.ahmp.cz/index.html?wstyle=2&catalogue=1>](http://www.ahmp.cz/index.html?wstyle=2&catalogue=1).

⁹² Novoměstské testamenty jsou pro celé uvedené období zachovány v 27 úředních knihách; Archiv hlavního města Prahy (dále AMP), Sběrka rukopisů, rkp. č. 2094-2096, 2207-2210, 4084-4103.

⁹³ JÍŠOVÁ, K. *Testamenty novoměstských měšťanů*. s. 14.

⁹⁴ Tamtéž. s. 14.

⁹⁵ Tamtéž. s. 15.

⁹⁶ Tamtéž. s. 18. PEŠEK, Jiří. *Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*. Pražský sborník historický 15, 1982, s. 77.

⁹⁷ PEŠEK, J. *Pražské knihy kšaftů*. s. 65.

řady českých měst a speciální pozornost věnovala i situaci pražské.⁹⁸ Testament v době vzniku příručky vznikal v novoměstském prostředí dvojí formou. Buď byli purkmistrem do domácnosti testátora vysláni dva radní spolu s městským písařem, který zapsal ve stručné formě (regest) testament a po uplynutí této lhůty byl testament sepsán do formy listiny. Tuto formu zachytila příručka Prokopa písaře. Jiří Pešek připomíná v souvislosti s testamentární praxí v městech pražských ještě druhou formu, a to je vložení testamentu do městských úředních knih.⁹⁹ Obě formy testamentů se vyskytovaly souběžně i nadále. Jistý rozvoj zaznamenala testamentární praxe, respektive její úřední část v době vzniku spojené Prahy v první polovině 16. století.¹⁰⁰ Souvislá řada knih testamentů byla i na Novém Městě, stejně jako v sousední městské kanceláři staroměstské přerušena v padesátých a šedesátých letech 16. století. Důvody tohoto vývoje odborná literatura dosud neosvětlila.¹⁰¹ Novou vlnu oživení soukromoprávních institutů přinesl až přelom šedesátých a sedmdesátých let. Tento vývoj našel reflexi i v nově vydaném městském zákoníku Pavla Kristiána z Koldína,¹⁰² který nahradil již zastaralý zákoník Brikcího Kouřimského z Licka. V Koldínově zákoníku celá pozůstalostní agenda (tj. dědické právo, testaments, poručenství...) zaujímala téměř čtvrtinu jeho obsahu a byla systematicky propracovaná.¹⁰³ Pešek konstatuje, že testamentární praxe všech tří měst pražských v době předbělohorské skutečně odpovídala Koldínovu zákoníku.¹⁰⁴ „Tato skutečnost ostatně plně odrážela mechanismus jeho vzniku, protože jeho právní ustanovení byla do značné míry založena právě na kancelářské praxi dvou centrálních měst pražských.“¹⁰⁵

Testamentární praxe, tak jak byla založena a právně ukotvena v 16. století, přetrvala i významné politické změny 17. století. Dědické právo procházelo v Čechách v raném novověku, jak již bylo uvedeno, v městském prostředí pouze drobnými proměnami. V 17. století je přineslo vydání zemského zákoníku Obnoveného zřízení zemského a jeho následujících novel.¹⁰⁶ Kodex právních norem, vycházejících z tohoto zákoníku, pak zachycovala městská práva Království českého z pera Johanna Jacoba

⁹⁸ Tamtéž. s. 65.

⁹⁹ Tamtéž. s. 65-66.

¹⁰⁰ Tamtéž. s. 67.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Srovnej aktuální edice pramene MALÝ, Karel et al. (edd.). *Práva městská Království českého*. Praha 2013.

¹⁰³ PEŠEK, J. *Pražské knihy kšaftů*. s. 68.

¹⁰⁴ Tamtéž. s. 69.

¹⁰⁵ FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím...*“ s. 86.

¹⁰⁶ Edice srovnej JIREČEK, Hermenegild (ed.). *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého 1627*. Praha 1888. RENTZOW, Lutz. *Die Entstehungs- und Wirkungsgeschichte der Vernewerten Landesordnung für das Königreich Böhmen von 1627*. Frankfurt am Main 1998.

Weingartena. Jejich editor¹⁰⁷ věnoval dědickému právu již jen šestinu z obsahu celého svého díla. Stále však v rámci městského zřízení představovalo toto právo významnější celek, než v rámci vydaného zemského zřízení (tam zaujímalo jen 6%).¹⁰⁸ Obnovené zřízení zemské vidí v sestavení testamentu povinnost obyvatele a právní postupy při jeho sestavení zjednodušuje, i když současně omezuje některá dispoziční práva testátorů (např. matka smí volně disponovat jen s polovinou svého majetku, druhá polovina případně povinně dětem, nebo pokud chce kdo vyzdvihnout dědická práva prvorozeného dědice, musí mít svolení panovníka etc.). Weingartenova práva přejímala propracované postupy Koldínova zákoníku, tj. způsoby sepsání testamentu, podmínky zdravotního i duševního stavu testátora, účast svědků, formulace testamentu, dodatky k pořízení, jeho publikace, otevření po smrti pořizovatele, sestavování testamentů cizinců, poručenské a sirotčí záležitosti etc. Důvody, které měly vést k povinnému sepsání, podobně jako Koldín ani Weingarten a jeho kodex nezmiňují. Testátory však k tomu jako v minulosti nutila některá ustanovení zákoníku – především snaha vyřešit poručenské záležitosti (E), předejít úmrtí bez testamentu, dále případy, kdy mělo být dědictví rozděleno mezi více osob (E XXII), pokud se dělil majetek mezi dědice nerovným dílem (EXXV), nebo jestliže by v sestaveném testamentu někdo z potenciálních dědiců cítil křivdu (EXXVI). Zákoník upravoval i dědictví v případě úmrtí bez poslední vůle, nebo s neplatným pořízením. Stanovil pro tento případ přesný způsob vyhledávání dědiců podle stupně pokrevního příbuzenství. Pokud se měšťan takovému postupu z nějakého důvodu chtěl vyhnout, nezbylo než sestavit testament (FV-FXIV).

Právní kodifikace v 16. a 17. století však nikdy nenarušila formální a obsahový rámec testamentů, které zaznamenávaly odkazovaný nemovitý a movitý majetek, jehož dispozice byla nějakým způsobem specifická. To však nemuselo nutně vyžadovat přesný výčet celého majetku. Naopak. Pouze ty jeho součásti, které překračovaly rámec běžné dispozice (narušovaly v rámci rodiny právně zakotvené postupy, nebo směřovaly mimo rámec rodiny) byly obvykle jmenovány. V případě mobiliáře se nemuselo automaticky jednat o cennosti, jak často zjednodušuje odborná literatura¹⁰⁹, ale spíše o předměty, s nimiž měl testátor „zvláštní“ záměr. To se mohlo týkat i knih z měšťanských biblioték.

¹⁰⁷ Srovnej kompletní edici navazující na řadu výtahů z městských práv editovaných již v 17. století.

WEINGARTEN, J. J. *Vollstaendige Teutsche Stadt-Recht Im Erb-Koenigreich Boeheim und Marggrafthum Maehren*. Lehman, Georg: Wien, 1721.

¹⁰⁸ JIREČEK, H. (ed.). *Obnovené Právo*. s. 404-438.

¹⁰⁹ STEJSKALOVÁ, J. *Kšaft jako pramen pro studium kulturní úrovně měšťanské domácnosti*. Opera historica 1, 1991, s. 75.

2.2. Testamentární praxe na Novém Městě pražském

Kšaft, neboli testament vznikl z iniciativy jednotlivých měšťanů a to proto, aby s jejich majetkem bylo naloženo podle jejich vůle.¹¹⁰ Testamentární praxe popsaná Koldínovým zákoníkem byla dle zjištění Jiřího Peška skutečně v pražských městských kancelářích dodržována, byť v praxi se „Některé jednotlivosti utvářely volněji, než jak vyžadovala kodifikace.“¹¹¹

Poslední vůle mohla sepsat příčetná osoba obojího pohlaví, která měla nějaký majetek, přičemž jeho velikost nebyla rozhodující. Existuje tedy předpoklad, že velká část obyvatel pražských měst písemně nebo ústně kšaftovala. Jejich poslední vůle však nebyla nikde zanesena, protože ve většině případů existoval předpoklad, že převod majetku po smrti testátora proběhne bez problémů „v rámci norem městského práva“.¹¹²

Testamentární praxe i na Novém Městě pražském vycházela z iniciativy kšaftujícího. Poslední pořízení si mohl vyhotovit sám, nebo si ho nechat sestavit, případně ho prostřednictvím relátora předat ústní formou městské radě. V zásadě postačoval písemný či ústní kšaft, který podal testátor do městské rady, ale běžnější praxí se dle zjištění Jiřího Peška stalo v městech pražských pouhé vysvědčení kšaftu dvěma právoplatnými svědky.¹¹³ Komplikovanější situace nastala, pokud se testament pořizoval bezprostředně před smrtí testátora, kdy kšaft sepisoval písař či svědek podle diktátu testátora, či svědek kšaftu ústně sdělil a dosvědčil na radnici poslední vůli umírajícího.¹¹⁴

Po sepsání testamentu úřední praxe vyžadovala, aby byl kšaft městskou radou vyhlášen, a pokud během zákonné lhůty šesti týdnů nebyl nikým vznesen proti němu „odpor“, nabyl testament platnosti. Případné napadnutí kšaftu musela řešit městská rada do dvou týdnů. Existovala však možnost, že se jednotliví účastníci dědického řízení obraceli na další dobové (především zemské a zeměpanské) instituce, a tím narušili obvyklý postup městské kanceláře.¹¹⁵

Již Jiří Pešek upozornil na základě studia úředních knih staroměstských a novoměstských testamentů, že se „rozhodující většina pozůstalostních převodů do ... sledovaných knih nijak nevešla“.¹¹⁶ Na základě vyhodnocené archivní materie určil, že kšafty, které byly zapisovány do městských knih, se týkaly dědických převodů „nějak

¹¹⁰ PEŠEK, J. *Pražské knihy kšaftů*. s. 69.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ Tamtéž. s. 69-70.

¹¹⁵ Tamtéž. s. 70.

¹¹⁶ Tamtéž. s. 71.

neobvyklých či defektních, nebo takových, které mohly být napadeny a na jejichž vyplnění testátorovi mimořádně záleželo. Tedy sumárně kšafy, o nichž s ohledem na vybočení z nejběžnějšího usu jednala městská rada.¹¹⁷ O vložení do městských úředních knih testamentů musel někdo požádat, a to až po vyhlášení kšaftu, uplynutí lhůty pro případný odpor a vyřešení odporu. Teprve na konci této „anabáze“ mohl být testament zanesen do úřední knihy. Ta mu pak zajistila nenapadnutelnost dispozice. O vklad do knih mohl žádat jak testátor, tak jeho dědici, případně poručníci. Tento proces logicky absolvovala jen menší část obyvatel města. Pešek odhadl, že pražské testamenty z doby předbělohorské, které se dochovaly v městských knihách, postihují asi čtvrtinu pozůstalostních převodů.¹¹⁸

Nejčastějším důvodem sepsání kšaftů byly komplikované rodinné poměry testátora, za nimiž často stály několikanásobné sňatky, popřípadě osobní zájmy některého člena rodiny. Další příčinou mohl být odkaz celého majetku jedinému dědici, často manželskému partnerovi, nebo dítěti, což byl postup mimo obvyklý rámec dědického práva.¹¹⁹ Početnou skupinou testátorů byly i osoby osamocené, bez přímého dědice, které kšaftovaly ve prospěch např. osvojených jedinců, či osob, které se o testátora staraly. Pokud by takový majetek nebyl zajištěn testamentem, hrozilo jeho prohlášení odúmrtí. Často stála za sestavením testamentu snaha vydědit některého člena rodiny. Za důvody kšaftu mohl stát i odkaz záduší, literátskému bratrstvu, špitálu, škole, cechům etc.¹²⁰

2.3. Novoměstské knihy testamentů ze 17. století a forma jejich testamentárních zápisů

Pro Nové Město pražské se dochovaly z období 17. století čtyři knihy testamentů z období let 1586 až 1708.¹²¹ Pro svou práci jsem z uvedených úředních knih vybrala pouze zápisy ze 17. století, tj. celkem 733 testamentárních pořízení. Vzhledem k tomu, že v některých případech testamentární řízení trvalo delší dobu, tak některé ze záznamů o testamentech zasahovaly na jedné straně do období 16. století a na straně druhé naopak do 18. století. Celkový počet testamentů zachovaných skutečně pouze ze 17. století je 733.

---

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Tamtéž. s. 74.

¹²⁰ Tamtéž. s. 73-75.

¹²¹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209-2210, 4084-4085, knihy testamentů Nového Města pražského 1586-1664, 1666-1708.

Již z uvedené úřední praxe vyplývá, že testamentární knihovní zápis je vlastně ověřeným knihovním opisem listiny nebo zápisem ústní relace do knihy. Jeho struktura tak pokrývá všechny běžné součásti listiny. „Začíná invokací, obecnou arengou spojenou s narací o okolnostech sepsání kšaftu, následuje odkaz duše Spasiteli, těla jmenovaným osobám k pohřbení (bývá uvedeno kde a případně jak), poté vlastní dispozice počínající odkazem domu a případně dalších nemovitostí, peněžní a věcné odkazy a ustanovení o vydědění (formulované většinou jako odkaz minimální peněžní částky 1-2 kop a úplného vydědění pro případ, kdyby s tím dotyčný nebyl spokojen a chtěl kšaft napadnout), speciální odkazy a stanovení dědické posloupnosti či jiná opatření pro případ, že někdo z dědiců zemře či nějak pozmění svůj současný právní stav. Formulář vlastního kšaftu končí seznamenáním poručníků, svědků či zpečetitelů v koroboraci, datací a subskripcí.“¹²²

Forma zápisů doplňující jednotlivé testamentsy se v městských kancelářích jednotlivých měst pražských lišila. Na Novém Městě začíná zápis kšaftem, pod ním je uveden zápis o podání testamentu do rady a vzetí na vědomí radou. Uvedeni jsou dále svědkové a poznámka o uplynutí lhůty pro vznesení odporu a jeho vyřešení, projednání v radě a vyhlášení platnosti kšaftu. Doprovodné zápisy tak důsledně sledují celý správní postup při vzniku testamentu. Na okraj jsou uváděny zmínky o vyplnění např. poručnických povinností. Občas se buď v závěru kšaftu, nebo pod jeho opisem objevuje inventář testátorova majetku.¹²³ Pro srovnání lze zmínit, že dle zjištění Jiřího Peška je na Starém Městě pražském formulář rozvinutější a naopak na Malé Straně je podobný tomu novoměstskému.¹²⁴

Zápisy testamentů novoměstských doplňuje také několik kšaftů obyvatel jiných pražských, případně venkovských měst, jejichž majetek ležel na území Nového Města pražského, případně také pokud kšaftovali ve prospěch obyvatel tohoto města.¹²⁵

Právní kvalita jednotlivých novoměstských testamentů z doby předbělohorské, i průběh pozůstalostního řízení před městskou radou, úroveň vedení jednotlivých úředních knih i bohatá spolupráce městských a centrálních úřadů „hovoří o vysoké úrovni právní kultury, organizace a správy v prostředí českých předbělohorských měst.“¹²⁶ Tato situace plně reflektovala existenci městského Koldínova zákoníku, který díky svým kvalitám přetrval jako právní rámec života českých měst i v 17. století.

¹²² PEŠEK, J. *Pražské knihy kšaftů*, s. 72. Blíže k formuláři list srovnej HLAVÁČEK, Ivan, Jaroslav KAŠPAR a Rostislav NOVÝ. *Vademecum pomocných věd historických*. Praha 1988.

¹²³ PEŠEK, J. *Pražské knihy kšaftů*. s. 72-73.

¹²⁴ Tamtéž.. s. 72.

¹²⁵ Tamtéž. s. 74.

¹²⁶ Tamtéž. s. 87.

Formální struktura novoměstských testamentů během 17. století nezměnila významně svou podobu. Konfesijně politický vývoj se odrazil spíše ve významu jednotlivých diplomatických formulí kšaftovního zápisu. Na důležitosti, a tím také na rozsahu, získala arenga, narace a odkaz duše, respektive všechny části, v nichž se odrážela podoba dobové zbožnosti.¹²⁷ Díky formální jednotě pramene tak můžeme při jeho zpracování využít kvantifikačních metod.

---

¹²⁷ Více k podobě novoměstských testamentů a jejich religiózní stránce srovnej FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím...*“ s. 88-89, 200-233.

3. Stručný nárys vývoje Nového Města Pražského v 16. a 17. století

Nové Město pražské bylo založeno Karlem IV. 8. března roku 1348 a již od svého vzniku vystupovalo jako samostatná lokalita, která však byla zároveň pevnou součástí pražského souměstí a to až do roku 1784, ve kterém došlo ke spojení pražských měst.¹²⁸ Na počátku Karlovy vlády se skládala Praha z Hradu, jeho předhradí, Hradčan, Vyšehradu, dále Většího (dnešního Starého) Města na pravém břehu Vltavy a Menšího Města na protějším břehu řeky. Avšak stávající aglomerace, především ta na pravém břehu řeky sevřená hradbami, byla již v tuto dobu značně přelidněna. Navíc celková rozloha pražských měst byla menší než velikost jiných dobových evropských center. Karel IV., který si Prahu zvolil jako sídelní město, se proto rozhodl při procesu jejího rozšiřování nepřestavovat stávající zástavbu, ale vybudovat nové město vně hradeb.¹²⁹ Tuto svoji vizi, tedy vytvořit nové město na předměstí Většího (Starého) Města pražského, formuloval již v roce 1347, kdy byla také definována pozice obou pražských měst tj. Starého a Nového Města pražského, která se spolu s Malou Stranou měly stát základem pražského souměstí se statutem královského města. Pod pojmem Praha byla v pozdním středověku a raném novověku vnímána nejen tato tři samostatná královská města, ale i Hradčany, Pražský hrad a Vyšehrad, tvořící společně městský celek.¹³⁰

Nové Město pražské bylo založeno jako homogenní urbanistický celek na svazích východně od Starého Města a na sousedících územích podél toku řeky Vltavy. Při svém vzniku navázalo na starší osídlení tj. na starobylé Poříčí, Podskalí a Zderaz. Součástí prostoru Nového Města pražského se staly také osady Opatovice a Újezd a osídlené oblasti v majetku špitálu sv. Lazara, Židovská zahrada, osada Rybníček, Chudobice a prostor na Bojišti. Celková rozloha Nového Města pražského (360 ha) poskytovala dostatečný prostor pro realizaci nadčasové koncepce, která zahrnovala velká veřejná prostranství, široké hlavní i postranní ulice, výstavbu domů podle jasných norem, které určovaly mimo jiné i stavební materiály a výšku staveb. Výstavba probíhala rychlým tempem a již dvacet let po svém založení, získalo Nové Město pražské podobu naplánovanou svým zakladatelem.¹³¹

Během 15. a 16. století se Nové Město pražské dále vyvíjelo především ve smyslu zlepšování a doplňování stávající zástavby. Do urbanistické podoby města zasáhly až v 17.

¹²⁸ FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím...*“ s. 94.

¹²⁹ FIALA, Michal. *Založení města Karlem IV.* in. FIALA, Michal et al. *Nové Město pražské 1348-1784.* Praha 1998, s. 14-16.

¹³⁰ FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím...*“ s. 94.

¹³¹ Tamtéž. s. 95-96.; FIALA, M. *Založení města Karlem IV.* s. 15-17

století události pobělohorské a navazující nábožensko-politický vývoj. Významnou změnu, související především s vojenskou situací, představovala výstavba nového opevnění bastionového typu, jehož vznik si vynutila třicetiletá válka, a které mělo nahradit již nevyhovující gotickou hradební zeď s věžemi. Na proměně města se také podílely nové církevní, respektive klášterní stavby, které vznikaly buď přestavbou starších objektů, nebo se jednalo o výstavbu novou. V první polovině 17. století tak byla započata stavba augustiniánského kláštera na Zderaze, byly zahájeny přestavby klášterů Na Slovanech i františkánů u Panny Marie Sněžné. V druhé polovině století pak vznikla jezuitská kolej s kostelem sv. Ignáce na Dobyčím trhu, která pak byla v sedmdesátých letech doplněna o nový klášter voršilek u hranice se Starým Městem. Forma nově vznikajících církevních staveb byla výrazně ovlivněna novým barokním stylem. Přes intenzivně probíhající novou výstavbu nebyly vyplněny všechny volné pozemky ani plochy po poničené zástavbě z období třicetileté války. K tomu došlo až v následujícím 18. století, kdy kromě dalších barokních církevních staveb začaly vznikat i rozsáhlé palácovité stavby.¹³²

Již v zakládací listině z roku 1348 bylo určeno, že obyvatelé vznikajícího Nového Města pražského mají mít stejná práva a privilegia jako obyvatelé Většího Města pražského. Obě města se tedy řídila stejným právním systémem, který vycházel z norem jihoněmeckých měst. Nové Město se však mělo obracet na sousední Staré Město jako na odvolací soud, což poněkud devalvovalo proklamovanou rovnoprávnost a vedlo k častým sporům. Nové Město pražské se pokoušelo z této závislosti vymanit, avšak k vytvoření rovnoprávného postavení došlo až po roce 1547, kdy bylo panovníkem omezeno autonomní i samosprávné postavení měst a to se dotklo i obou pražských lokalit stejným dílem. Tehdy byl odstraněn největší ukazatel závislosti Nového Města pražského na sousedním Starém Městě, tj. jeho povinnost odvolávat se k němu jako k vyšší soudní instanci. V době předbělohorské se tak soupeření obou měst posunulo do oblasti hospodářské. Vzhledem k dynamickému vývoji Nového Města pražského se nedařilo Starému Městu udržet si v této sféře svůj dosavadní monopol. Navíc Nové Město pražské bylo také, především v době rudolfínské, úspěšné v prosazování svých hospodářských zájmů u panovníka.¹³³

Během vývoje měst pražských se několikrát objevila idea o spojení těchto lokalit v jeden celek. K pokusu o sjednocení došlo v podstatě naposledy i v 17. století během stavovského povstání, tj. roku 1619. Jednalo se bezesporu o reakci na komplikovanou vojenskou situaci, ve které se i pražská města cítila značně ohrožena. Přes neshody sice

¹³² FEJTOVÁ, O., „*Já pevně věřím...*“ .s. 96-98

¹³³ Tamtéž. s. 106-110

tehdy došla k jistému partnerství, které však díky jejich rivalitě nemělo dlouhého trvání. Hlavním smyslem spojení měst byl společný postup při organizaci vojenské obrany, a to nezávisle na řízení centrálních orgánů a vůli panovníka. Snahy o spojení obou měst v průběhu jejich dosavadního vývoje, vynucené především politickou, náboženskou nebo vojenskou situací vyžadující jednotný postup, vždy odhalily hloubku kontroverze obou měst a jejich správ. Vzájemné soupeření pak provázelo jejich soužití i v 17. století, kdy však postupně ztrácelo na razanci a přesouvalo se především do oblasti ekonomické.¹³⁴

K životu v Novém Městě pražském lákaly mnohé výhody a výsady, ale obyvatelé, respektive měšťané museli plnit ve vztahu k městu i určité povinnosti. K základním povinnostem měšťanů královských měst patřilo platit roční plat do královské komory, dále odvádět berně a poplatky související s jednotlivými konkrétními řemesly, např. posudí z piva. Měšťané byli povinni se také podílet na obraně a ochraně města. Na druhou stranu byli řemeslníci a živnostníci v prostoru Nového Města pražského chráněni před konkurencí, a ochranu obyvatelům před nebezpečím poskytovaly hradby. K zásadním výhodám také patřily dále příslušnost k městskému soudu a svoboda majetku, což znamenalo, že měšťané „neplatili panovníkovi za uznání jejich vrchního vlastnictví, nepotřebovali souhlas k převodu nemovitostí...“¹³⁵ a také byli částečně osvobozeni od robot a zemských břemen. Po husitských válkách se měšťanský stav mohl ucházet i o funkce v zemských a zeměpanských úřadech a za určitých podmínek i o úřad podkomořího. V kompetenci tohoto královského úředníka byl už od přelomu 13. /14. století také dohled nad správou měst a od 14. století pak pravidelně zastupoval panovníka při obnovách rad v královských městech a na jejich zahájených soudech a vyřizoval i odvolání od městských soudů. Po porážce stavovského povstání v roce 1547 byla jako jeden z trestů za účast královských měst na tomto povstání zavedena instituce rychtáře, který zastupoval při správě královských měst panovníkovy zájmy. Uvedený post byl obsazován měšťany, kteří pak dohlíželi na činnost městské rady.¹³⁶

Obyvatelé královských měst, respektive měšťané, byli lidé, kteří získali ve městě městské právo. Museli však splnit stanovené podmínky, mezi které patřilo v období raného novověku předložení příslušných dokumentů a složení určité finanční částky. Postupně se přidávaly další požadavky, např. znalost českého jazyka a po roce 1624 pak příslušnost ke katolické církvi. To platilo i pro Nové Město pražské. Povinnosti měšťanů při přijímání vycházely z právních zvyklostí, které byly po husitských válkách shrnuty v tzv.

---

¹³⁴ Tamtéž. s. 110

¹³⁵ MENDELOVÁ, Jaroslava. *Měšťané*. in FIALA, Michal et al. *Nové Město pražské 1348-1784*. s.127.

¹³⁶ Tamtéž. s. 127.

Soběslavských právech a později je převzal v první polovině 16. století Briekví z Licka do svých městských práv. V Koldínových městských právech se otázka podmínek pro přijetí měšťanství zmiňuje jen v souvislosti s nemovitostmi. Kromě měšťanů a zcela neplnoprávných obyvatel žili ovšem v Novém Městě pražském také příslušníci vyšších stavů, tj. šlechty a církve, kteří však nepodléhali městské správě, a také zde žili lidé, kteří neměli městské právo, a město je pouze přijalo pod svou ochranu.¹³⁷

Po celou dobu trvání mělo Nové Město pražské více obyvatel a větší počet domů než Staré Město pražské. V době vzniku berního katastru v polovině 17. století se mělo na Novém Městě pražském nacházet 1172 domů a na Starém Městě 1052.¹³⁸ Největší pokles obyvatel přinášely pravidelně morové epidemie, války, ať již husitské či třicetiletá, a následná emigrace. Počet obyvatel v celém pražském souměstí dosahoval před Bílou horou dle aktuálních odhadů kolem 40 000 obyvatel a na sklonku třicetileté války jen kolem pouhých 26 000. Navzdory válečným ztrátám se města pražská co do počtu obyvatel řadila i ve druhé polovině 17. století k evropským velkoměstům. Samotné Nové Město mělo před válkou kolem 11 000 obyvatel, jejichž počet se v polovině 17. zredukoval na 8 000. I s těmito ztrátami se však mohlo ve sledovaném období rovnat co do velikosti např. nejvýznamnějším říšským rezidenčním městům, jaká představoval např. Hannover nebo blízké Drážďany.¹³⁹

---

¹³⁷ Tamtéž. s. 127-130

¹³⁸ FEJTOVÁ, O., „*Já pevně věřím...*“ s. 100.

¹³⁹ MENDELOVÁ, J. *Měšťané*. in FIALA, M. et al. *Nové Město pražské 1348-1784*. s. 127-130; FEJTOVÁ, O., „*Já pevně věřím...*“ s. 104-105

4. Legáty novoměstských měšťanů směřující do školství a vzdělávání v době předbělohorské

4.1. Nábožensko-politická situace v období předbělohorském

Doba předbělohorská se v aktuálním pojetí české historie vymezuje obdobím od roku 1526 do roku 1620. Počátek této etapy je spojen s nástupem Habsburků na český trůn, který zásadně ovlivnil další, především politické podmínky existence českého státu.¹⁴⁰ S nástupem Habsburků se změnil politický přístup vůči městům, respektive královským městům jako zemskému stavu, ke kterým patřilo více než čtyři desítky měst v čele s pražským souměstím, vystupujícím od roku 1528 krátkodobě jako sjednocená Praha. Již počátky vlády Ferdinanda I. jsou spojeny se snahou omezit autonomii měst. Této politice se městský stav zpočátku úspěšně bránil.¹⁴¹ Ke změně situace došlo po roce 1547, kdy se královská města aktivně zúčastnila vystoupení českých stavů proti panovníkovi. Toto povstání se panovníkovi nejen podařilo potlačit, ale navíc využil situaci k nekompromisnímu zásahu do relativně autonomního postavení zeměpanských měst.¹⁴²

Základní kroky panovníka nesměřovaly pouze do oblasti ekonomického vlivu měst, ale prioritou se stala snaha zlikvidovat jejich samostatné postavení. Především zásadním zásahem do oblasti správy měst, kterou obsadil novými loajálními úředníky, omezil dříve samostatnou pozici královských měst jako zemského stavu.¹⁴³

Následující vývoj posunul do centra habsburské panovnické politiky otázku náboženskou. Nejsilnější postavení v rámci stavovské opozice v Čechách zaujímali utrakvisté, kteří byli také významnou silou v rámci městského stavu. Tato původně jednotná konfesijní skupina se však od první poloviny 16. století rozdělila na dva tábory: starokališníky, konzervativní křídlo, které se již jen málo lišilo od katolíků, a novoutrakvisty ovlivněné výrazně německou luterskou reformací.¹⁴⁴ K opozičnímu křídlu patřily také skupiny stojící pod vlivem kalvinismu a Jednoty bratrské, která však po většinu

¹⁴⁰ JANÁČEK, Josef. *Předbělohorská doba v českých dějinách*. Folia Historica Bohemica 11, 1987, s. 27-40.

¹⁴¹ VOREL, Petr. *Velké dějiny zemí koruny české VII. 1526-1618*. Praha-Litomyšl 2005, s. 108-109.

¹⁴² JANÁČEK, Josef. *České dějiny – Doba předbělohorská 1/2, (1526-1547)*. Praha 1984, s. 296-297.

¹⁴³ VOREL, P. *Velké dějiny VII. s. 202-203*.

¹⁴⁴ Ottův slovník naučný XIII., Praha 1898, s. 802.

předbělohorského období stála díky panovnickým zákazům mimo okruh povolených a tolerovaných konfesí.¹⁴⁵

Ferdinand Habsburský postupně musel opustit svou původní vizi, řešit situaci mocenskými prostředky a zvolil nový přístup, který vycházel vstříc požadavkům tridentského koncilu, jejichž cílem byla obnova a upevnění katolické konfese.¹⁴⁶ Konfesijní otázky byly také důležitým tématem politiky Maxmiliána II. Jeho nástup uvedl do pohybu nábožensko politický vývoj v českých zemích, který vyústil v jednání o tzv. Českou konfesi. Tento konfesijní projekt vycházel z aktuální situace v Čechách, kdy byly hlavní protestantské konfesijní proudy v zásadě tolerovány, takže se dalo hovořit o relativní náboženské svobodě. Česká konfese se formovala na základě diskusí zástupců jednotlivých protestantských konfesí v polovině sedmdesátých let 16. století. Její text vycházel z obsahu augsburské konfese a vytvářel právní podmínky pro legální působení tří hlavních protestantských hnutí v Čechách, tj. především novoutrakvistů a starokališníků. Důležitou skutečností je, že poprvé v historii skýtal možnost legální existence i pro Jednotu bratrskou. Nová Česká konfese, která představovala kompromisní řešení, však nikdy nebyla panovníkem v písemné formě verifikována. Přesto se stala normou, k níž se v několika následujících desetiletích protestantské konfese v Čechách vztahovaly.¹⁴⁷

Stabilizace jednotlivých domácích protestantských denominací vyvolala reakci ze strany katolické církve, která zvýšila úsilí o upevnění svého postavení v Čechách, a to za vydatné podpory habsburského dvora a části české stavovské společnosti. Tento vývoj eskaloval nábožensko-politické konflikty, které vyústily ve významný střet v letech 1608-1611. Výsledkem tehdejší napjaté situace se stalo vydání panovnického Majestátu náboženských svobod v roce 1609, který vešel do historie pod názvem rudolfínský majestát.¹⁴⁸ Jednalo se vlastně o písemné potvrzení již existující situace, které stanovovalo hlavní principy vztahů mezi jednotlivými náboženstvími v zemi.¹⁴⁹ Vydání majestátu přesto neukončilo náboženské střety. Katolíci dále nacházeli podporu u panovnického dvora i v rekatolizační politice církve, která dávala přednost postupnému získávání pozic katolictví v různých oblastech života. Své pozice hájily i nově povolené protestantské konfese, a to i proti bývalým protestantským spojencům. Nejvýznamnější střety probíhaly na půdě dolní konzistoře, která měla původně koordinovat činnost jednotlivých

¹⁴⁵ VOREL, P. *Velké dějiny* VII. s. 802. Aktuálně k dějinám Jednoty bratrské v městech pražských srovnej FEJTOVÁ, Olga. *Jednota bratrská v městech pražských a rejstřík jejích členů*. Praha 2014.

¹⁴⁶ VOREL, P. *Velké dějiny* VII. s. 259.

¹⁴⁷ Tamtéž. s. 299-300.

¹⁴⁸ Tamtéž. s. 412.

¹⁴⁹ Tamtéž. s. 449.

protestantských konfesí. Tato situace uvnitř konfesí spojená s politickými ambicemi přispěla k vyhocení společenského napětí, které vyvrcholilo stavovským povstáním v roce 1618.¹⁵⁰

4.2. Předbělohorské školství

Struktura českého předbělohorského školství odpovídala konfesijní skladbě obyvatel země. V hlavní linii se členila na školy protestantské a katolické, které působily v českých městech. Vedle sebe tu existovaly dva hlavní proudy latinského (městského) školství, které se lišily právě svým konfesijním zázemím. V rámci protestantského školství zaujímaly vedoucí pozici školy spojené s utrakvistickým náboženstvím, k němuž se hlásila většina obyvatel českých zemí.¹⁵¹ Tato městská školní zařízení fungovala pod dohledem univerzity a nacházela se prakticky na celém území království.¹⁵² Jejich studenty se stávali chlapci převážně z městského prostředí. Latinská městská utrakvistická škola jim poskytovala ucelenou výuku, tj. od elementárních znalostí až po základy vzdělání univerzitního charakteru.¹⁵³ Tyto školy doplňovaly i méně početně zastoupené školy luteránské v českém pohraničí a školy bratrské, které však často ztrácely kontinuitu v souvislosti se zákazy činnosti Jednoty. Navíc většina bratrských školských zařízení se soustředila na Moravě.¹⁵⁴

Část studentů latinských protestantských městských škol dále pokračovala ve studiu na pražském vysokém učení, které plnilo funkci ideového centra české reformace¹⁵⁵ nebo odcházeli na zahraniční především luteránské univerzity, nejčastěji do Vitemberku a Lipska.¹⁵⁶

Vzdělání na úrovni latinského městského protestantského školství poskytovala na straně katolické prakticky výhradně jezuitská gymnázia. Jejich chod zajišťovalo vedení řádu a působily pouze v některých oblastech Čech.¹⁵⁷ Poskytovala vzdělání nejen mládeži

¹⁵⁰ Tamtéž. s. 499-538.

¹⁵¹ RICHTER MUSILOVÁ, O. *Systém předbělohorského konfesijního školství*. s. 25.

¹⁵² Srovnej WINTER, Zikmund. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v století XV. a XVI.*. Praha 1901, s. 26; PEŠEK, Jiří. *Pražská univerzita a městské latinské školy*. in: Svatoš, Michal (ed.). *Dějiny Univerzity Karlovy 1348-1990 I.*. Praha 1995, s. 220-223.

¹⁵³ RICHTER MUSILOVÁ, O. *Systém předbělohorského konfesijního školství*. s. 60.

¹⁵⁴ Tamtéž. s. 25

¹⁵⁵ VOREL, P. *Velké dějiny VII.* s. 449.

¹⁵⁶ PALACKÝ, František. *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na počátku 17. století*. Československý časopis historický 18, 1970, s. 361-367.

¹⁵⁷ BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha 2006, s. 58.

ze šlechtického prostředí, ale i z chudších vrstev městského a venkovského obyvatelstva, pro něž představovala možnost získat vzdělání příležitost na celkový společenský vzestup.¹⁵⁸ Frekventanti jezuitských gymnázií mohli také pokračovat dále ve studiu na univerzitě, ale tuto možnost využívali méně než studenti utrakvistických latinských škol. Důvodem byla skutečnost, že by museli odejít studovat na univerzitu katolického zaměření do zahraničí.

Obě soustavy škol se opíraly o základy humanistické vzdělanosti a „vytvářely zázemí i pro ideové působení dvou základních konfesijních proudů, na jejichž základě se vymezovaly i základní politické síly v zemi.“¹⁵⁹

Specifické místo v dobovém školství zaujímali soukromí učitelé, respektive soukromé (pokoutní) školy ve městech. I když jejich služby směřovaly především do šlechtického prostředí, nabízely alternativní či doplňující možnost vzdělání i měšťanským synkům.¹⁶⁰ Jejich prostřednictvím se mohly rozšiřovat jazykové kompetence dětí, např. o němčinu, nebo se tyto školy věnovaly více v systému latinského školství neakcentovanému vzdělávání v matematice, případně suplovaly scházející variantu konfesijních škol.¹⁶¹

Co se týká vzdělávání dívek, podle dobových názorů jim stačil první stupeň vzdělání, který spojoval elementární výuku čtení, psaní s vyučováním praktických dovedností, tj. např. šití. Dívčí školy byly zpravidla zřizovány při ženských kláštorech. Kromě jeptišek se vzděláváním dívek zabývaly také bekyně. Jejich vyučování se omezovalo na výuku náboženství, základů „literního umění“, na výchovu ve společenských mravech a na zručnost a dovednost v ženských pracích. Vzdělání dívkám poskytovali i soukromí učitelé. V některých městech pak dívky mohly získávat elementární znalosti spolu s chlapci v tzv. „dětinských“ školách.¹⁶² Většinou však mělo vyučování dívek soukromý charakter.¹⁶³

Velkou pozornost výchově dívek věnovala Jednota bratrská. Od počátku 17. století kladla důraz na potřebu řádných dívčích škol a upozorňovala na špatnou úroveň

¹⁵⁸ RICHTER MUSILOVÁ, O. *Systém předbělohorského konfesijního školství*. s. 61.

¹⁵⁹ Tamtéž. s. 60.

¹⁶⁰ FEJTOVÁ, Olga a Jiří PEŠEK. *Jan Retl(er). Nad knihovnou brněnského učitele v městech pražských počátku 17. století*. in: *Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové*. Brno 2015, s. 214-232; HOLÝ, Martin. *Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*. in: *Cestou dějin*. (ed.) SEMOTANOVÁ, Eva. Praha 2007, s. 159-184; též. *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty v českých zemích na prahu novověku (1500-1620)*. Praha 2010, s. 53-100; též. *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500-1620)*. Praha 2011.

¹⁶¹ FEJTOVÁ, O. a PEŠEK, J. *Jan Retl(er)*. s. 241-244; WINTER, Z. *Život a učení*. s. 15-17..

¹⁶² WINTER, Z. *Život a učení*. s. 19.

¹⁶³ ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů I*. Praha 1913, s.82

soukromého vzdělávání. Především Jan Amos Komenský zdůrazňoval ideu, aby se stejným způsobem dbalo o vzdělání nejen chlapců, ale i dívek.¹⁶⁴

V první polovině 16. století dochází k významnému rozvoji řemesel a obchodu. Výroba byla organizována v pevném systému cechů, který je doplňován jen o některé nové specializace. Řemeslníci měli až do bělohorského období i své výrazné zastoupení ve vedení měst, tj. v městských radách.¹⁶⁵ Cechy reglementovaly řemeslné podnikání a určovaly i podobu vlastního systému výchovy a výuky řemeslnického dorostu.¹⁶⁶ Cechovní statuta jednotlivých řemesel přesně vymezovala podmínky pro průběh učení, získávání zkušeností tovaryšů i završení celého systému výuky řemesla složením mistrovské zkoušky, respektive vytvoření mistrovského „kusu“. Cech ručil stejnou měrou za kvalitu výrobků svých členů a odbornou přípravu učňů, respektive tovaryšů.¹⁶⁷ Systém „učňovského školství“, tak jak se v cechovní soustavě vytvořil v 16. století, zůstal v platnosti po celé 17. století a zásadní změny zažil až v 18. století, v souvislosti s prvními významnějšími zásahy státu do jeho fungování.¹⁶⁸ Existující systém výuky řemeslníků ovšem nezabránil, aby neexistovaly osoby, které stály mimo jeho rámec. Ty mohly získat vyučení i nějakým neformálním způsobem a následně pracovaly samostatně. Dobově bývali tito řemeslníci stojící mimo cechy nazýváni „fušeři“.¹⁶⁹

Výuka učňů byla zaměřena především na vzdělávání potomků řemeslníků.¹⁷⁰ Ti představovali hlavní skupinu učňovského dorostu, jehož počet byl striktně regulován. Cechy se tak bránily růstu počtu svých členů, tj. v konečném důsledku případné konkurenci, která by mohla být pro část cechovních řemeslníků likvidační.¹⁷¹

Učňové i následně tovaryši žili často v mistrově rodině a byli pokládáni i za její součást.¹⁷² Pro přijetí do učení musel budoucí učeň předkládat zachovací list a doklad o svém řádném původu, které zaručovaly, že do učení vstupuje osoba, která není vázána statusem poddanství. Poté začala běžet zkušební lhůta, v níž měl dotyčný prokázat své

¹⁶⁴ Tamtéž. s. 83.

¹⁶⁵ DOUŠA, Jaroslav. *Městské rady v Plzni a na Starém Městě pražském v letech 1550–1650*. Sborník archivních prací 32/2, 1982, s. 355–359; MENDELOVÁ, Jaroslava. *Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650*. Pražský sborník historický 29, 1996, s. 85–86; táž. *Staroměstské a novoměstské rady v první polovině 17. století*, Documenta Pragensia 21, 2002, s. 88;

¹⁶⁶ WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. Věku v Čechách. Praha 1909*; JANÁČEK, Josef. *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*. Praha 1961, s. 11; BRÁTKOVÁ, Zlata. *Učedníci – podmínky pro přijetí do učení a cechovní evidence učedníků*. in: *Život v barokní Praze 1620 – 1784*, Praha 2001, s. 49–50; táž. *Tovaryši – nejpočetnější vrstva řemeslníků*. in: tamtéž. s. 50–51.

¹⁶⁷ WINTER, Z. *Řemeslnictvo a živnosti*, s. 11.

¹⁶⁸ JANÁK, Jan a Zdeňka HLEDÍKOVÁ. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha 1989, s. 254, 259.

¹⁶⁹ WINTER, Z. *Řemeslnictvo a živnosti*. s. 11.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Tamtéž. s. 12.

¹⁷² Tamtéž. 14.

„kompetence“ k řemeslu a současně složit určitou finanční sumu. Jeho budoucí mistr pak uzavřel o vyučení smlouvu se dvěma ručiteli učedníka, v níž se mimo jiné zavazoval zajistit učedníkovi v době učení základní materiální zaopatření. Přijetí do učení tehdy znamenalo i současné přijetí do cechu, s postavením učně. Vlastní vyučení, soustředěné na konkrétní řemeslo, trvalo různě dlouhou dobu, v závislosti na „obtížnosti“ řemesla. Obvyklá lhůta bývala kolem pěti let. Na konci této etapy byl učeň přezkoušen a dostal výuční list. Tím postoupil na pozici tovaryše, která byla jakýmsi druhým stupněm výuky. Tovaryš ještě nemohl samostatně provozovat řemeslo, obvykle pokračoval v získávání dalších profesních zkušeností u „svého“ mistra a pak odcházel na zkušenou (vandr), často i do zahraničí. Délka této cesty obvykle odpovídala délce předchozí výuční doby. Na jejím konci, po návratu do domovského cechu, pak mohl tovaryš definitivně ukončit „učňovská“ léta a složit mistrovskou zkoušku.¹⁷³

Posledním typem vzdělávání, který však stál mimo vlastní systém předbělohorského školství a sehrával marginální roli, byla výuka soukromá. Zatímco k síti univerzitou spravovaných městských škol máme dostatek informací, o působení předbělohorských privátních škol, nazývaných také „pokoutní“ či postranní, přináší odborná literatura dosud jen minimum informací.¹⁷⁴ Ty navíc souvisejí především s bojem utrakvistické univerzity za výlučné postavení výše zmíněných městských latinských škol.¹⁷⁵ Kriticky se k výuce mimo standardní školskou soustavu vyjadřovala i česká předbělohorská tištěná literatura, spojená s univerzitním prostředím.¹⁷⁶ Privátní školy byly obviňovány především z nedostatečné kompetence učitelů, a v důsledku toho i z pochybné kvality celé výuky.¹⁷⁷

Zikmund Winter charakterizoval dva základní druhy privátního podnikání učitelů: ti buď provozovali tzv. dětinskou školu, která poskytovala nejmenším dětem základní vzdělání v českém jazyce, nebo na úrovni obvykle opět základní (tj. dětinské) učili děti číst a psát v němčině.¹⁷⁸ Současně sehrával tento typ školy zásadní roli i v praktické výuce počtů, které byly v rámci latinského městského školství zanedbávány.¹⁷⁹ Privátní dětinské školy podle Wintra obvykle vyučovaly kolem deseti žáků.¹⁸⁰ Oba zmíněné typy privátního podnikání měly doplňovat existující systém městského latinského školství, protože to podle něj nemělo poskytovat vzdělání nejnižší úrovně.

¹⁷³ Srovnej např. HRÁSKÝ, Josef. *Pražští císaři v 17. – 19. století*. Šumperk 1988.

¹⁷⁴ Srovnej WINTER, Z. *Život a učení*, s. 13-19, 38-39, 103, 564.

¹⁷⁵ Tamtéž. s. 13-14.

¹⁷⁶ Kriticky se ke kvalitě soukromých učitelů vyjádřil např. Daniel Adam z Veleslavína ve svém díle *Politica historica*. Tamtéž. s. 14.

¹⁷⁷ Tamtéž. s. 14, 16

¹⁷⁸ Tamtéž. s. 13, 17

¹⁷⁹ Tamtéž. s. 564

¹⁸⁰ Tamtéž. s. 15.

Soukromé školy si ovšem zřizovali i bývalí univerzitní profesori (např. M. Matouš Kollinus z Chotěřiny) a tyto školy pak mohly představovat skutečnou konkurenci městskému latinskému školství.¹⁸¹ Vedle privátních škol působili ve městě také soukromí preceptoři, pracující jak v měšťanských, tak také šlechtických rodinách.¹⁸² Řada z nich provozovala tuto aktivitu přímo s vědomím univerzity, která ochotně dodávala své studenty i absolventy pro tuto činnost, jež vylepšovala jejich mnohdy špatnou ekonomickou situaci.¹⁸³ Vyučování preceptorů již nebylo omezeno jen na nejnižší stupeň vzdělání, ovšem o vlastním obsahu této výuky víme dosud jen minimum.

4.3. Odkazy směřující na vzdělání a výchovu v době předbělohorské

4.3.1. Úvod¹⁸⁴

Základem pro můj výzkum se stala báze 733 testamentů měšťanů a obyvatel Nového Města pražského ze 17. století, z nich 279, tj. 38% bylo sepsáno v době předbělohorské. Z uvedeného počtu testamentů jich celkem 13 nebylo datováno, ale podle jejich zařazení v rukopise lze poměrně spolehlivě určit, zda byly sepsány v době předbělohorské či pobělohorské. Do doby předbělohorské z tohoto celku nedatovaných zápisů lze zařadit pět testamentů, které byly zaneseny do rukopisu č. 2209, jehož vedení se uzavřelo v roce 1617.¹⁸⁵ Moje statistické rozborů proto vycházely z celkového počtu 284 předbělohorských testamentů, z nichž se pak v 40 pořízeních objevily odkazy směřující do oblasti výchovy a vzdělávání. Jednalo se o 14% z celkového počtu předbělohorských testamentů (viz graf č. 1).

¹⁸¹ Tamtéž. s. 14 a zejména HOLÝ, Martin. *Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny a její šlechtičtí žáci*. in: Semotanová, Eva (ed.). *Cestou dějin II. K počtům prof. PhDr. Svatavy Rakové CSc.* Praha 2007, s. 159-184.

¹⁸² WINTER, Z. *Život a učení*. s. 15; 18-19. Srovnej též RHB I., s. 416-451.

¹⁸³ Srovnej HOLÝ, Martin. *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500-1620)*, Praha 2010, s. 53-151.

¹⁸⁴ Citace z pramenů využité v následujícím textu jsou transkribovány. Srovnej. ŠTOVÍČEK, Ivan et al. *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha 2002. Pouze v případě osobních jmen, jejichž identifikace je nejednoznačná, je využita transliterace.

¹⁸⁵ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, kniha testamentů Nového Města pražského 1586-1617.

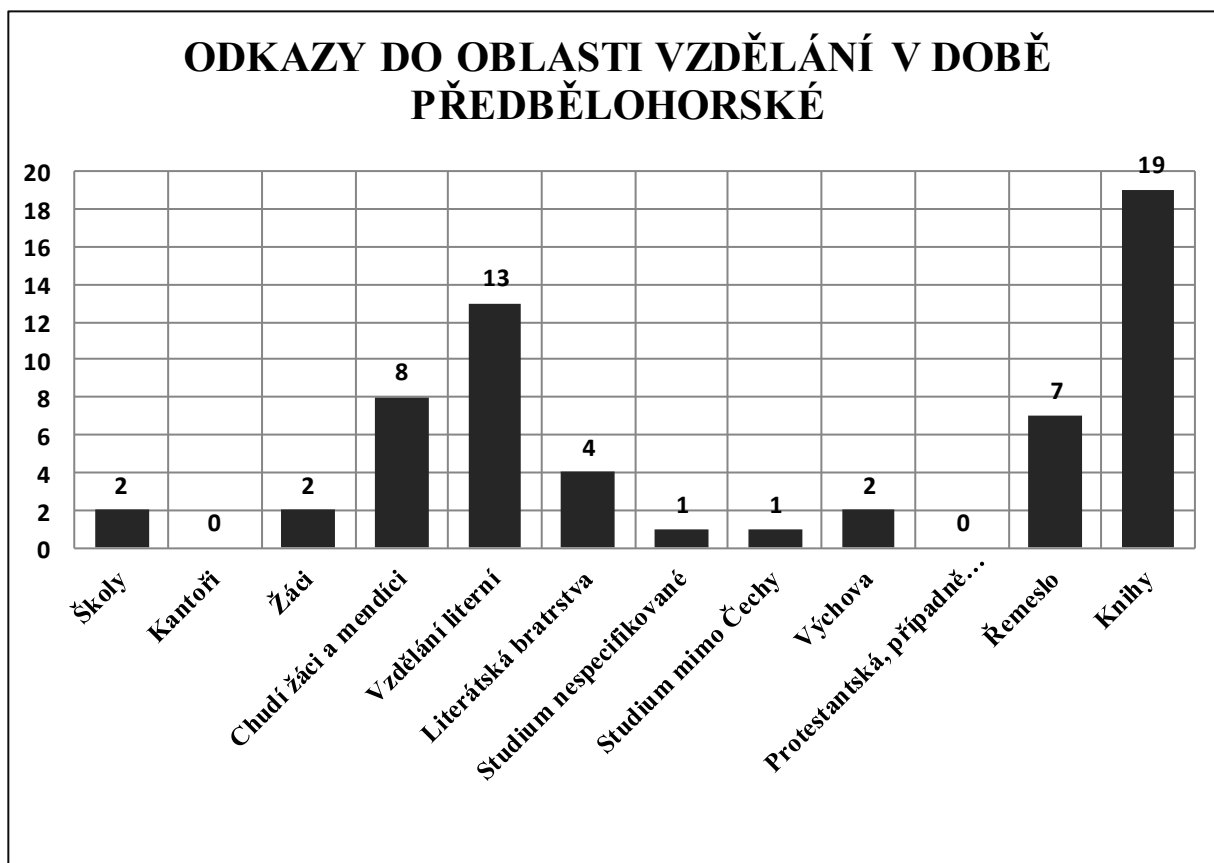
Graf č. 1

V těchto 40 testamentech bylo nalezeno celkem 59 jednotlivých konkrétních odkazů cílených do celé oblasti vzdělávání a výchovy. Z toho vyplývá, že některé z testamentů obsahovaly více odkazů tohoto typu (viz graf č. 2), které směřovaly ve prospěch jednotlivých typů škol, učitelů (kantorů), žáků, respektive chudých žáků, nebo obvykle místních literátských bratrstev, případně na literární vzdělání potomků či jiných dětí, nebo na jejich studium, které nebylo blíže specifikované. Své místo si v testamentech našly i odkazy na zahraniční studia dětí, nebo pragmaticky koncipované odkazy na podporu vyučení se řemeslu s tím, že testátor obvykle počítal s předáním své řemeslnické dílny příjemci odkazu. Část testamentů zmiňovala v souvislosti s finanční podporou pouze obecně zajištění výchovy dětí. Pozornost jsem věnovala i otázce zájmu měšťanů zajistit potomkům i konkrétní konfesijně determinovanou výchovu.

Do odkazů z oblasti vzdělávání jsem zařadila i testamenty zmiňující dispozice knih, které byly v odkazech již samotným testátorem často přímo spojovány s různými oblastmi vzdělávání.

Graf č. 2

4.3.2. Odkazy směřující do škol

Z celkového počtu 59 odkazů jich přímo na konkrétní školy směřovaly pouze dva. První odkaz se týkal školy u novoměstského chrámu sv. Petra. Měšťan Nového Města pražského Mikuláš Čech Lounský odkazoval v testamentu celkem 1000 kop míšenských (dále k m), z nichž dětem svého bratra Václava Čecha, měšťana v Litoměřicích, věnoval po 50 k m, s výjimkou nejstarší neteře testátora Anny, která měla získat jen 10 k m. Dále odkazuje synům svého švagra mělnického měšťana Daniela Czepa Jakubovi a Šimonovi po 100 k m. Všichni synové a neteře testátora měli svůj díl obdržet až v dospělosti. Tuto poslední vůli měla vyplnit testátorova manželka. Současně směřovalo z pozůstalosti k záduší sv. Petra na Poříčí 120 k m. Všechny zbylé finance z původní sumy 1000 k m pak měly být předány do školy sv. Petra. Celý odkaz do školy však byl podmíněn dobrou finanční situací testátorovy manželky.¹⁸⁶

¹⁸⁶ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, kniha testamentů Nového Města pražského 1586-1617, f. 347v-348v, r. 1607

Také druhý odkaz určený přímo škole mířil do školského zařízení u sv. Petra. Jednalo se o testament Václava Zbytky z Greyffenbergku. Tento novoměstský měšťan věnoval na opravu školy u sv. Petra 50 k m. Jeho odkaz však byl součástí větší finanční dispozice určené k záduší sv. Petra, takže ho lze považovat také za dispozici vedenou konfesijními důvody. To potvrzuje i další část Zbytkova testamentu, v níž v případě úmrtí jeho vlastních dětí a přímých dědiců odkazuje k uvedenému svatopetrskému záduší ještě dalších 200 k m.¹⁸⁷

Oba novoměstské testátory lze z hlediska sociálně ekonomického jen obtížně zařadit. Tito měšťané nejsou spojeni s žádnou konkrétní profesí a z hlediska majetkového patřili k nižší střední vrstvě městského obyvatelstva. Jeden z nich nedisponoval žádnou nemovitostí, ale na druhé straně rozděljuje v testamentu poměrně vysokou částku 1000 k m, která odpovídala ceně menšího domu ve městě.¹⁸⁸ Druhý pak byl majitelem jednoho domu a vinice. Podle odkazu je však pravděpodobné, že oba měli vazbu na novoměstskou petrskou čtvrť a její farní kostel se školou.

4.3.3. Odkazy směřující kantorům

V době předbělohorské se nenašel žádný záznam o majetkové dispozici ve prospěch učitelů, ať už městských škol nebo jiných zařízení. V testamentech nebyla nalezena ani zmínka o odkazu např. soukromým preceptorům, kteří se nepochybně na vzdělávání novoměstských dětí a mládeže také podíleli. Důvodem absence odkazů učitelům městských škol mohl být systém jejich rotace, který je nutil často měnit místa. Současně řada učitelů městský školský systém opouštěla a zajišťovala se výhodnými sňatky v měšťanském prostředí.¹⁸⁹ Tato fluktuace mohla být důvodem, proč se mezi učiteli a městským prostředím nevytvořila trvalejší vazba, která by byla impulzem pro testamentární odkaz v jejich prospěch.

¹⁸⁷ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, kniha testamentů Nového Města pražského 1617-1664, f. 3r-5v, r. 1609

¹⁸⁸ ČAREK, Jiří. *K vývoji cen staroměstských domů v letech 1400-1850*. Pražský sborník historický 7, 1972, s. 39-49.

¹⁸⁹ PEŠEK, J. *Pražská univerzita*. s. 220-223.

4.3.4. Odkazy směřující žákům

Další typ testamentárních odkazů směřoval žákům jednotlivých škol ve městě. Opět šlo o mezený počet pouhých dvou majetkových dispozic. V prvním případě se jednalo o testament Reginy Herkulesové jinak Nyslové, manželky Jiříka Nysleho st. z Kyršfeldu, novoměstského měšťana. Odkazuje dům na Starém Městě pražském v osadě sv. Jiljí k záduší téhož kostela, „proto, aby lépeji bylo opatrováno žakovstvo při též faře.“ Dům neměl být správou záduší prodán, naopak měl být obhospodařován tak, aby z jeho výnosů mohli být opatrováno žáci při místní farní škole.¹⁹⁰

Druhý odkaz Václava Mořinského z Mořiny, měšťana Nového Města pražského, dává 600 k m k záduší sv. Jindřicha na Novém Městě s tím, aby tyto finance byly dány pod úrok, a z jeho výnosu se má školní mládeži, ale také chudým mendíkům v době vánoční i velikonoční pořizovat obuv. Realizací tohoto odkazu byl pověřen testátorův přítel Bartoloměj Zlatý.¹⁹¹

Zatímco o Václavu Mořinském nemáme bližší informace a nelze ho spojit ani s nemovitým majetkem, Regina Herkulesová disponovala dvěma domy a dalšími nemovitostmi, včetně dvou prodejních míst. Oba testátoři zvolili strategii dlouhodobé podpory žáků, kterou měl zajistit výnos z nemovitosti nebo z úroku. Mořinského odkaz byl však i přes obecné určení žákům orientován především na chudší žactvo. Jeho specifickou kategorií byli mendíci, zcela nemajetní žáci. I na ně Mořinský ve svém testamentu pamatoval.

4.3.5. Odkazy směřující chudým žákům a mendíkům

Početně významnější skupinu příjemců testamentárních odkazů tvořili mendíci (žebaví studenti)¹⁹² a chudí žáci. Dispozice tímto směrem lze považovat nejen za investici do oblasti vzdělávání, ale současně také za typický projev dobové křesťanské charity. V jejím rámci měšťané podporovali nejen žebavé žáky a studenty, ale také dospělé žebračky či chudé obyvatele města, často umístěné v městských špitálech.¹⁹³

¹⁹⁰ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 398r-399r, r. 1605.

¹⁹¹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 33v-35r, r. 1618

¹⁹² WINTER, Z. *Život a učení*. s. 74, 139, 381, 393.

¹⁹³ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Pražské špitály a nemocnice*. Praha 1999, s. 7-45.

V novoměstských testamentech se objevuje celkem osm odkazů mendíkům chudým žákům, z toho k mendíkům směřovaly tři dispozice a zbylých pět bylo určeno ve prospěch chudých žáků.

Nejstarší odkaz mendíkům je spojen s osobou Evy Korábnice, vdovy po řezníkovi, která vedla živnost po manželovi. K odkazu ji nepochybně vedla i skutečnost, že neměla vlastní potomky. V testamentu tak podělila děti ve své širší rodině i potomky svých známých a tento odkaz pak doplnila legátem ve výši 30 k m pro „opatření chudých a osiřalých mendíčků“ ve škole u sv. Vojtěcha ve čtvrti zderazské na Novém Městě.¹⁹⁴

Další dva předbělohorské odkazy mendíkům spíše reflektovaly zájem testátorů o materiální zajištění žebavých žáků. V roce 1604 tak Marianna Loketská neprovdaná dcera Adama Loketského, měšťana Nového Města pražského pověřuje svého univerzálního dědice Havla Štyrského, aby z dědictví „mendíčků u sv. Štěpána a sv. Václava po kabátu neb košilky koupil“.¹⁹⁵ Podobně o čtrnáct let později pamatoval ve svém testamentu speciálně na mendičky Václav Mořinský, který tuto dispozici začlenil do širšího a poměrně velkorysého odkazu ve výši 600 k m ve prospěch žactva ve škole svatojindřišské.¹⁹⁶

Na žebavé žáky tak myslely především ženy v samostatném postavení (vdova, nebo neprovdaná žena), které nemohly převádět dědictví na vlastní potomky. Jednalo se o movitější měšťky, které byly majitelkami domů, a v případě Evy Korábnice navíc i masného krámu. Jejich dispozice pamatovaly na děti příbuzných a známých a v rámci těchto legátů si našly místo i chudé děti při školách ve městech. Jediného mužského testátora s tímto typem legátu nelze bohužel z hlediska sociálně-ekonomického blíže zařadit. Václav Mořinský se však v jistém ohledu nacházel v podobné rodinné situaci jako výše zmíněné testátorky. Tento pražský měšťan sice měl jednoho potomka, ale tím byla dcera, kterou chtěl z důvodu její „neposlušnosti“ víceméně vydědit, tj. odkázal jí menší finanční částku s podmínkou její poslušnosti.¹⁹⁷

V případě odkazů na chudé žáky se větší část takto formulovaných předbělohorských testamentů zaměřila na chudé a současně nemocné žáky. V roce 1609 odkázal Mikuláš Rydl z Najenpergku, staroměstský měšťan, částku 300 k m, za níž se měl koupit statek, nebo se měla uložit pod úrok, a z výnosů se měl platit „kněz pro odsouzenec na smrt“, a ze zbytku financí pak „chudý a nemocný mládenečky ve škole“, konkrétně bylo zmíněno jejich zaopatření obuví.¹⁹⁸ V roce 1613 sepsala svůj testament vdova Anna

¹⁹⁴ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. č. 2209, f. 197v-199r, r. 1601

¹⁹⁵ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. č. 2209, f. 315r-316r, r. 1604

¹⁹⁶ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. č. 2210, f. 33v-35r, r. 1618

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. č. 2209, f. 450v-456v, r. 1609

Špalíková, která směřovala jednorázově částku 200 k m na stavbu lazaretu pro chudé nemocné žáky, jenž se tehdy stavěl při novoměstském kostele sv. Štěpána. Ve svém odkazu testátorka připomněla, že odkázané finance a nemovitosti z její pozůstalosti, kterými nedisponovala, případnou záduší zmíněného kostela sv. Štěpána a z nich, respektive z jejich úroků má být opatřeno právě chudé žactvo.¹⁹⁹ Na chudé a nemocné žáky pamatoval také kupec Kryštof Groneberger,²⁰⁰ který ve svých testamentárních odkazech v letech 1613 a 1615 směřoval 50 kop českých (dále k č) k záduší sv. Jindřicha „na pomoc a vychování nemocného však bohabojícího a pobožného žakovstva“ ve čtvrti jindřišské.²⁰¹

Jen dva z předbělohorských testamentů uváděly legáty ve prospěch chudých žáků bez dalších podmínek. V roce 1605 vdova Hedvika Heffnarová odkázala opět k záduší sv. Jindřicha 300 k m, které měly být využity na nákup nemovitosti (pole), z jejíhož výnosu „žakovstvo chudý vyživení mohlo míti“.²⁰² O několik let později, v roce 1614, odkazuje novoměstský měšťan Jan Pelhřimovský z Branče tentokrát k záduší sv. Petra stejnou sumu 300 k m, která bude uložena na úrok a z jeho výnosu chudé žakovstvo „bud' malý, prostřední, větší, zvláště kteří by se rádi učili, kteříž zimního času, jak do kostela v čem vycházeti a odkud na sebe zpátky pojednati nemívají, těm a takovým podle uznání starších a úředníků záduší aby se šátky, stěvíce, punčochy, košile a knížky každoročně jednaly až do vyplnění úroku.“²⁰³ Jednalo se o jediný z odkazů, který konkrétně určoval, jak mají být finance ve vztahu k chudým žákům využity. Ostatní testátoři v tomto ohledu důvěřovali pověřeným, většinou zádušním úředníkům.

Téměř všechny uvedené odkazy na chudé, či chudé a nemocné žáky spojuje okolnost, že testátoři nemohli v době, kdy sepisovali svůj testament, odkázat své dědictví svým vlastním dětem. Hedvika Heffnarová a Anna Špalíková byly bezdětné vdovy a děti neměli ani novoměstští měšťané Mikuláš Rydl a Jan Pelhřimovský. Vedle legátu pro chudé žáky tak svěřovali tito testátoři svůj majetek buď dětem z nejbližšího příbuzenstva, nebo potomkům přátel a známých.

Z hlediska sociálně-ekonomického se jednalo v případě celé skupiny uvedených testátorů o zámožnější měšťany a obyvatele města, i když v případě vdovy Heffnarové testament konkrétně nespecifikuje její majetkovou situaci. S ohledem na skutečnost, že se jednalo o obchodnici se sukrem a plátnem, nemohla se ani ona řadit k nemajetným

¹⁹⁹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 416r-417r, r. 1613

²⁰⁰ HRDLÍČKOVÁ, Markéta. *Náhrobky z 1. poloviny 17. století ve farních kostelích Nového Města pražského*. Praha, 2011. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. s. 28-32.

²⁰¹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 445r-450v, r. 1615

²⁰² AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 262v-265r, r. 1605

²⁰³ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 480r-483r, r. 1614

obyvatelům. Další testátoři byli majiteli minimálně jednoho domu ve městě a staroměstský měšťan Rydl disponoval dokonce rozsáhlými nemovitými, a to i deskovými statky. Bez ohledu na rozdíly v jejich zámožnosti odkazovali všichni tito testátoři (s výjimkou kupce Gronebergera) ve prospěch chudého žactva podobnou, poměrně velkorysou částku, která se pohybovala od 200 do 300 k m. Ve většině případů pak testamentsy neobsahovaly pouze jednorázové peněžité odkazy, ale měly promyšlenou strategii, jak zajistit trvalý či alespoň dlouhodobý přísun financí. Měšťanské odkazy rozložily vcelku rovnoměrně podporu chudých žáků do nejvýznamnějších školských zařízení na Novém Městě, tj. ke školám u sv. Jindřicha, sv. Štěpána a sv. Petra.

4.3.6. Odkazy na vzdělání literní

Obecně do oblasti literního vzdělání, čímž dobové prameny označovaly základní latinské vzdělání, které mohli měšťané získávat v systému latinského školství, směřovalo celkem třináct odkazů. Všechny nalezené odkazy byly určeny buď vlastním dětem, nebo dětem z nejbližšího okruhu příbuzných, tj. synovcům a neteřím. Pouze v jednom případě však byl odkaz koncipován tak, aby syn pokračoval ve vzdělávání na univerzitě. Je ale možné, že testátoři termín „literní umění“ vnímali v obecnější rovině, která mohla zahrnovat i univerzitní studium. Ve čtyřech případech testátoři spojovali odkaz prostředků na základní latinské vzdělání naopak s výukou řemesel, ačkoliv sami v testamentech jako řemeslníci nevystupují.

Celkově v devíti případech pamatovali testátoři na literní vzdělání vlastních potomků, téměř výhradně synů. V roce 1605 odkázal Václav Trnka prostředky na latinské vzdělání syna Jana, které mělo podle záměru Trnky pokračovat univerzitním studiem (viz dále). Testamentární dispozice pamatuje také na řádnou křesťanskou výchovu syna, což je praxe i některých dalších odkazů na literní vzdělání dětí. Specifikem uvedeného odkazu na vzdělání je i důraz na výchovu k „vlastenectví“, což nebyla, na rozdíl od křesťanské výchovy, obvyklá součást testamentárních pořízení.²⁰⁴

Ve stejném roce pamatoval na výchovu a vzdělání svých dětí, tj. synů a dcery Jan Pacovský z Libína. Jeho odkaz měl obvyklou podobu, tj. manželka (vdova) měla zajistit řádnou křesťanskou výchovu všech dětí a pouze pro syny zabezpečit i financování jejich

²⁰⁴ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 243r-246r, r. 1605

studia na latinské škole. Konkrétní částka, kterou bylo možné na studia vydat, nebyla specifikována.²⁰⁵

O dva roky později byl sepsán testament Daniela Rozína z Javorníku, příslušníka známé pražské rodiny, která patřila k členům Jednoty bratrské.²⁰⁶ Tato skutečnost pravděpodobně ovlivnila i celkové koncipování odkazu, který směřoval k zajištění vzdělání nejen pro syny, ale také pro dceru.²⁰⁷ Ostatní testátoři směřovali svoje odkazy na literární vzdělání výhradně pro své mužské potomky, s tím, že dcerám měla být poskytována pouze základní výchova.²⁰⁸

Typickým zástupcem takového odkazu je testament univerzitního mistra Bartoloměje Havlíka, který, ač měl dvě dcery a jednoho syna a majetkem je podělil vcelku spravedlivě, tj. rovnoměrně, v případě vzdělávání uvedl, že je nutné vést k literárnímu umění pouze syna Václava.²⁰⁹

Prakticky, s přihlédnutím k možným schopnostem syna, sepsal roku 1610 testament novoměstský měšťan Vondřej Červenka, který vedle řádné výchovy hodlal dopřát potomkovi i literární vzdělání, případně vyučení nějakému blíže nespecifikovanému řemeslu.²¹⁰

O rok později zaopatřil podobným způsobem svého nejmladšího syna Jiřík Huml z Ruprštofu, který mu rovněž umožnil absolvovat buď latinské vzdělávání, nebo pokud „si oblíbí některé poctivé řemeslo“ vyučení. Tento testátor současně v dispozici zmiňuje, že už nejstaršímu synovi umožnil studia v zahraničí. Třetí ze synů není v testamentu v souvislosti se vzděláním vůbec uveden.²¹¹

Vzdělání, respektive výuku literárního umění zmiňuje ve svém testamentu z roku 1612 i Mistr Jiří Karolides z Karlsberka, literát, který se honosil titulem dvorského básníka.²¹² Svůj odkaz synovi sice zaměřil na knihovnu, kterou měl jeho jediný syn Karel Jiří zdědit až po dosažení dospělosti, ale z uvedené knižní sbírky mu měly být vydávány všechny tituly, které by potřeboval ke svému studiu. Kvalita tohoto studia sice nebyla

²⁰⁵ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 265v-267r, r. 1605

²⁰⁶ FEJTOVÁ, Olga. *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík jejích členů*. Praha 2014, s. 165-166.

²⁰⁷ ŠAFRÁNEK, J. *Školy české*, s. 82

²⁰⁸ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 341r-342v, r. 1607

²⁰⁹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 363v-365r, r. 1607

²¹⁰ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 359r-360v, r. 1610

²¹¹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 382v-385v, r. 1611

²¹² TRUHLÁŘ, Antonín, Karel HRDINA, Josef HEJNIC a Jan MARTÍNEK. *Rukověť humanistického básnictví VI*. Praha 1966-2011, díl I., s. 326-346, zde shrnuta jeho bohatá publikační činnost.

specifikována, ale s ohledem na vazbu tohoto literáta na univerzitu se dá předpokládat vzdělání minimálně na úrovni školy partikulární.²¹³

Informace o zajištění vzdělání vlastních potomků přináší i testament kupce Kryštofa Gronebergera z Gronebergu z roku 1613, respektive 1615. Zmiňuje aktuální latinská studia nejmladšího syna a současně zahraniční pobyt druhého. V jeho případě se mohlo jednat o sbírání profesních zkušeností, ale lze spekulovat i možných univerzitních studiích, které testátor mohl synovi vzhledem k svým majetkovým poměrům poskytnout. Veškerá výchova a vzdělání Gronebergerových potomků byly koncipovány tak, aby byli připraveni převzít otcovu kupeckou živnost.²¹⁴

Poslední z předbělohorských odkazů, který směřoval k literárnímu vzdělávání, sestavil roku 1616 Jan Bukovský. I on pamatoval výhradně na syny.²¹⁵

Všechny uvedené testamentsy, které zmiňují zajištění literárního, respektive latinského vzdělání pro mužské potomky, sestavili měšťané, kteří se s ohledem na výši majetku řadili k nižší a především vyšší střední vrstvě.²¹⁶ Byly to osoby, které co se týká financí, neměly problém tuto formu vzdělání synům zabezpečit. Z hlediska dobového se jednalo fakticky o zabezpečení základního standardu vzdělání v měšťanské společnosti, které vytvářelo pro měšťanské syny předpoklady jejich budoucí sociální mobility.²¹⁷ Specifické motivy lze nepochybně spojit s testamentsy obou univerzitních mistrů, u nichž nelze doložit vzhledem k obecnému koncipování testamentu skutečnou výši majetku. V jejich případě důraz na latinské vzdělávání synů nepochybně vyplýval z jejich profesního zaměření.

Čtyři testátoři pak ve svých testamentsch zmiňovali zajištění vzdělání pro děti z nejbližšího příbuzenstva. Vdova Dorota Tvrdočelka zmiňuje ve svém odkazu, že vychovala a zajistila vzdělání svému synovci Mikulášovi Kunratickému. Upřesnila dokonce, že se jednalo nejprve o literární umění a následně mu zabezpečila i vyučení řemeslu. Její odkaz ovšem připomněl, že si tento její příbuzný péče o jeho vzdělání „neváží“, a tudíž mu ve svém testamentsu připisuje 50 k m s výhradou, aby změnil své chování. Odkaz na vzdělání synovce není v tomto případě překvapivý, protože testament dokládá, že vdova Dorota neměla v době vzniku posledního pořízení vlastní děti.²¹⁸

²¹³ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 410r-411v, r. 1612

²¹⁴ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 445r-450v, r. 1613 a 1615

²¹⁵ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 31v-33r, r. 1616

²¹⁶ K této sociální vrstvě lze zařadit nepochybně i Mistra Jiřího Karolidese z Karlsberka, jehož testament sice konkrétní rozsah majetku neuvádí, ale s ohledem na jeho společenské postavení i majetkovou situaci jeho bratra, známého pražského tiskaře Daniela Karolidese z Karlberka, lze předpokládat, že disponoval odpovídajícím majetkem.

²¹⁷ RICHTER MUSILOVÁ, O. *Systém předbělohorského konfesijního školství*. s. 24, 32-33.

²¹⁸ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 272v-174r, neuvedeno

Na potomky bratra myslel ve svém testamentu sepsaném v roce 1608 také Martin Skuhrovský jinak Michlen. Svým dvěma vlastním dcerám zajistil „pouze“ výchovu, ale pokud by zemřely, měla část majetku Skuhrovského směřovat k jeho bratrovi. Ten pak měl mít povinnost vynaložit část takto zděděného majetku na vzdělání v literním umění a křesťanskou výchovu pro své potomky, ale výhradně syny.²¹⁹ Je zcela zřejmé, že tento novoměstský měšťan neuznával nutnost zajistit vzdělání nejen pro chlapce, ale i pro dívky, alespoň na úrovni elementární.

Vzdělání synovce zmiňuje i testament Mikuláše Rydla z Najenpergku. Tento staroměstský měšťan neměl vlastní potomky, a proto ve svém testamentu dělí základ svého rozsáhlého majetku mezi svou manželku a případně mezi synovce a neteř po bratrovi. V rámci uvedeného odkazu je zmíněno, že Rydl „vychoval a dal na literní umění“ nejmladšího synovce Kryštofa, který se však „chytíl světskejch toulek a rozpustilostí“, takže je na rozdíl od svých sourozenců zbaven nároků na dědictví po svém strýci.²²⁰

I poslední z předbělohorských testamentů, který uvádí děti z nejbližšího příbuzenstva, zmiňuje synovce. V posledním pořízení Jana Čahoty z roku 1617 odkazuje testátor, který v době koncipování testamentu neměl vlastní potomky, část financí, tj. 50 k m sestře Anně. Ta byla povinna vynaložit uvedenou částku na výuku umění literního, respektive na vyučení řemeslu pro své syny a testátorovy synovce.²²¹

I tato skupina testátorů, pamatujících na vzdělání dětí z nejbližšího příbuzenstva, se řadila z hlediska svého ekonomického zázemí ke střední vrstvě obyvatelstva, která disponovala dostatečnými prostředky na zajištění vzdělání. Většina z těchto testátorů se obracela k dětem, respektive synům, svých sourozenců z důvodu, že buď neměli vlastní potomky, a nebo těmito potomky byly pouze dcery, o jejichž vzdělávání testátoři vůbec neuvažovali.

4.3.7. Odkazy věnované literátským bratrstvům

Z hlediska vnímání dobové vzdělanosti nelze opominout ani působení literátských bratrstev různé konfesijní orientace ve městech. Ta sdružovala měšťany, kteří se věnovali sborovému, především chrámovému zpěvu, případně i instrumentální hře. Členství v bratrstvu se stávalo pro měšťany také inspirací k vlastní tvorbě. Ve druhé polovině 16.

²¹⁹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 322v-325r, r. 1608

²²⁰ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 450v-456v, r. 1609

²²¹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 40v-42r, r. 1617

století postupně rostl jejich význam i role v kulturním prostoru měst a členství v bratrstvech se stávalo i prestižní záležitostí. Jejich působení ve městě dávalo měšťanům možnost dále rozvíjet a prohlubovat svoji hudební vzdělanost.²²² Testamentární odkazy ve prospěch těchto společenství tak dokladují nejen vztah měšťanů k městskému společenství v rámci určité konfese, ale také ke kultuře a vzdělání v obecném slova smyslu.

V době předbělohorské, která představovala éru největšího rozkvětu literátských bratrstev, byly v novoměstských knihách testamentů zachyceny pouze čtyři odkazy, které směřovaly finance ve prospěch konkrétních novoměstských literátů. První z nich z roku 1605 je od Jana Kameníka z Počernic, měšťana Nového Města pražského, který odkazuje literátům u sv. Jindřicha 50 k m na knihy a stejnou částku na zaplacení dluhů a opravu kostela.²²³ V roce 1616 odkázala vdova Marta Vopálková v rámci svého testamentu, který obsahoval četné legáty na vzdělání směřující k vlastní rodině, také částku 50 k m literátům novoměstského kostela sv. Václava, aby za ně nakoupili knihy a jiné potřeby.²²⁴ Zcela specifickou podobu má odkaz Bartoloměje Pěčovského ze Žďáru, který v roce 1618 zanechal literátům od sv. Štěpána a sv. Apolináře na Novém Městě kolekci hudebních nástrojů: „housle, basu, tenor, diskant a regal“.²²⁵ V běžném slova smyslu se používá výraz tenor a discant pro zpívané hlasy. V tomto konkrétním případě se však lze domnívat, že testátor měl na mysli hudební nástroje hrající v tenorové a discantové poloze, tedy např. strunné či dechové nástroje. V případě discantového hlasu by také mohlo jít o violoncello. Poslední z odkazů, který sepsal roku 1620 novoměstský měšťan Lukáš Prášek, měl již standardní podobu, protože v něm testátor směřoval k literátskému bratrstvu u novoměstského sv. Petra 10 k m s podmínkou, že k převedení částky dojde až po prodeji jeho domu.²²⁶

Ve skupině testátorů, kteří v předbělohorském období pamatovali na novoměstská literátská bratrstva, bychom našli jak muže tak ženu podobného sociálně-ekonomického zázemí, patřili totiž svým majetkem (tj. vlastnictvím maximálně jednoho domu v prostoru města) k nižší střední vrstvě městské společnosti. Třetí z testátorů Jan Kameník sice nevlastnil dům, ale odkazoval několik dalších nemovitostí (louka, pole, zahrady), jejichž hodnota se nepochybně blížila ceně jednoho měšťanského domu, proto jej lze také přiřadit k nižší střední vrstvě. U tří mužských testátorů nelze vyloučit, byť to testamenty konkrétně

²²² Aktuálně k tématu literátských bratrstev srovnej MAŇAS, Vladimír. *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě v raném novověku*. Brno, 2008. Disertační práce. Masarykova univerzita, s. 1-10, 70-83. Zde i další literatura. Srovnej s. 182-208.

²²³ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. 2209, f. 276r-279r, r. 1605

²²⁴ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 474v-477v, r. 1616

²²⁵ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. 2210, f. 38v-39v, r. 1618

²²⁶ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 56v-57r, r. 1620

neuvádějí, že byli sami členy bratrstva. Odkaz Marty Vopálkové pro literátské bratrstvo spíše dokladuje kladný vztah testátorky ke sféře vzdělání a kultury.

4.3.8. Odkazy na blíže nspecifikované studium

V testamentech se ocitly i naprosto obecně koncipované odkazy na vzdělání, aniž by testátor uvedl jeho konkrétní podobu. V době předbělohorské se jednalo o jediný testament, který sepsala roku 1616 výše uvedená Marta Vopálková, vdova po Janovi Vopálkovi.²²⁷ Tato novoměstská měštka rozdělila svůj odkaz mimo jiné i ve prospěch svých pravnoučat, přičemž pravnučkám směřovala finanční odkazy, ale v případě pravnuka Jana pamatovala i na zajištění jeho vzdělávání. Vopálková svěřila 300 k m důvěrníkovi Simeonovi Moháčovi, aby z nich financoval „náklad na učení jmenovaného Jana“.²²⁸

4.3.9. Odkazy na studium mimo království české

Odkaz, kde by testátor požadoval přímo, aby se zděděné peníze použily pouze na vzdělání, které by se realizovalo mimo české království, v době předbělohorské byl nalezen pouze jeden. V tomto již výše uvedeném testamentu vyjadřuje testátor Václav Trnka přání, aby jeho nezletilý syn Jan byl po absolutoriu základního latinského vzdělání v Čechách poslán na univerzitní studia také do zahraničí. Cílem bylo nejen vzdělávání ve svobodných uměních, ale také ovládnutí německého jazyka.²²⁹ Je to však míněno jako přání či rada k rozvoji dědice, ne jako podmínka realizace celé testamentární dispozice.

4.3.10. Odkazy na výchovu

Měšťané odkazy na výchovu velmi často připojovali k dispozicím, které se staraly o vzdělání dětí, případně o jejich vyučení k řemeslu. Mnohdy se tak jednalo spíše o obecné a formální vyjádření k budoucnosti potomků a jejich řádné křesťanské výchově. Z tohoto

²²⁷ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 474v-477v, r. 1616

²²⁸ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 474v-477v, r. 1616

²²⁹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 243r-246r, r. 1605

hlediska mají specifickou podobu dva předbělohorské testamentsy, které se přímo zaměřily na otázku výchovy dětí.

V roce 1608 již výše uvedený Martin Skuhrovský jinak Michlen, který se jinak ve svém testamentu zaměřil na zajištění vzdělání svým synovcům, pamatoval také na „lepší výchovu“ vlastních dcer. Finance na tuto výchovu mají být získávány z „gruntovních“ peněz, tj. z výnosu testátorova nemovitého majetku.²³⁰

Podobně v roce 1613 vynakládá Anna Špalíková na „lepší vychování“ synovců a případně neteří 100 k m. Vdova, která neměla vlastní děti, však pamatovala (viz výše) i na chudé žáky ze školy u sv. Štěpána.²³¹

Oba zmínění testátoři patřili k zámožnějším obyvatelům (nižší a vyšší střední vrstva) Nového Města pražského, pro něž finance směřující do oblasti výchovy a vzdělání nepředstavovaly v rámci celé testamentární dispozici významnou položku. Přesto se pojetí obou výše uvedených dispozic na výchovu zásadně liší. Zatímco Skuhrovský zmínkou o výchově dcer doplňoval celkové směřování dispozice ve prospěch vzdělávání synovců, tj. mužských příbuzných, Anna Špalíková zařadila odkaz na výchovu synovců a neteří do celkově koncipované dispozice ve prospěch křesťanských a chudinských institucí. Její odkaz tak má jednoznačně křesťanský, respektive charitativní podtext.

4.3.11. Odkazy na protestantskou, případně katolickou výchovu

V době předbělohorské se ani v jednom z dochovaných testamentů nenalezla dispozice, která by směřovala konkrétně k nějaké formě protestantské výchovy či vzdělání a totéž se týkalo i konfese katolické. Lze jen usuzovat, že v dominantně protestantském (utravvistickém) prostředí Nového Města pražského²³² necítili testátoři potřebu konfesijní podobu výchovy a vzdělání zdůrazňovat. Avšak je poněkud překvapivé, že se tak nestalo ani po roce 1609, kdy byly povoleny i další, do té doby zakázané protestantské konfese (např. Jednota bratrská). Stejně překvapivé je i to, že se neobjevil žádný odkaz z katolického prostředí, který by v testamentu specifikoval potřebu řádné katolické výchovy a vzdělání. Vysvětlení lze hledat ve skutečnosti, že se mezi testátory skutečně žádný katolík

²³⁰ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 322v-325r, r. 1608

²³¹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 416r-417r, r. 1613

²³² LEDVINKA, Václav a Jiří PEŠEK. *Praha*. Praha 2000, s. 294-296; FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím...*“ s. 112-117.

neobjevil, nebo možná spíše v okolnosti, že testátorům postačil důraz na obecně křesťansky vedenou výchovu, respektive vzdělání.

4.3.12. Odkazy na vzdělání v oblasti řemesel

Praktickým směrem, tj. na výuku řemesla se ubíralo celkem sedm testamentů z doby předbělohorské. Jen tři však byly soustředěny pouze na zajištění vyučení určitému řemeslu, případně poskytnutí základního vybavení pro budoucí dílny nových řemeslníků. Většinou se jednalo o zabezpečení chodu dílny testátora v situaci, kdy buď selhával obvyklý „mechanismus“, tj. přechod dílny na přímého mužského potomka, nebo kdy o jeho fungování měl testátor vážné pochyby.

V roce 1605 Hedvika Heffnarová, vdova po novoměstském měšťanovi a obchodnice se sukнем, odkázala 50 k m cechu mandlířskému pro chudé tovaryše a jejich zajištění. Tento odkaz se týkal spíše materiální podpory tovaryšů (oděv a obuv), ale lze předpokládat, že finance mohly posloužit i jejich dalšímu vzdělávání v rámci cechu.²³³

Zmínku o řemesle a vyučení nalezneme také v testamentu Matěje Vyrejvaného z roku 1607, který pověřuje vedením nespécifikované řemeslnické dílny svou manželku s tím, aby ji jednou převzal jeden z jeho synů. Ten má po svém řádném vyučení získat 80 k m a dílnu se vším otcovým nářadím.²³⁴

Komplikovanější odkaz zanechala vdova Dorota Maršálková, která vedla bečvářskou živnost po svém manželovi. Protože v době sepsání testamentu nebyla zcela jasná budoucnost bečvářské dílny, disponuje ji testátorka nejprve svým vnučkám. Pokud by obě zemřely, majetek by přešel na zetě testátorky, který by byl povinen vydat celou dílnu svému synovi, pokud se tento vyučí bečvářem. Součástí dispozice, která se zabývala řemeslnickou dílnou, byl i odkaz ve prospěch synovce, který se v dílně aktuálně učil a který měl po vyučení dostat část nářadí.²³⁵

Jinou skupinu odkazů reprezentují dispozice, které pamatovaly současně na literní vzdělání a vyučení řemeslu. Testamenty byly koncipovány buď tak, že spojovaly v odkaze požadavek na získání jak literního (obecného) vzdělání, tak následně absolvování praktické výuky konkrétního řemesla. Druhou variantou byl odkaz, který dával příjemci odkazu možnost volby, tj. buď absolvovat výuku literní, nebo se vyučit řemeslu.

²³³ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 262v-265r, r. 1605

²³⁴ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 313v-314r, r. 1607

²³⁵ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 354r-355v, r. 1607

K první skupině, kde testátoři koncipovali své odkazy jak na teoretickou, tak praktickou výuku, se řadí testament vdovy Doroty Tvrdočelky, která ve svém odkazu zmiňuje, že již za svého života zajistila svému synovci „učení liternímu umění i řemeslu“, čehož si on nevážil, a proto mu v testamentu odkazuje symbolickou finanční částku 50 k m, a i tu má dostat pouze v případě „pokud na sebe lepší pozor dá“.²³⁶ Také druhý odkaz stejného typu směřuje nikoliv k vlastním potomkům, ale k synovcům. V roce 1617 odkázal Jan Čahota 50 k m své sestře, aby „syny své k dobrému umění liternímu a k poctivému řemeslu odevzdala a je vedla“.²³⁷

V druhé skupině nalezneme testamentsy, které respektují schopnosti a pravděpodobně i volbu vlastních potomků, respektive synů. V roce 1610 připomíná Vondřej Červenka budoucímu poručníkovi svého syna nejen aby ho vedl k poctivosti, ale aby zajistil i jeho vzdělávání v literním umění, případně vyučení řemeslu, pokud by „měl a musil“.²³⁸ Podobně koncipován je i druhý testament, který vznikl o rok později. Jiřík Huml z Ruprštorku při zajištění budoucnosti svého nejmladšího syna zavazuje jeho poručníka, aby přitom zohlednil jeho volbu, tj. aby se přihlíželo k tomu, zda si oblíbí více literní umění či řemeslo.²³⁹

Odkazy směřující k vyučení řemeslu se objevovaly v případě rodin, které byly spojeny s provozováním konkrétního řemesla či živnosti, a směřovaly k zajištění kontinuity jejich provozování v rámci této rodiny. Na řemesla pak pamatovala i poslední pořízení, která se orientovala spíše obecně na zajištění budoucnosti dětí, u nichž v době sestavování testamentu nebylo možné předjímat jejich schopnosti a další vývoj.

4.3.13. Odkazy knih

O vztahu testátorů ke vzdělání mnohé napoví i nálezy dispozic knih či dokonce celých knihoven v jejich testamentech. V době předbělohorské jich bylo nalezeno celkem devatenáct v osmnácti testamentárních pořízeních. Jsou sice v první řadě dokladem o vlastnictví knih u samotných testátorů, ale odkaz upřesní, jak testátor sám knihy využíval, jak si jich cenil a jakou roli jim po své smrti přisoudil. Z tohoto hlediska mají svébytné postavení v rámci odkazů knih především ty, které byly určeny vlastním potomkům.

²³⁶ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 272v-174r, r. neuvedeno.

²³⁷ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 40v-42r, r 1617.

²³⁸ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 359r-360v, r 1610.

²³⁹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 328v-385v, r 1611.

Na své syny mysleli při odkazech knih Jan Pedellus, služebník rektora v roce 1602,²⁴⁰ kněz Jan Včelín Kasovský v roce 1611²⁴¹ a univerzitní mistr a císařský poeta Jiří Karolides z Karlsberka v roce 1612.²⁴² Všichni tři testátoři se řadili k měšťanským intelektuálním elitám na Novém Městě, a proto u nich vlastnictví knih ani následná dispozice knihoven ve prospěch synů nepřekvapí. Jejich testamentsy logicky nespécifikují konkrétní tituly z odkazovaných knižních sbírek, které měly nepochybně mimořádný rozsah.²⁴³ Současné z nich lze vyčíst snahu testátorů nejen postarat se o vzdělání potomků, ale také udržet knihovnu v užší rodině. Blíže tento vztah ke knihám a osobním knihovnám osvětluje testament císařského poety Jiřího Karolidese, který odkázal všechny své knihy synovi Jiřímu s tím, že tituly, které bude potřebovat ke svému vzdělání, mu budou vydány ještě před dosažením zletilosti. Karolides však pamatoval i na případné úmrtí syna, neboť v takovém případě měla být celá nepochybně rozsáhlá knihovna udržena v rámci jeho rodu, tak aby ji mohli jednotliví jeho příslušníci využívat.²⁴⁴

Odkaz knih ve prospěch dcery se podařilo v době předbělohorské na Novém Městě nalézt pouze v jediném případě. Vít Dentulín z Turtlštejna, právník a prokurátor,²⁴⁵ odkázal roku 1613 několik konkrétních titulů ze své knihovny své dceři. Jednalo se o dvě bible, z nichž jedna byla šestidílná bible kralická a druhá blíže nespécifikovaná „česká bible“. Dále to byla postila ve formě rukopisu a kancionál, přičemž oba tituly měly kvalitní, zdobenou vazbu. Díla světské literatury pak zastupoval herbář, který byl tradičním rodinným majetkem, a Kalendář historický Daniela Adama z Veleslavína, do něhož testátor zapisoval rodinnou kroniku. Vedle těchto šesti vybraných titulů však jeho pozůstalost obsahovala celou truhlu dalších v převaze latinských knih, které jako celek Dentulín odkázal svému synovci Jindřichovi Dentulínovi. Význam této kolekce knih pro testátora potvrzuje i skutečnost, že je on sám sepsal a uložil v truhle, kterou zapečetil. Od knihovny oddělil Dentulín ještě knihy právní, spolu s rukopisnými knihami nálezů a manuálů, které předal patrně jako profesní literaturu svému švagrovi Danielovi Homašovi z Rosenpachu, který je odbornou literaturou zachycen jako prokurátor.²⁴⁶ Spektrum knih, které Dentulín odkázal své dceři, plně odpovídá dobovým představám o vzdělávání dívek v měšťanském

²⁴⁰ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. 2209, f. 255r-256r, r.1602.

²⁴¹ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. 2209, f. 393r-393v, r. 1611.

²⁴² AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. 2209, f. 410r-411v, r. 1612.

²⁴³ K rozsahu měšťanských knihoven v době předbělohorské srovnej PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 (Všední dny kulturního života)*. Praha 1993, s. 68-70.

²⁴⁴ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. 2209, f. 410r-411v, r. 1612.

²⁴⁵ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. 2209, f. 421r-426v, r. 1613; Hrdličková, M. *Náhrobky z 1. poloviny 17. století*. s. 25-26.

²⁴⁶ BÍLEK, Tomáš V. *Reformace katolická, neboli, Obnovení náboženství katolického v království Českém po bitvě bělohorské*. Praha 1892, s. 81.

prostředí. Zatímco výše uvedené testamentsy, které zajišťovaly knihy pro syny testátorů, nezmiňují konkrétní odkazovanou literaturu, protože synové většinou dědí kompletní otcovu knihovnu, pro dceru otec ze sbírky vybírá určité, pro ni vhodné tituly. Jednalo se v první řadě o základní náboženskou literaturu a v případě světské četby pak o vhodný titul související s péčí o zdraví. Logický je i odkaz Kalendáře historického, do něhož testátor zapisoval významné rodinné události, dceři. Pokud by testátor měl syna, tak by nepochybně vedení rodinné kroniky zdědil on, ale v tomto případě byla pověřena zápisy do kroniky vedené v kalendáři jediná dcera.²⁴⁷

Pouze jeden z testamentů zmiňuje odkaz knih potomkům mužského i ženského pohlaví rovným dílem. Univerzitní mistr Jan Kherner Plzeňský odkázal v roce 1611 nejen všechny nemovitosti, ale i movitosti, včetně knih, „Adamovi, Danielovi, Alžbětě a Barboře, dítkám svým.“²⁴⁸ Tento přední humanista a vzdělanec jako bývalý správce několika městských škol měl nepochybně k výchově a vzdělávání mládeže jiný vztah než běžní měšťané, a proto evidentně podporoval i edukaci dcer, respektive i jejich četbu náročnější literatury.²⁴⁹

K této skupině odkazů knih a knihoven vlastním potomkům můžeme zařadit i testament Jakuba Halecia z Teyna, v němž tento protestantský kněz zanechal svoji jistě početnou knihovnu těhotné manželce, takže lze předpokládat, že dosud nenarozené dítě v budoucnu uvedenou knihovnu jistě mohlo využívat.²⁵⁰

Dva z testamentů zmínily dispozice knih a knihoven synovci a neteři. Ani v jednom z obou odkazů nejsou zmíněny vlastní děti, a proto se testátoři obrátili k širšímu rodinnému kruhu. V roce 1601 odkázal Jan Čáslavský své neteři „Bibli českou“. Vzhledem k tomu, že novoměstské knihy testamentů zachytily jen část tohoto posledního pořízení, které se jinak váže k městu Knínu, nelze z této dispozice činit další závěry.²⁵¹ Výmluvnější v tomto ohledu je testament Mikuláše Rydla z Najenpergku, písaře v úřadu prokurátora,²⁵² sepsaný roku 1609. Tento staroměstský měšťan odkázal všechny své knihy rovným dílem manželce

²⁴⁷ FEJTOVÁ, Olga. *Die Entwicklung von Leserinteressen der Bürger der Prager Neustat im 17. Jahrhundert auf Grund der Nachlassinventare*. Acta Comeniana 14, 2000, s. 99-132; TÁŽ. *Vešlavínův Kalendář historický z majetku pražského rodu Dvorských z Gryfí Hory*. Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny 15, 1998, s. 97-124.

²⁴⁸ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. 2209, f. 412r-413r, r. 1611.

²⁴⁹ RHB.

²⁵⁰ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. 2209, f. 326v-327v, r. 1606.

²⁵¹ APM, Sbíрка rukopisů, rkp. 2209, f. 208v, r. 1601.

²⁵² *Jednání v radě městské. Zápis v „Protocollum consiliare 1604-1610“ rkp. č. 21, fol. 153 pv. v městském archivu v Plzni*, Digitální knihovna České sněmy, Dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v11c/1605_07/t010100.htm>.

a synovci s podmínkou, že manželka testátora bude celou knihovnu spravovat až do dospělosti synovce, aby jednotlivé knihy „snad rozmrhány nebyly“.²⁵³

Pokud testátoři neměli vlastní potomky a scházeli i „vhodní kandidáti“ z řad synovců, respektive neteří, věnovali knihy často také svým bratrům. Z doby předbělohorské to byly tři odkazy. V roce 1601 věnoval Jan Jahodka z Turova, registrátor úřadu desek zemských, rozsáhlou knihovnu uloženou v „almaře fladrový“ svému bratrovi, profesí knězi. Několik titulů z uvedené knihovny pak mělo být darováno přátelům testátora.²⁵⁴ Roku 1617 odkázal Jan Čahota svému bratrovi vedle určité finanční částky a všechny své knihy i „šaty chodící“.²⁵⁵ O rok později pak poskytl Bartoloměj Pěčovský ze Žďáru svému bratrovi, univerzitnímu mistrovi a měšťanovi Starého Města pražského všechny své knihy, které v testamentu charakterizuje jako „filozavský, theologický, německý, manuscriptos...“. Uvedená charakteristika naznačuje, že se v jeho knihovně skrývala i náročnější literatura. Opět několik titulů měl dědic vydat přátelům testátora, konkrétně se mělo jednat o knihy jazykově české.²⁵⁶ Z uvedeného vyplývá, že důvodem odkazů knihoven bratrům byla nejen absence vlastních potomků, ale svou roli mohla hrát i profese, respektive vzdělání nejbližších příbuzných. Dva ze zmíněných tří dědiců prokazatelně disponovali univerzitním vzděláním.

Jeden z nalezených předbělohorských testamentů obsahujících odkazy knih a knihoven zmiňuje ještě jinou osobu z příbuzenstva, která knihy dědila. Jednalo se o odkaz otci testátora, který byl současně univerzálním dědicem,²⁵⁷

Zcela specifickým odkazem knih v okruhu příbuzných je situace, kterou zachytil testament Mistra Jana Khernera Plzeňského v roce 1611. Testátor sice odkázal, jak je uvedeno výše, své knihy vlastním čtyřem potomkům, ale protože nedisponoval finanční hotovostí, hodlal knihami vyrovnat finanční odměnu pro poručníky svých dětí. Mezi nimi bychom našli nejen obvyklé přátele testátora, ale i jeho tchýni.²⁵⁸

Část odkazovaných knih končila v rukou osob, které nejsou v testamentech blíže specifikované. Lze je považovat za známé, přátele či vzdálenější příbuzné, k nimž se testátoři obraceli, pokud neměli vhodného recipienta knih ve vlastní užší rodině, či pokud měli s knihami či knihovnami nějaký specifický záměr.

²⁵³ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. 2209, f. 450v-456v, r. 1609.

²⁵⁴ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. 2209, f. 204r-207r, r. 1601.

²⁵⁵ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. 2210, f. 40v-42r, r. 1617.

²⁵⁶ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. 2210, f. 38v-39b, r. 1618.

²⁵⁷ APM, Sběrka rukopisů, rkp. 2209, f. 236r-237r, r. 1604, testament Matyáše Kapple ml.

²⁵⁸ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. 2209, f. 412r-413r, r. 1611.

Zcela specifickou podobu měl odkaz novoměstského měšťana Jana Pelhřimovského z Branče z roku 1614, který věnoval celou svou knihovnu bakaláři Jaroslavovi Tuchanskému, jehož vztah k testátorovi nebyl v dokumentu blíže uveden.²⁵⁹ Testament zmiňuje současný odkaz financí také Tuchanského matce a jeho dvěma sourozencům, což naznačuje, že by se mohlo jednat i o vyrovnání dluhu. Knihovna, kterou odkaz zmiňuje, byla jejím majitelem oceněna jako kvalitní, neboť se mělo jednat o „Bibliotéku ... latinskou“.²⁶⁰ Vzhledem k tomu, že odkazy financí od Pelhřimovského pro další Tuchanského příbuzné se pohybovaly ve výši minimálně 100 k m, dá se předpokládat, že i cena knihovny se této částce přibližovala, a tudíž, že se muselo jednat o sbírku, která byla mimořádně obsáhlá.²⁶¹

Častěji se v testamentech objevily odkazy menších celků knih, které směřovali testátoři mimo okruh vlastní rodiny. V roce 1600 odkázal Kašpar Štrubice, původem ze slezské Nisy, nespecifikované množství knih tištěných i rukopisných svému „známému“ z Nisy, kterému současně věnoval větší část svého mobiliáře. Štrubice pravděpodobně nedosáhl v městech pražských měšťanství a nedisponoval ani vlastním domem. Na druhou stranu zmínky o financích a špercích naznačují, že nepatřil ke zcela nemajetným členům městské společnosti.²⁶²

V roce 1606 věnovala ve svém testamentu pozornost knihám i Anna Pikhartová ze Strachovic, která odkázala blíže neuvedené množství knih Anně Veronice Měděncové, aniž by opět testament uvedl, v jakém vztahu tato žena k testátorce byla. A priori nelze vyloučit ani příbuzenský vztah.²⁶³ Dá se předpokládat, že knihy, které byly v testamentu zmíněny, představovaly spíše „ženskou“ četbu (např. především méně náročné tituly z okruhu náboženské literatury),²⁶⁴ protože jinak disponovala Pikhartova částí svého majetku i mužům, kteří by v případě náročnější četby byli vhodnějšími příjemci knih.

Menší celek knih, výhradně v německém jazyce, odkázal v roce 1617 pravděpodobně svému profesnímu kolegovi Adam Štyfl, majitel lázně na Novém Městě, který s ohledem na zmíněnou výbavu v testamentu patrně provozoval bradýřskou či možná i ranhojičskou profesi. Knihy odkázal spolu s „instrumenty všelijakými k hojení“.²⁶⁵ Dá se předpokládat,

²⁵⁹ AMP, Sbírka rukopisů, rkp. 2209, f. 480r-483r, r. 1614.

²⁶⁰ Tamtéž.

²⁶¹ FEJTOVÁ, Olga. *Prywatne biblioteki w Nowym Mieście praskim w XVII wieku jako integralna część mieszczańskiej kultury materialnej*. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 49/1-2, 2001, s. 53-54,

²⁶² AMP, Sbírka rukopisů, rkp. 2209, f. 223r-223v, r. 1600.

²⁶³ AMP, Sbírka rukopisů, rkp. 2209, f. 361r-363v, r. 1606.

²⁶⁴ BUDINSKÁ, Jana. *Žena a knižní tvorba v 16. – 18. století v Čechách a na Moravě*. *Knihy a dějiny* 2/2, 1995, s. 1-14; FEJTOVÁ, Olga. *Knihy v testamentární praxi měšťanů v 17. století*. *Opera romanica* 9, 2006, s. 52; táž. *Die Entwicklung von Leserinteressen*, s. 115.

²⁶⁵ AMP, Sbírka rukopisů, rkp. 2209, f. 489v-491r, r. 1617.

že odkázaná literatura měla charakter „odborné četby“, např. tituly z oblasti medicínské literatury.

Zcela jiný charakter mají dispozice knih ve dvou předbělohorských testamentech, v nichž majitelé odkazují pouze jediný určitý titul a to pro konkrétní osobu. Z obou zmínek je zřejmé, že testátorům na uvedených titulech skutečně záleželo. Na počátku 17. století takto disponovala svoji postilu novoměstská měštka Anna Žlutická z Bernárečku Anně Kostrounce, patrně známé či přítelkyni testátorky, spolu s 50 k m. Uvedený titul navíc testament charakterizuje jako knihu, v níž si Žlutická za života „čítávala“.²⁶⁶ Vzhledem k tomu, že testátorka neodkazovala konkrétně žádný jiný titul, lze usuzovat, že právě této knize přisuzovala zvláštní význam, a proto si patrně přála, aby se dostala do rukou jí předem vybrané osoby.

K ženě směřoval i další nalezený testamentární odkaz jednotlivého titulu z roku 1616.²⁶⁷ Tehdy odkázal Jan Sedlák (jinak Mejtský) jedinou knihu, a to bibli, Lidmile Komínkové. Této ženě a jejímu bratrovi směřovala naprostá většina Sedlákova majetku, ale jedinou knihu ze své pozůstalosti se rozhodl testátor věnovat nikoliv bratrovi Komínkové, ale přímo jí, což je vzhledem k dominantní roli mužů v oblasti dobové vzdělanosti neobvyklé. Tím spíše, že bible, na rozdíl od postil či jiných titulů moralistní četby, byla považována za náročnější četbu.²⁶⁸

Pokud sledujeme sociálně ekonomické zázemí osob, které ve svých posledních pořízeních disponují knihy či celé knihovny, tak nedocházíme k překvapivým závěrům. Naprostá většina těchto testátorů byli muži (nalezla jsem pouze dvě ženy), převážně z nižší střední vrstvy městské společnosti. Významné zastoupení mezi nimi měli pak zástupci intelektuálních elit, tj. kněží, univerzitní mistři, právníci nebo úředníci (celkem osm osob). Jednalo se v převaze o osoby, které měly nejen dostatečný majetek, aby knihy pořizovaly, ale současně i dostatečné vzdělání, které formovalo jejich vztah k četbě.

4.3.14 Sociálně-ekonomická struktura testátorů

Odkazy směřované v době předbělohorské na Novém Městě pražském do oblasti vzdělávání a výchovy byly nalezeny jak v testamentech mužů, tak v posledních pořízeních

²⁶⁶ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. 2209, f. 248v-251r, r. neudán.

²⁶⁷ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. 2209, f. 460r-460v, r. 1616.

²⁶⁸ DUCREUX, Marie-Elisabeth. *Livres d'hommes et de femmes livres pour les hommes et pour les femmes*. in: *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela II.* (edd.) PÁNEK, Jaroslav et al., Praha 1994, s. 945.

žen. Z výsledné statistiky na první pohled vyplývá, že muži pamatovali na odkazy do této oblasti, podle očekávání, častěji než ženy (tabulka č. 1). Uvedený výsledek lze považovat za relevantní, vzhledem k tomu, že z celkového počtu 279 datovaných a 5 nedatovaných novoměstských předbělohorských testamentů, které se dochovaly do současnosti, jich 138 sestavily ženy (49%) a 144 muži (51%), tj. obě pohlaví se na testamentární předbělohorské praxi podílela ve zmíněném městě přibližně stejným dílem. Podíl mužů, kteří v posledních pořizích pamatovali nejen na vzdělání potomků, či dětí z příbuzenstva nebo širšího okruhu známých, ale poskytovali finance i ve prospěch vzdělávacích institucí, byl ale v poměru ke stejnému typu odkazů žen přece jen poměrně vysoký, v podstatě trojnásobný. Jednalo se pravděpodobně o důsledek působení velkoryse i kvalitně koncipovaného systému předbělohorského městského latinského školství, který byl právě určen výhradně mužské populaci a formoval její vztah ke vzdělanosti.²⁶⁹

Tabulka č. 1

**Rozdělení testátorů odkazujících do oblasti vzdělávání a výchovy z hlediska
gendrového**

testátoři	celkový počet: 40	100%
muži	30	75%
ženy	10	25%

Co se týká sociálně ekonomického zázemí testátorů, kteří se ve svých testamentech věnovali sféře vzdělání a výchovy, rozdělila jsem je v první řadě z hlediska majetnosti do čtyř, respektive pěti skupin podle kritérií, která nabídl vlastní pramen testamentů. V majetku měšťanů v době raného novověku sehrávaly největší roli na straně jedné jejich nemovitosti a na straně druhé finance.²⁷⁰ Postižení konkrétní finanční situace novoměstských měšťanů však bylo poměrně obtížné, protože výše finanční hotovosti a případné pohledávky či dluhy byly většinou v testamentech zaznamenány nekonkrétně, obecně. Proto jsem za rozhodující kritérium pro ekonomickou stratifikaci testátorů zvolila

²⁶⁹ Srovnej RICHTER MUSILOVÁ, O. *Systém předbělohorského konfesijního školství*. zde např. s. 35-36, 61.

²⁷⁰ Srovnej pro Nové Město pražské FEJTOVÁ, Olga. *Měšťanské elity na Novém Městě pražském v 17. století a knižní kultura*. Documenta Pragensia 22, 2004, s. 159-174, zde s. 165-166.

jejich nemovitý majetek a k financím jsem přihlédla pouze jako k doplňujícímu kritériu v případě, že jejich výše byla srovnatelná s hodnotou nemovitostí.²⁷¹

Testátory jsem zařadila do čtyř základních majetkových kategorií, do páté jsem přiřadila osoby, jejichž konkrétní majetkovou situaci testamenty nespecifikovaly (N). Do kategorie A byli zařazeni testátoři bez nemovitého majetku, u nichž nebyla zjištěna ani významná finanční hotovost, tj. nižší vrstva měšťanstva. V kategorii B lze nalézt testátory, kteří vlastnili jeden dům a maximálně tři další nemovitosti v podobě zahrad, polí, vinic, chmelnic apod. Jednalo se o zástupce nižší střední vrstvy měšťanů. Ve skupině C se nacházejí měšťané, do jejichž majetku patřily dva až tři domy a případně další nemovitosti. Tyto obyvatelé Nového Města bychom mohli zařadit k vyšší střední vrstvě měšťanů. Poslední, nejvyšší kategorii (D) představovali měšťané, kteří vlastnili čtyři a více domů, případně i další nemovitosti. Jednalo se o nejzámožnější vrstvu měšťanů, tj. skutečně ekonomickou elitu tohoto města pražského.

Tabulka č. 2

Rozdělení testátorů odkazujících do oblasti vzdělávání a výchovy z hlediska ekonomického

majetková kategorie	počet testátorů	%
A	3	7%
B	21	53%
C	11	28%
D	0	0%
N	5	12%
celkem	40	100%

Největší podíl mezi testátory odkazujícími na oblast vzdělání a výchovy měli měšťané, které bylo možno zařadit mezi nižší střední vrstvu. Jednalo se o nejpočetnější

²⁷¹ K cenám nemovitostí, respektive domů srovnej ČAREK, Jiří. *K vývoji cen staroměstských domů v letech 1400-1850*. Pražský sborník historický 7, 1972, s. 39-49; FEJTOVÁ, Olga. *Příspěvek k sociálně-ekonomické charakteristice Nového Města pražského v 17. století – domovní majetek jako výraz sociálně-ekonomického potenciálu města*. Documenta Pragensia 7, 1998, s. 171-183.

skupinu měšťanského obyvatelstva, která splňovala základní, byť často neformální požadavek na vstup obyvatel města mezi plnoprávnou skupinu měšťanů, tj. vlastnila jeden dům ve městě.²⁷² Výrazně byli zastoupeni podle očekávání také zástupci vyšší střední vrstvy, kteří si s ohledem na svou ekonomickou situaci mohli investice do sledované oblasti vzdělávání a výchovy dovolit. Překvapivě se mezi testátory odkazujícími na výše uvedenou oblast nenacházeli zástupci skutečných ekonomických elit Nového Města. Na druhou stranu také zastoupení nejnižší vrstvy měšťanské společnosti bylo velmi omezené a odpovídalo jejím ekonomickým možnostem (viz tabulka č. 2).

Pohled na sociálně ekonomické zázemí testátorů nám upřesní identifikace jejich profesí. Testamenty informace tohoto druhu však přinášejí v omezené míře, přesto se je však zdařilo v některých případech zjistit. Z celkového počtu 40 testátorů se podařilo profese přiřadit pouze k 16 osobám. Mezi sledovanou skupinou novoměstských měšťanů odkazujících na vzdělání a výchovu převažovali zástupci intelektuálů, tj. úředníci, právníci, univerzitní mistři, kněží apod. Jednalo se celkem o 9 osob, z nichž většina (6) patřila k nižší střední vrstvě měšťanů. Další z nich, i když pouze jediný zástupce úřednické profese s právnickým vzděláním, patřil do zámožnější kategorie vyšší střední vrstvy a dva intelektuály se z hlediska ekonomického zázemí nepodařilo blíže zařadit. Jednalo se o kněze a univerzitního mistra, u nichž by se dalo předpokládat spíše zařazení mezi nižší vrstvy měšťanského obyvatelstva.

Mezi sledovanými testátory bylo identifikováno i sedm zástupců řemeslnických a živnostnických profesí. Jednalo se v naprosté většině o představitele ekonomicky neúspěšnějších řemesel a živností,²⁷³ jako např. řezník, majitel pivovaru, soukeník či kupec, kteří si investice do oblastí vzdělání opět mohli s ohledem na potřebné finanční zázemí dovolit.

Rozbor sociálně ekonomické stratifikace skupiny testátorů podporujících ve svých testamentech sféru vzdělávání a výchovy potvrdil, že investice do této oblasti bylo možné na Novém Městě pražském v době předbělohorské spojovat především s měšťany, kteří měli dostatečné ekonomické zázemí buď ve svém nemovitém majetku, nebo díky své

²⁷² K charakteristice statusu měšťanství srovnej aktuálně MENDELOVÁ, Jaroslava (ed.). *Libri civitatis V. Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1518-1581*. Praha – Ústí nad Labem 2011, s. 7-11; též. *Libri civitatis VI. Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1582-1657*. Praha – Ústí nad Labem 2012, s. 9-14.

²⁷³ K charakteristice sociálně ekonomické stratifikace raně novověkých řemesel v městech pražských srovnej WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. Věku v Čechách*. Praha 1909; JANÁČEK, Josef. *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*. Praha 1961; též. *Dějiny Prahy*. Praha 1964, s. 294-302; FEJTOVÁ, Olga. *Ekonomická a sociální struktura lounských měšťanů v době předbělohorské*. Sborník Okresního archivu v Lounech 2, 1988, s. 36-58.

profesi, a také se zástupci intelektuálních elit města, jejichž vztah ke vzdělání formovala nepochybně již jejich vlastní studia.

5. Legáty novoměstských měšťanů směřujících do školství a vzdělávání v době pobělohorské

5.1. Nábožensko-politická situace v období pobělohorském

Bělohorská porážka stavovského povstání ovlivnila vývoj české společnosti, tedy i vývoj měst, na další období. Již první tresty za účast na povstání vyvolaly mohutnou emigrační vlnu, která ze země odvedla řadu příslušníků protestantských konfesí, včetně těch nejvýznamnějších, kteří odmítali přijmout vnucenou katolickou konverzi. Emigraci, která během třicetileté války proběhla v několika vlnách, jejichž průběh souvisel s postupem vojenských operací, provázela i konfiskace majetků. Zabírání majetku představovalo nejen formu trestu za účast na povstání, ale současně konfiskaci propadal i majetek emigrantů, který nestihli před odchodem do zahraničí prodat, či převést na příbuzné. Převody majetku, či prodeje, často fiktivní, emigranti prováděli s vírou, že jejich odchod do zahraničí není definitivní, ale že se ke svému majetku opět vrátí. V městech pražských se to podařilo na přelomu roku 1631 a 1632, kdy se protestantští emigranti vrátili s vojsky saského kurfiřta. Většina emigrace z Čech, respektive z měst pražských směřovala do Saska (Pirna, Drážďany), Žitavy, část odcházela na polská území, do Horních Uher, a jednotlivě i do dalších evropských protestantských zemí.²⁷⁴

Emigrace částí obyvatel významně zasáhla i do sociálně ekonomických poměrů v zemi, především však v měšťanském prostředí. Majetky emigrantů – konfiskáty – změnilы své majitele. Často se novým vlastníkem konfiskovaných nemovitostí stávala katolická církev, respektive jednotlivé církevní řády, a to především ty, které se staly oporou rekatolizační habsburské politiky v českých zemích. V městech pražských se jednalo v prvé řadě o jezuitu a augustiniány. Ke konfiskátům se však dostávaly i světské osoby. Jednalo se zčásti i o zcela nové obyvatele, které přilákala do Čech, respektive do měst pražských právě možnost získat za příznivé ceny konfiskovaný nemovitý majetek. Těmito novými majiteli konfiskátů se samozřejmě stávali výhradně katolíci.²⁷⁵

²⁷⁴ POLIŠENSKÝ, Josef. *Třicetiletá válka a evropská krize XVII. století*. Praha 1970; ČORNEJOVÁ, Ivana, Jiří KAŠE, Jiří MIKULEC a Vít VLNAS. *Velké dějiny země Koruny české VIII. 1618 – 1683*. Praha – Litomyšl 2008, s. 65-107; KORTUS, Oldřich. *Praha za saského vpádu v letech 1631 a 1632*. Pražský sborník historický 36, 2008, s. 105-183; BOBKOVÁ, Lenka. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*. Praha 1999.

²⁷⁵ FEJTOVÁ, O. „Já pevně věřím“. s. 133-143; SEMOTANOVÁ, Eva. *Knihy měšťanských práv – významný pramen předstatistického období. Příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618 – 1770*. Historická demografie 10, 1986, s. 73-113;

Se závěrem třicetileté války končí naděje emigrantů na návrat do vlasti. Ten se stal možným pouze v případě jejich přistoupení ke katolické konfesi. Habsburské rekatolizační politice se s uzavřením vestfálského míru definitivně otevřel prostor pro její neomezenou realizaci. Tu v první fázi ještě v průběhu válečného období potvrdilo vydání nového zemského zákoníku (Obnovené zřízení zemské).

Válka však nepřinesla Čechům pouze rekatolizační politiku a emigraci části protestantského obyvatelstva. I na území Čech probíhaly válečné operace, které přinášely nejen ekonomické ztráty spojené především s náklady na vydržování a ubytování vojsk, ale také ztráty na lidských životech. V tomto případě se nejednalo jen o dopady vojenských aktivit, ale i důsledky epidemií, především morových, které se během války objevily ve čtyřech větších vlnách. To vše způsobilo, že na konci války v Čechách žilo o 30% méně obyvatel, než na jejím počátku. Je zřejmé, že část lidských ztrát již kompenzovala i zahraniční katolická migrace.²⁷⁶

S koncem válečných operací se vytvořil i prostor pro posílení habsburského státu, k němuž přispěly i správní reformy opírající se především o nový, efektivnější systém vybírání daní, k němuž mělo v Čechách posloužit vytvoření prvního berního katastru (berní ruly). Svoji strukturu upravila i správa církevní. Ještě v první polovině století byl stav katolické farní sítě neutěšený. Téměř třetina farností byla personálně neobsazena. Tato situace se během druhé poloviny století začíná konsolidovat. Pro efektivnější komunikaci a řízení církevní správy byly zavedeny do jejího systému vikariáty a na nejvyšší úrovni dvě nová biskupství – litoměřické (1655) a královehradecké (1664).²⁷⁷

Z hlediska politického vývoje probíhaly první tři dekády po konci třicetileté války v relativním klidu. Panovnický dvůr již tehdy definitivně přesídlil z Prahy do Vídně. Praha však přesto zažívala v tomto období relativní stavební konjunkturu. Ta se netýkala jen výstavby válkou poškozených měšťanských domů a šlechtických paláců, ale také stavby městského opevnění, jehož potřebu potvrdila třicetiletá válka. Stavební práce byly zahájeny ještě v padesátých letech 17. století.²⁷⁸

Zlomovým obdobím se stala léta 1679/1689, kdy střední Evropu zachvátila velká morová epidemie. V jejím důsledku krátkodobě přesídlil dvůr Leopolda I. do Prahy, což nejen významně ovlivnilo život pražského souměstí, ale také českého venkova. Praha se tehdy stala centrem řady významných společenských a náboženských akcí i politických

²⁷⁶ ČORNEJOVÁ, I., KAŠE, J., MIKULEC, J. a V. VLNAS. *Velké dějiny země Koruny české VIII.*, s. 158-166. zde s. 164.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 182-186.

²⁷⁸ FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím*“. s. 98-104.

jednání.²⁷⁹ Vývoj v osmdesátých letech ale mnohem více poznamenala válka s Turky, vrcholící v obléhání Vídně roku 1683. Pro české země tyto válečné operace znamenaly především výraznou finanční zátěž. Odváděly totiž na válku „zhruba dvakrát více peněz i rekrutů nežli země rakouské...“²⁸⁰

Osmdesátá a devadesátá léta 17. století ovšem představovala již období, kdy Čechy vystupovaly jako formálně konfesijně plně konsolidovaná katolická země. Toto období je odbornou literaturou charakterizováno jako závěr etapy rekatolizace, zahájené s plnou silou po bělohorské porážce stavovského povstání. Do tohoto kontextu zapadal i vývoj měšťanské společnosti na Novém Městě pražském²⁸¹

5.2. Pobělohorské školství

Bělohorská porážka protestantských stavů také změnila podmínky pro fungování systému školství. Škola stála v centru zájmu rekatolizační politiky světské moci, která se v této sféře opírala o katolickou církev. Katolická náboženská výchova mládeže, která měla být nově a do značné míry jednotně zajištěna od nejnižších článků školství, tj. od farních škol až po univerzitní vzdělání, vytvořila předpoklad postupné změny konfese většinového utrakvistického obyvatelstva Čech – změny, která by měla hlubší ukotvení než často formální konverze, probíhající v několika vlnách od dvacátých let 17. století.²⁸²

S přechodem utrakvistické univerzity do rukou jezuitů ztratil dosud fungující systém partikulárních škol oporu jednotného vedení. Současně řada učitelů těchto škol se ocitla v emigraci, takže problémem se stalo i personální zajištění jejich fungování. Došlo tak k postupnému rozkladu vzdělávací soustavy, která se sice z konfesijního hlediska profilovala jako utrakvistická, ale svou faktickou náplní výuky a vazbou na správy jednotlivých měst překračovala úzký konfesijní rámec směrem k laicizaci pedagogické činnosti.²⁸³

„Akcent na vzdělání a výchovu mládeže v katolickém duchu je součástí téměř všech rekatolizačních konceptů.“²⁸⁴ V Čechách tuto oporu jako nejnižší článek měly vytvářet po Bílé hoře katolické farní školy. Zásadním problémem jejich stabilizace se ovšem staly

²⁷⁹ ČORNEJOVÁ, I., KAŠE, J., MIKULEC, J. a V. VLNAS. *Velké dějiny země Koruny české VIII.* s. 186-192.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 221.

²⁸¹ FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím*“. s. 275-282.

²⁸² Tamtéž, s. 275-282.

²⁸³ ČORNEJOVÁ, I., KAŠE, J., MIKULEC, J. a V. VLNAS. *Velké dějiny země Koruny české VIII.* s. 327-328.

²⁸⁴ Tamtéž. s. 329.

personální problémy s obsazováním katolických far. Nedostatek kněží nevyřešilo okamžitě ani založení arcibiskupského semináře pro výchovu kněží, který zahájil v Praze činnost roku 1636.²⁸⁵ Na konci třicátých let 17. století byl počet farností v Čechách redukován z původně 2303, které existovaly již v době předhusitské, na 700, a přesto z nich byla obsazena jen cca polovina. Za této situace musel jeden kněz „obhospodařovat“ až 6 či 7 farností. Tato situace se měnila jen velmi pomalu a stabilizace farní sítě byla fakticky završena až v 18. století.²⁸⁶

Dozorem nad katolickými farními školami byl pověřen v rámci každé diecéze kanovník scholastikus. Učitelem se nově mohl stát pouze katolík, jehož víru při nástupu napost kantora přezkoušel místní kněz. Profese učitele se fakticky pokládala za živnost, k jejímuž provozování bylo zapotřebí nejen povolení církevní, ale i souhlas příslušné světské vrchnosti. Učitel farní školy měl zajistit výuku základních triviálních kompetencí, tj. čtení, psaní a počítání. Součástí této základní výuky bylo i vyučování katechismu, které leželo na bedrech místního faráře. Kvalita výuky byla na jedné straně ovlivněna pracovním vytížením farářů a na straně druhé skutečností, že post učitele farní školy často získávali osoby, které k tomu nebyly vybaveny nejen odpovídajícím vzděláním, ale ani schopnostmi. Kantory se stávali např. bývalí vojáci nebo řemeslníci. Na činnost učitele dohlížel bezprostředně právě katolický kněz, případně nějaká další osoba pověřená světskou správou. V centru pozornosti kontroly totiž bylo, zda se jedná o řádnou katolickou výchovu.²⁸⁷

Kvalita farních škol ve městech, a tím spíše v městech pražských, zůstávala přece jen na vyšší úrovni, než tomu bylo na venkově. Přesto i zde ve srovnání s předbělohorským obdobím neutěšený stav základního školství vedl řadu rodičů k hledání alternativy vzdělání pro své potomky. Tu skýtalo zajištění soukromého vyučování, tj. vyhledání soukromého učitele, který mohl dovést měšťanské syny až na práh univerzitního vzdělání.²⁸⁸ O tomto typu vzdělávání, tj. soukromých preceptorech, či případně soukromých školách, však dosud nemáme prakticky žádné dostupné údaje.

Problémy s upadajícím základním vzděláním začala katolická církev intenzivněji řešit v osmdesátých letech 17. století. Téma kvality farních škol se tehdy pravidelně ocitalo

---

²⁸⁵ Tamtéž. s. 343-346.

²⁸⁶ Tamtéž. s. 183.

²⁸⁷ ŠAFRÁNEK, J. *Školy české*, s. 104-105.

²⁸⁸ AMP, Sbírnka rukopisů, rkp. 4084, kniha testamentů Nového Města pražského 1666-1708, f. 312v-330v, r. 1684, testament Františka Šťastného Bláhy Chotětovského

na pořadu jednání arcibiskupské konzistoře. Projednávala se především otázka získávání kvalitních učitelů, které bylo koordinováno s místní světskou správou.²⁸⁹

Kvalita vyučujících však do značné míry souvisela i s úrovní vysokoškolského vzdělání, ať už univerzitního nebo akademického typu. Ústřední roli v něm sehrávali jezuité, kteří se do Čech vrátili po bělohorské bitvě už roku 1620 a od roku 1622 do roku 1638 zcela ovládli univerzitu, která byla spojena s Klementinem. Po ukončení unie v roce 1638 odebral panovník jezuitům karolinskou kolej a z ní vznikla právnicko-lékařská Karlova univerzita, zatímco jezuitům zůstala původní klementinská akademie. Univerzita se tak opět ocitla plně v kompetenci světské státní moci. Změnu přinesl až rok 1654, kdy byla univerzita opět spojena s jezuitskou akademií v tzv. Karlo-Ferdinandovu univerzitu. Nový ústav se skládal ze čtyř fakult – dvou světských, které sídlily v Karolinu a dvou duchovních (teologická a filozofická), které zůstaly v jezuitském Klementinu. V této podobě, kdy se ve vedení univerzity prolínala moc jezuitů, katolické církve i světské autority, fungovala nová instituce až do tereziánsko-josefínských reforem.²⁹⁰ Zatímco teologická a filosofická studia dosahovala standardní úrovně, dvě světské fakulty, tj. právnická a lékařská, patřily ve druhé polovině 17. století k předním evropským vysokoškolským institucím. Jejich vysoká úroveň dokonce snížila počet peregrinujících českých studentů, kteří dříve směřovali na zahraniční univerzity.²⁹¹

Jezuité ovšem nehráli významnou roli jen na univerzitě, ale v celém systému vyššího školství, tj. mimo systém farních škol. Řád se v pobělohorském období stal „jedním z nejvýznamnějších nástrojů rekatolizace.“²⁹² Jezuitský školský systém, tak jak se konstituoval již v době předbělohorské, představoval dominantní model dobového školství. Počet jezuitských kolejí se tak postupně začal zvyšovat.²⁹³

Vzdělání se ovšem věnovaly i další řády, které působily v Čechách, či které do Čech přicházejí až po Bílé hoře. Nejvýznamnější pozice postupně získával řád piaristů, který do Čech přichází ovšem až roku 1631, proto nemohl svými aktivitami v 17. století ještě pozice jezuitů v oblasti školství ohrozit. K řádům, které byly aktivní v oblasti školství, se řadily i benediktýni, premonstráti, cisterciáci, augustiniáni a z novějších např. kapucíni. Jejich řádové školství však spíše doplňovalo aktivity jezuitů a piaristů. Většího významu nabývalo v 17. století jen premonstrátské Norbertinum a cisterciácké Bernardinum, jejichž

²⁸⁹ FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím*“. s. 190-191.

²⁹⁰ ČORNEJOVÁ, I., KAŠE, J., MIKULEC, J. a V. VLNAS. *Velké dějiny země Koruny české VIII.* s. 333-336.

²⁹¹ *Dějiny Univerzity Karlovy. 1622-1802 II.*, (edd.) ČORNEJOVÁ, Ivana et al., Praha 1995, s. 137-202, 225-227.

²⁹² BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia.* Praha 2006, s. 58-59.

²⁹³ Tamtéž. s. 59.

činnost byla úzce propojena s výukou v arcibiskupském semináři.²⁹⁴ Většina uvedených řádů na čele s jezuity však reagovala i na problémy sítě katolického farního školství a budovala, hlavně v etapě do 80. let 17. století, i „základní školy“, většinou při rezidencích.²⁹⁵ Tyto školy však pouze doplňovaly stávající systém farních škol a rozhodně nepředstavovaly jeho skutečnou konkurenci.

Pokud přinášíme přehled vývoje pobělohorského školství, je třeba zmínit i existenci škol, které založili čeští pobělohorští náboženští emigranti v zahraničí. V první polovině 17. století byly tyto ústavy zakládány nepochybně s nadějí, že se spolu s emigranty vrátí, respektive budou přeneseny do původní vlasti. Tyto školy zakládali protestantští exulanti, takže jejich systém i vlastní výuka nepochybně reflektovaly tradici domácího předbělohorského utrakvistického (případně bratrského) školství. Nejznámější školy působily v Pirně, Žitavě, Wittenbergu, či v případě bratrského učiliště v Lešně. Obsah výuky v těchto školách často kolísal od základní po gymnaziální. Vlastní vyšší školství však v emigraci vybudovali pouze čeští bratři. Jejich školy bychom našli v Toruni, Poznani a v několika dalších polských městech. Jednota bratrská navíc v cizině vytvořila i systém, zajišťující výuku pro menší bratrské exulantské komunity. Na místa, kde pobývaly, vysílala pověřeného učitele.²⁹⁶

Bez významnějších změn ve srovnání s dobou předbělohorskou zůstala edukace dívek. Vzdělání mohly získávat především příslušnice vyšších vrstev společnosti, které se vzdělávaly hlavně při domácím vyučování. To bylo stále orientováno hlavně na praktické dovednosti, jako byla výuka vedení domácnosti a ruční práce. Tyto „ženské elementární kompetence“ doplňovalo ještě vzdělávání v jazycích, což byly v době pobělohorské vedle němčiny i nově stále populárnější francouzština a italština. Mnohé dívky byly vedeny i ke hře na hudební nástroje. Nezbytnou, do jisté míry základní součástí výuky se stávalo náboženství.²⁹⁷ V druhé polovině 17. století však dívky v Čechách mohly poprvé získat vzdělání i ve škole veřejné, které zde začal poskytovat od roku 1655 řád voršilek (uršulinek). V Praze působily na Novém Městě a na Hradčanech. Tyto školy se skládaly ze tří stupňů a byly organizovány jako v převaze internátní. Ve výuce sehrával významnou roli především katechismus. Dívčí řádové školy však soustředily pozornost především na dívky ze šlechtických rodin a pro městské, respektive měšťanské prostředí nehrály v 17. století

²⁹⁴ ČORNEJOVÁ, I., KAŠE, J., MIKULEC, J. a V. VLNAS, *Velké dějiny země Koruny české VIII.* s. 344-345.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 352.

²⁹⁶ ŠAFRÁNEK, J. *Školy české.* s.97-102.

²⁹⁷ ČORNEJOVÁ, I., KAŠE, J., MIKULEC, J. a V. VLNAS. *Velké dějiny země Koruny české VIII.* s. 353.

tak významnou roli.²⁹⁸ V městském prostředí výchova a vzdělávání navíc stále respektovaly situaci, kdy se žena musela ujmout, byť mnohdy pouze dočasně, provozování řemeslnické dílny či živnosti. Mohlo se jednat i o velmi náročné profese, jako např. vedení tiskařské dílny.²⁹⁹ Vzdělávání takových dívek pak jednotlivě směřovalo až k úrovni dobového vyššího mužského školství.

K provozování řemesla i živnosti směřovala ostatně v době pobělohorské stále i podstatná část mužské populace ve městech. Systém řemeslnického vzdělávání, tak jak se zformoval ještě před Bílou horou, se ale prakticky nezměnil, jen v něm nesehrávala významnější roli katolická konfese.³⁰⁰

5.3. Odkazy směřující na vzdělání a výchovu v době pobělohorské

5.3.1. Úvod

Z celkového počtu 733 novoměstských testamentů se 441 vztahuje k době pobělohorské, tj. 60%. Z počtu 441 testamentů se odkaz do oblasti vzdělání a výchovy objevil v 48 posledních pořízeních, což představuje pouhých 11 %. Celkový počet jednotlivých konkrétních odkazů v těchto testamentech je 70. Do období pobělohorského je zařazeno také 8 testamentů, které nebyly původně datovány, ale podle jejich umístění v knize rukopisů lze usuzovat, že patří do období pobělohorského. Pro statistické zpracování je proto uveden celkový počet testamentů v době pobělohorské 449. V nich se pak objevilo 70 jednotlivých odkazů, což představuje 11% (viz. graf č. 3).

---

²⁹⁸ Tamtéž. s. 355-356.

²⁹⁹ BUDINSKÁ, Jana. *Žena a knižní tvorba v 16. – 18. století v Čechách a na Moravě*. *Knihy a dějiny* 2/2, 1995, s.1-14.

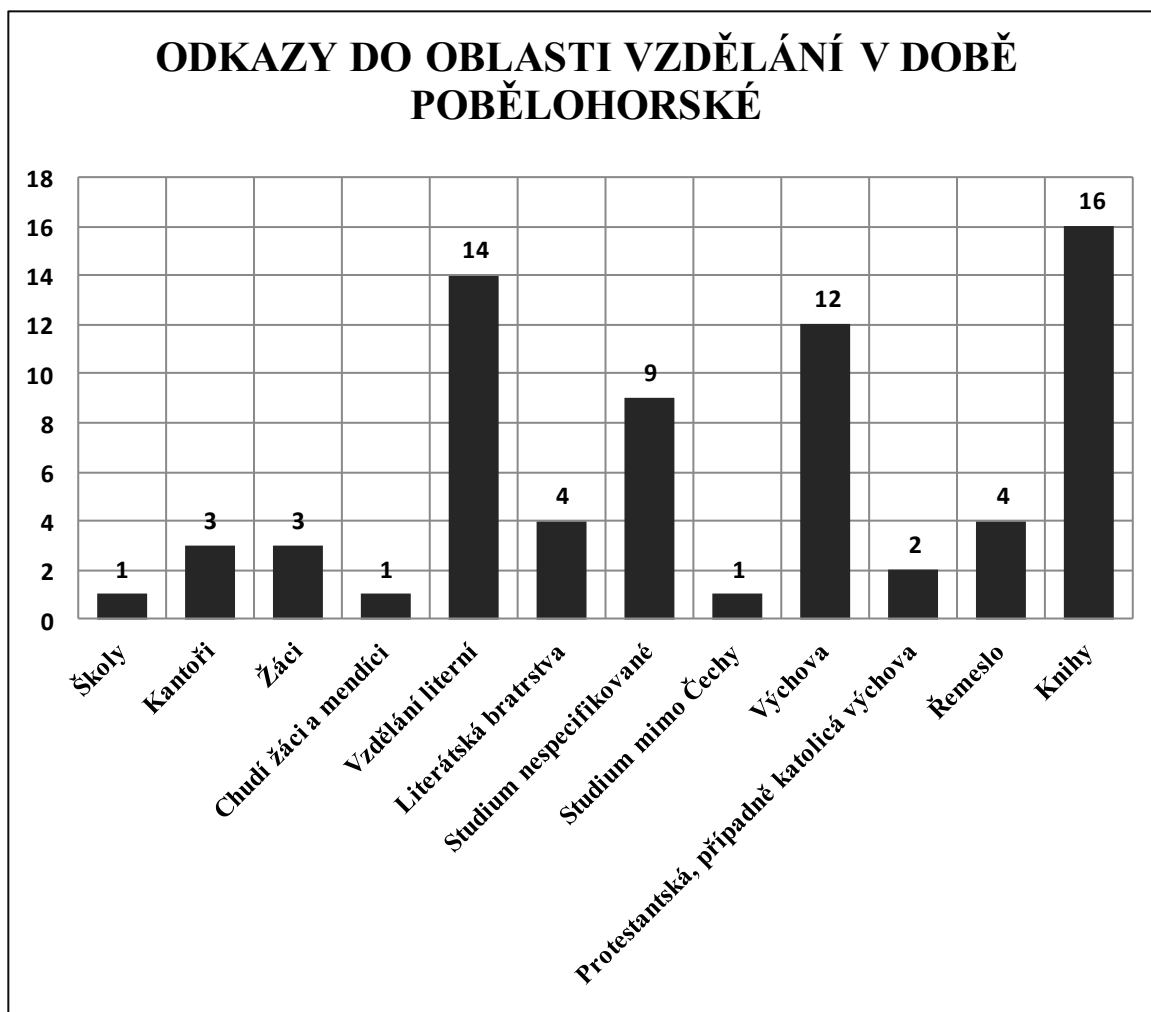
³⁰⁰ FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím*“, s. 13-15.

Graf č. 3

Tematická struktura pobělohorských testamentů zůstává členěna stejně jako v období předbělohorském, aby umožnila komparaci dosažených výsledků. Zařazeny jsou proto i samostatně sledované odkazy jednotlivých knih či celých knihoven (viz. graf č. 4). V souvislosti s nábožensko-politickým vývojem pobělohorským však byl zařazen i soubor testamentů pražských emigrantů, kteří žili v českých komunitách v Sasku (především v Pirně). Tato skupina však z důvodů komparace s předbělohorským obdobím, protože nebyla získána z novoměstských knih testamentů, nebyla zapracována do celkové statistiky, aby nenarušila jednotu sledovaného statistického vzorku.

Graf č. 4

5.3.2. Odkazy směřující školám

Odkazy pamatující na školu v prostředí Nového Města po Bílé hoře téměř mizejí. Nalezen byl pouze jediný. V roce 1625 odkazuje jistý Thomass Maus (pravděpodobně Němec) k farní škole sv. Štěpána 10 zl. Současně ovšem pamatoval i na samotný kostel sv. Štěpána a jeho záduší, a to dokonce vyšší sumou (30 a 20 zl.). Proto je možné, že důvodem k takové dispozici byla spíše přízeň projevená konkrétnímu novoměstskému kostelu a všem jeho aktivitám, než prostá podpora školy. Na druhé straně testament naznačuje, že Maus nebyl původně bezdětný, ale že jeho děti již v době sestavení testamentu nežily. Je proto možné, že tuto školu navštěvovaly, čemuž nasvědčuje fakt, že byly pochovány na hřbitově u stejného kostela, kde působila tato farní škola. Thomasse Mause bychom mohli zařadit k nižší střední vrstvě měšťanské společnosti, který disponoval poměrně vysokou finanční hotovostí, kterou se ovšem snažil udržet ve vlastní rodině

(odkázal ji synovcům do Míšně – 2000 k m). Mimo okruh rodiny pak nesměřoval žádné legáty, proto má odkaz ve prospěch školy nepochybně svůj význam. Na druhou stranu byl tento testament sepsán v bezprostředně pobělohorské době, a proto lze jeho motivaci vnímat spíše ještě jako reflexi předbělohorského vztahu měšťanské společnosti ke vzdělání.³⁰¹

5.3.3. Odkazy směřující kantorům

První odkaz tohoto druhu se objevuje v době pobělohorské v roce 1642. Novoměstský radní Kašpar Knespelius z Lavek v rámci svého testamentu, který sliboval bohatě podpořit svatojiřský klášter na Hradě, pamatoval i na výuku, která byla v jeho rámci zajišťována. Finance (jednalo se o vysokou částku 1000 zl), které disponoval ve prospěch kláštera, měly být zčásti použity „na kantory“.³⁰² Tento odkaz souvisel jednak s tím, že do uvedeného kláštera vstoupila testátorova dcera, ale svou roli hrála i silná katolická víra Knespeliova, která se manifestuje v celém jeho testamentu. Finance např. určil speciálně na udržení věčného světla u krucifixu v prostorách kláštera, který byl spojen se zázračným zjevením. Navíc poslední vůle zdůrazňuje, že testátor přestál v době stavovského povstání a v dalších letech třicetileté války různá „protivenství pro náboženství katolické“, která překonal jen díky „ochraně Boží“.³⁰³ Testament celkově naznačuje, že pobělohorští novoměstští měšťané, pokud chtěli podpořit školu, či její učitele, mohli odkázat finance jen ke školám farním nebo klášterním, protože pro mládež z měšťanského prostředí formující se dobový katolický školský systém jiný typ výuky nenabízel.

Na jiný typ vzdělání, respektive učitelům mimo zmíněný systém katolického školství, směřovaly další dva odkazy z druhé poloviny 17. století. V roce 1682 zmiňuje testament novoměstského mlynáře Bartoloměje Antonína Čecha nevlastního syna nebo synovce jménem Jan František, kterého testátor vydědil za to, že se mu „zpronevěřil“, s tím, že mu v jeho dětství, když ho k sobě přijal do rodiny, zajistil „vyučení literárnímu umění i řemeslu“ a současně mu šest let platil preceptora, tj. soukromého učitele. Mlynář Čech v poslední vůli konstatuje, že náklady na zajištění výchovy a vzdělání tohoto dítěte dosáhly celkem 800 zl.³⁰⁴

³⁰¹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 99r-99v, r. 1625

³⁰² AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 210v-212v, r. 1642.

³⁰³ Tamtéž.

³⁰⁴ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 4084, f. 299v-306r., r. 1682

Preceptor se objevil i v odkazu dalšího novoměstského měšťana Františka Šťastného Bláhy Chotětovského z roku 1684. V testamentu vystupují dokonce dva soukromí učitelé, kteří zajišťovali výuku jeho čtyřem synům. Zatímco první z učitelů poskytoval výuku patrně obecnějšího rázu, druhý vyučoval pouze nejstaršího syna testátorova rýsování. Dovednost v oblasti geometrie úzce souvisela se snahou Františka Bláhy, aby jeho synové zvládli dobově populární „umění fortifikace“. Každý z preceptorů měl podle testamentu obdržet 50 zl nad rámec svého platu, jako výraz měšťanových díků.³⁰⁵

Testamenty potvrzují především růst významu soukromých učitelů, kteří podle všeho pomáhali doplňovat dosud ne zcela vyvinutý systém katolického školství a současně umožňovali v době stále ještě probíhající pobělohorské rekatolizace formálním katolíkům poskytnout dětem vzdělání mimo sféru konfesijního katolického školství.³⁰⁶ Všechny novoměstské pobělohorské testamety, které pamatovaly na učitele, ať už soukromé nebo v rámci systému katolických škol, sepsali měšťané, které bychom mohli zařadit z ekonomického hlediska mezi střední vrstvu měšťanů (nižší i vyšší); dva z nich zasedali dokonce v městské radě. Disponovali tedy nejen dostatečným finančním zázemím, aby mohli svým potomkům zajistit vzdělání, ale v souvislosti se svým společenským postavením si uvědomovali jeho význam i pro společenský status celé rodiny.

5.3.4. Odkazy směřující žákům

V době pobělohorské nezmizely ani odkazy žákům škol v prostoru města, které plnily současně i charitativní úlohu. Roku 1638 odkázala Kateřina Špornftlová, vdova po Fridrichovi Špornftlovi z Špornfelzu a novoměstská měštka, nájem z několika polí ve prospěch žáků školy od sv. Štěpána, která sice měla tradici předbělohorské protestantské farní školy, ale na sklonku třicátých let 17. století se již muselo jednat o instituci katolickou.³⁰⁷

Další testament, který odkázal jistou sumu žákům novoměstské farní školy, se objevil i o rok později, tj. roku 1639. Tehdy novoměstský měšťan Michal Jakub Harovník z Ferynu disponoval 4 k m, které měli každoročně obdržet žáci od sv. Petra spolu s varhaníkem tamního kůru. Tato suma nebyla ovšem v testamentu specifikována

³⁰⁵ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 4084, f. 312v-327r, 327r-330v codicill, r. 1684

³⁰⁶ FEJTOVÁ, O „*Já pevně věřím...*“, s. 275-282.

³⁰⁷ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 223r-226v, r. 1638

na vzdělání, ale pouze jako odměna žákům za hudební produkci při zádušní mši Harovnickově.³⁰⁸

Odkazy žákům nezmizely ani ve druhé polovině 17. století, byť se podařilo nalézt pouze jediný. V roce 1678 zmiňuje v testamentu měšťan Nového Města Kryštof Jindřich Rech dispozici částky 1000 k m ve prospěch řádu františkánů u sv. Jakuba na Starém Městě pražském, který byl povinen z úroků této sumy podporovat jednoho konkrétního žáka, tj. discantistu pro kůr v řádovém kostele.³⁰⁹

Testamenty naznačují, že pobělohorské odkazy ve prospěch žáků z první poloviny 17. století nenaplnují prvořadě smysl podpory vzdělávání, ale v jejich pozadí jsou jiné záměry testátorů (jako je charita, či katolická zbožnost). Druhá polovina století pak dokládá, že testátoři mohli obracet pozornost spíše k podpoře konkrétních žáků, respektive k zakládání podpůrných nadací. Všechny sledované odkazy pro žactvo můžeme opět spojit s měšťany ze střední vrstvy obyvatelstva (vyšší i nižší), a navíc se jednalo o bezdětné osoby.

5.3.5. Odkazy směřující chudým žákům a mendikům

Odkaz v této oblasti se našel pouze jediný a to z roku 1621.³¹⁰ Ve svém testamentu odkazuje Ludmila vdova po Václavovi Purgkrábkovi, měšťanu Nového Města pražského 100 km k záduší sv. Jindřicha na Novém Městě. V odkazu vyslovuje současně přání, aby z úroků převedených záduší bylo zakoupeno chudým mendíčkům v novoměstských farních školách sukno, ze kterého jim měly být ušity šaty. Odkaz bezdětné vdovy je ryze charitativního charakteru a navíc byl učiněn na samotném počátku pobělohorského období, takže mentalita testátorky se formovala v období předbělohorském. Proto forma i obsah její poslední vůle odpovídá spíše předbělohorské praxi.

5.3.6. Odkazy na vzdělání literní

K početně bohatě zastoupeným patřily v testamentech odkazy na literní vzdělání dětí, ať už se jednalo o vlastní potomky, děti z příbuzenstva nebo nejbližšího okolí

³⁰⁸ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 179r-181v, r. 1639

³⁰⁹ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 4084, f. 172r-174v, r. 1678

³¹⁰ AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, f. 70r-71v, r. 1621.

testátorů. Z celkového počtu 14 takových pobělohorských testamentů pouze tři sepsaly ženy (Juliana manželka Mistra Ondřeje Stupanuse, Kateřina Špornfllová, Dorota Vorlová).³¹¹

V sedmi pobělohorských posledních pořízeních pamatovali testátoři na zajištění literního vzdělání pro své potomky. Jednalo se převážně o zástupce politických elit města (radní) a úředníky, kteří měli potřebu zdůraznit v testamentu význam vzdělání pro své děti, většinou se současným apelem na jejich náboženskou výchovu (Pavel Lhotský z Liběřtína, Jan Veckerus Lytovský z Růžova, Friedrich Písecký z Granichfeldu, Matěj Vojtěch Müller z Mildenbergku).³¹² Pouze jeden z nich ovšem obecný odkaz upřesnil, tj. konkrétně vymezil, jaké vzdělání mají jeho potomci získat. Jednalo se o Františka Šťastného Bláhu Chotětovského, radního Nového Města a „nákladníka piva vaření“, který v roce 1684 v testamentu vedle požadavku, aby poručníci vedli jeho syny „k bázni boží, všelikým ctnostem a dobrým mravům“, požaduje také, aby je „cvičili“ v literním umění, zvláště pak aby je vedli ke studiu geometrie a nabytí vědomostí o fortifikacích, což odpovídalo aktuální popularitě tohoto oboru v období po třicetileté válce. Současně se měli synové naučit „česky, německy a latinsky čistotně psáti a dobrý v těchto třech řečech koncept formirovati“, testátor nezapomněl ani na výuku italštiny.³¹³ Tento odkaz svým konceptem i záměrem testátora ve sféře vzdělání se odlišuje od ostatních pobělohorských měšťanských testamentů této skupiny, protože kvalita vzdělání, kterého se mělo dostat Šťastného synům, měla posloužit nejen pro „čest a slávu boží“, ale také „vlasti“. Moment vlasteneckého cítění se v jiných novoměstských pobělohorských testamentech jinak neobjevuje.

K výjimkám v této skupině osob, které zajišťovaly v posledních vůlích literní vzdělání přímo pro své potomky, patří testament Doroty Vorlové, která poroučí své děti (dceru a syna) do opatrování jejich děda, jenž je má vést k liternímu umění. Ovšem vzhledem k tomu, že v době sepsání testamentu byla již testátorka vdova, lze předpokládat, že její odkaz mohl pouze realizovat vůle zemřelého manžela.³¹⁴ Druhou výjimku reprezentuje rovněž „ženský“ testament manželky Mistra Ondřeje Stupanuse, který má obdobný charakter. Testátorka v něm žádá tentokrát svého muže, aby se ujal zajištění literního vzdělání pro její potomky z prvního manželství. Také v tomto případě mohla být pouze realizována vůle zemřelého manžela.³¹⁵

³¹¹ AMP, Sbíрка rukopisů, rkp. č. 2210, f. 90v-92r, r. 1623; f. 223r-226v, r. 1638; f. 320r-322r, r. 1653.

³¹² AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 119r-121r, r. 1629; f. 181v-184v, r. 1639; rkp. č. 4084, f. 407v-412r, r. 1668; f. 76r-83r, r. 1670.

³¹³ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 312v-330v, r. 1684.

³¹⁴ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 320r-322r, r. 1653.

³¹⁵ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 90v-92r, r. 1623.

Další čtyři testátoři zajišťovali ve svých posledních vůlích základní literární vzdělání pro děti z nejbližšího příbuzenstva. Jeden odkaz, který sestavil roku 1690 přísežný zemský prokurátor Václav Michal Lhoták ze Lhoty, pamatoval na literární vzdělání vnoučat testátora. Důvodem bylo, že v době sepsání testamentu se jednalo o sirotky po zemřelém synovi, takže sestavitel testamentu přebírá v podstatě roli zemřelého otce.³¹⁶

Další dva testamenty této skupiny věnovaly pozornost zajištění literárního vzdělání pro synovce. V případě testamentu Viktorína Ferdinanda Domažlického z Ferdfeldu, který v roce 1639 zajišťoval vzdělání svému synovi, šlo o pochopitelný krok, vzhledem k tomu, že se jednalo o bezdětnou osobu.³¹⁷ Jiným případem byla poslední vůle Michala Rytršice z Rytrsfeldu, který ve své závěti z roku 1633 myslel na vzdělání synovce, přestože v jeho testamentu vystupuje několik vlastních potomků. Pravděpodobně se jednalo o už dospělé osoby, což ale nevysvětluje, proč ve stejném odkazu nevěnoval pozornost i svým budoucím vnoučatům.³¹⁸

Jedna poslední vůle pak zajišťovala literární vzdělání pro nevlastní děti, potomky z jiného manželství partnera testátora. V roce 1651 požadoval Pavel Škavrada, měšťan Nového Města, pro syna své první manželky zajistit literární vzdělání. Tento nevlastní syn byl ve Škavradově rodině vychováván jako pastorek.³¹⁹

Zcela výjimečná byla dispozice ve prospěch zajištění literárního vzdělání mimo okruh užší i širší rodiny. V roce 1638 takto odkázala Kateřina Špornílová finance (150 k m) mimo jiné i na zajištění vzdělání pro sirotka, který patřil do rodiny z okruhu přátel a známých testátorky. Bližší informace k vysvětlení důvodu tohoto odkazu testament bohužel neposkytuje. Z jeho obsahu pouze plyne, že všechny dispozice této vdovy směřovaly pouze k jejím přátelům a známým. Patrně tedy neměla své potomky, ani žádné jiné příbuzné.³²⁰

Většina testátorů, kteří pamatovali na literární vzdělání potomků či dětí z příbuzenstva nebo ze svého blízkého okolí, nepatřila mezi nemajetné. Naopak jednalo se o zástupce minimálně nižší střední vrstvy. Celkově převažovaly osoby z vyšší střední vrstvy, k nimž můžeme zařadit i jednoho zástupce ekonomických elit, tj. Michala Rytršice z Rytrsfeldu,

³¹⁶ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 4085, kniha testamentů Nového Města pražského 1690-1708, f. 37v-54r, r. 1690.

³¹⁷ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 2210, f. 247v-249v, r. 1639.

³¹⁸ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 2210, f. 218r-221r, r. 1633.

³¹⁹ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 2210, f. 298v-299v, r. 1651.

³²⁰ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 2210, f. 223r-226v, 1638.

po Bílé hoře královského rychtáře na Novém Městě pražském.³²¹ Mezi těmito zástupci movitějších měšťanů převažovali úředníci v městských, zemských i panovnických službách, které bychom mohli zařadit současně k dobovým intelektuálním elitám, protože pro výkon své profese již potřebovali adekvátní (často univerzitní) vzdělání. Současně výraznější skupinu představovali členové městských radních kolegií, tj. reprezentanti politických elit města. U všech těchto testátorů se kladný vztah ke vzdělání dal předpokládat.

V době pobělohorské se vedle odkazů na literární vzdělání objevily ve dvou případech i dispozice, které směřovaly k rozvíjení latinského vzdělávání na univerzitní úrovni. Na rozdíl od doby předbělohorské v těchto odkazech testátoři konkretizovali i profil studijního zaměření univerzity. V roce 1684 František Šťastný Bláha Chotětovský, když zabezpečuje způsob vzdělávání svých synů, tak předpokládal, že budou studovat na „vyšších školách“ a vyberou si některý z oborů „Juri neb Medicinae“.³²² Podobně o čtyři roky později zajistil ve své poslední vůli Václav Maxmilián Roudnický studium „Jura“ pro svého syna.³²³ Oba odkazy příslušníků vyšší střední vrstvy měšťanského obyvatelstva reflektují postupující společenské změny související především s procesem byrokratizace městské správy, která nárokovala stále více profesionálně zdatných osob. Tento vývoj nabízel měšťanům mnohem širší prostor pro jejich uplatnění právě ve správě města, k němuž však museli již mít adekvátní vzdělání. Proces byrokratizace postupoval i na úrovni zemské či zeměpanské správy, které byly úředníkům z měšťanských vrstev také otevřeny. Na tyto skutečnosti reagovala i zemská univerzita, která v tuto dobu nabízela i kvalitní vzdělání, a to i v evropském kontextu.³²⁴

5.3.7. Odkazy věnované literátským bratrstvům

Do doby pobělohorské přežila tradice literátských bratrstev působících při kůrech novoměstských chrámů. Podržely si nadále svůj charakter, i když jejich konfesijní orientace se musela podřídít rekatolizační pobělohorské politice.

³²¹ Blíže srovnej OULÍK, Jan. *Barokní znakové galerie. Heraldická reprezentace šlechty, duchovenstva a měšťanstva, její interpretace a možnosti využití*. Praha, 2012. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. s. 76.

³²² AMP, Sbírnka testamentů, rkp. č 4084, f. 312v-330r, r. 1684.

³²³ AMP, Sbírnka testamentů, rkp. č 4084, f. 397r-401v, r. 1688.

³²⁴ BERÁNEK, Karel. *Právníká fakulta*, in: *Dějiny Univerzity Karlovy 1622-1802 II.* (ed.) ČORNEJOVÁ, Ivana. Praha 1995, s. 137-163 a HOJDA, Zdeněk a Ivana ČORNEJOVÁ. *Pražská univerzita a vzdělanost v českých zemích v 17. a 18. století*. in: tamtéž. s. 225-240.

Počet pobělohorských odkazů podporujících činnost literátských bratrstev na první pohled překvapivě neklesl a dosáhl počtu čtyř. Při bližším pohledu je však zřejmé, že tyto dispozice se vztahují k podstatně většímu celku novoměstských testamentů sepsaných za delší časové období.

Nejstarší odkaz literátům (ke kostelu sv. Michala) od pravděpodobně svobodné měštky Mariany Strejčkové je z roku 1621. Charakter tohoto odkazu tak odpovídá spíše vnímání bratrstev v kontextu předbělohorské měšťanské mentality.³²⁵

Zbývající tři odkazy na literátská bratrstva jsou zmíněny až v testamentech z druhé poloviny 17. století. V roce 1669 odkázal novoměstský měšťan Matěj Peterka literátům u sv. Štěpána symbolickou částku 5 zl.³²⁶ Další dva odkazy vznikly ve stejném roce 1678 a jsou shodné i svým koncipováním dispozice ve prospěch literátů. Jak vdova po řezníkovi Dorota Šumfeldová, tak novoměstský radní a nákladník Jan Brikcí Strnisko z Lvové Brány odkázali stejnou sumu tj. 100 zl, která se měla uložit na úrok, a z tohoto úroku měla být podporována činnost literátů. Oba testátoři však tento odkaz podmiňovali požadavkem, že literátská bratrstva budou „za duši“ testátorů, případně jejich přátel zpívat „české písně“ při zádušních mších.³²⁷ Je zřejmé, že tito testátoři již vnímali i činnost literátských bratrstev v dobových souvislostech existence jediné povolené konfese, tj. katolické. V době vzniku těchto testamentů se začínaly postupně stírat rozdíly mezi tradičními literátskými a nově vznikajícími katolickými zbožnými bratrstvy.³²⁸

Všichni testátoři, kteří disponovali ve prospěch literátských bratrstev, patřili do nižší a vyšší střední vrstvy obyvatelstva, takže disponovali dostatečnými prostředky pro podporu literátů. V první polovině 16. století však zůstávali spíše u symbolických částek. V druhé polovině 16. století, v souvislosti s vazbou odkazu na požadavek zajištění zpěvu při pravidelných zádušních mších za testátory, se odkazované částky významně navýšily. Tuto dispozici doprovázela praxe uvedené částky úročit, aby byla zajištěna pravidelná podpora bratrstva a z toho plynoucí i pravidelné plnění požadavku testátora.

5.3.8. Odkazy na blíže nespécifikované studium

Celkem 8 testamentů zmínilo odkazy na vzdělání, aniž by jeho konkrétní forma byla specifikovaná. V jednom z nich se objevila tato dispozice ve dvojí formě, takže celkem

³²⁵ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 65v-66v, r. 1621.

³²⁶ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 83v-85r, r. 1669.

³²⁷ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 166r-167v, r. 1678; f. 227r-232v, r. 1678.

³²⁸ MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha 2000, s. 13-24.

pracujeme s 9 odkazy. Více než polovina testamentů zmiňovala dispozice na vzdělání vlastním synům. Jednalo se o obecné odkazy typu: že má matka z odkázaných financí „vydávat ... sumy na jejich vychování a učení“ (testament Kašpara Vodáka z Rosenpachu), či že testátor odkazuje vlastním synům „na studia“ po 500 zl (testament Víta Kristiána Bendy z Vysoké Hory).³²⁹

K této skupině odkazů lze zařadit i testamenty, v nichž testátoři zmiňují vzdělání svých potomků jako podmínku pro realizaci nějaké části dědictví, nebo vyjadřují pouhé přání, aby jejich synové studovali. Tak v roce 1674 odkazuje Václav Ješek z Rytrsfeldu svému synovi dům pod podmínkou, že „dojde řádného učení“.³³⁰ Podobně v roce 1690 si ve svém testamentu přeje Johann Octavian Miseron, aby jeho dva synové „fleissig studieren“.³³¹

Testamenty mohly také zmiňovat bývalé studium, které se uskutečnilo před jejich vznikem, aniž by bylo blíže určeno, o jaký typ vzdělání se jednalo. Takový typ odkazu byl v době pobělohorské nalezen jeden. V roce 1644 zmiňuje ve svém posledním pořízení císařský rada nad počty Adam Friedrich z Nového Dubu, že na studium svého syna již vynaložil celkem 2000 zl.³³² Vzhledem k mimořádně vysoké sumě je zřejmé, že se patrně jednalo o univerzitní, s největší pravděpodobností zahraniční studia, ale samotný testament tuto skutečnost nedokládá.

Dva testamenty byly koncipovány jako obecně formulované přání testátorů (mužů), aby jejich manželky zajistily řádnou výchovu a vzdělání všech potomků, tj. dětí, aniž by upřednostnily vzdělání chlapců. Tak v roce 1673 Jan Gotfrid Warle vyjadřuje přání, aby jeho manželka společně děti „vedla k učení a vychovávala“ je. Důvodem tohoto přání ovšem byly jeho finanční potíže, které nedovolily, aby disponoval sám ve prospěch vzdělání svých potomků. Proto měla manželka využít pro tento účel vlastní majetek.³³³ Jinou formu mělo přání v poslední vůli Víta Kristiána Bendy z Vysoké Hory z roku 1688, který po své manželce požadoval, aby „děti na dobré vedouc, do školy choditi dala“.³³⁴

I v tomto typu odkazů se objevily dispozice směřující mimo okruh nejužší rodiny, tj. k dalšímu příbuzenstvu, nebo zcela mimo příbuzenské vazby. Tak roku 1684 uvedl ve svém testamentu novoměstský radní a nákladník vaření piva František Šťastný Bláha Chotětovský, že již tři roky „zajišťuje finančně stravu, šatstvo a studia“ svého nejstaršího

³²⁹ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 266v-269r, r. 1638 a f. 391r-395r, r. 1688.

³³⁰ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 125r-126v, r. 1674.

³³¹ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 417v-425r, r. 1690.

³³² AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 240r-241v, r. 1644.

³³³ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 243v-248v, r. 1673.

³³⁴ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 391r-395r, r. 1688.

synovce. V době, kdy vznikal jeho testament, už tyto výdaje dosáhly 100 zl.³³⁵ Důvodem bylo poručenství, které Bláha vykonával nad dětmi svého zemřelého bratra, takže dispozice řešila rozdělení majetku jejich rodičů, a nejednalo se tudíž o vlastní odkaz strýce ve prospěch studia synovce. Podobný důvod vedl i k druhému nalezenému odkazu na zajištění „učení“, tentokrát ve prospěch dcery bývalé podruhyně testátora Jiříka Bromlenera. Tato dcera jako sirotek měla od své matky obdržet 60 k m, které jí opět z pozice poručníka vydával právě testátor.³³⁶

Testamenty, které se vyjadřovaly zcela obecně k zajištění vzdělání, nepochybně souvisely s okolností, že testátoři v zásadě měli kladný vztah ke vzdělanosti a vnímali ji jako podmínku úspěšného profesního života svých potomků, ale na druhou stranu nepředpokládali nějakou konkrétní formu studia. Ke specifikování formy vzdělávání v době pobělohorské tak docházelo přednostně, pokud se řešilo studium univerzitní, které v této době i domácí univerzita zajišťovala ve větší šíři, nebo pokud se předpokládalo jen vyučení potomků konkrétnímu řemeslu. Testátoři si navíc na úrovni středního školství již nemohli vybírat různé konfesijní formy vzdělávání. To vše se odráží ve skutečnosti, že v době pobělohorské narostl počet testamentů, které obsahují odkazy na bližší nespecifikované studium. Měšťané, kteří takto disponovali, se řadili ke střední vrstvě obyvatelstva, stejným dílem k nižší i vyšší střední vrstvě, takže nepochybně vlastnili dostatek prostředků na zajištění jakékoliv formy vzdělávání především svých synů.

5.3.9. Odkazy na studium mimo království české

Na studia v zahraničí disponovali pobělohorští testátoři z Nového Města stejně výjimečně, jako před Bílou horou. Nalezen byl pouze jediný odkaz Pavla Kalivody, měšťana, který patřil k nižší střední vrstvě novoměstského obyvatelstva, z roku 1646, který věnoval sumu 200 tolarů novoměstskému radnímu Jiřímu Fojtovi na studium „mimo království české“.³³⁷ Mohlo se jednat o podporu zahraničního studia pro jeho potomky, což ale z vlastního textu testamentu není zcela zřejmé, stejně jako vztah testátora k obdarovanému.

Nezájem měšťanů vysílat syny na zahraniční studia (především univerzitní) patrně souvisel se skutečností, že na jedné straně konfesijní vývoj pobělohorský limitoval možnost

³³⁵ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 312v-330v, r. 1684.

³³⁶ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 129v-131r, r. 1630.

³³⁷ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 287v-289r, r. 1646.

studia na univerzitách protestantských a na straně druhé domácí univerzita především ve druhé polovině 17. století výrazně zvýšila svou úroveň, takže se např. její právnická fakulta stávala atraktivní i pro zahraniční studenty.³³⁸

5.3.10. Odkazy na výchovu

I pobělohorské testamety v některých případech spojovaly odkazy na výchovu i vzdělání do jednoho celku. Z tohoto období se podařilo identifikovat 10 testamentů, které se speciálně zaměřily na řešení otázky výchovy dětí (obsahovaly celkem 12 odkazů). 5 z nich přitom spojilo dispozici o zajištění výchovy se zmínkou o současném zabezpečení vzdělání. Jeden odkaz dokonce dispozici o výchově přímo navázal na odkaz knih nevlastnímu synovi, které nepochybně byly určeny k jeho dalšímu vzdělávání. Jednalo se o testament právníka Christophora Solariho z roku 1671.³³⁹ Některé z těchto všeobecně koncipovaných dispozic dávaly důraz na obecně křesťanský charakter výchovy jako v případě testamentu Františka Šťastného Bláhy Chotětovského z roku 1684, kdy tento novoměstský měšťan a radní nařizoval synům, „aby Boha před očima vždy měli, jeho ze srdce nikdy nevypouštěli a přikázání jeho svatá zachovávali.“³⁴⁰ Podobně byl koncipován požadavek v testamentu Juliany manželky Mistra Ondřeje Stupanuse, která apeluje na manžela, aby děti „k bázni boží, šlechetným mravum ...napomínal a vedl“.³⁴¹ Bylo by pouhou spekulací uvažovat, proč tyto testamety speciálně nezmiňovaly konkrétní konfesijní profil výchovy dětí. Jednou z možností je, že katolický charakter náboženské výchovy se zcela samozřejmě předpokládal, a pokud se s ním testátor nesrovnával a chtěl případně ještě zajistit výchovu potomků v protestantském duchu, nemohl tuto skutečnost ve veřejném dokumentu přiznat a musel postupovat neoficiálními cestami.

Naprostá většina dispozic směřovala k výchově vlastních dětí (7), k nimž by se dal přiřadit i testament Samuela Sloupka z roku 1671, měšťana a radního Nového Města pražského, který uložil sumu 400 zl pod úrok, aby z něj bylo přispíváno na výchovu jeho vnuků.³⁴² Ve dvou z nalezených testamentů s dispozicemi na výchovu vlastních dětí byla současně zmíněna i výchova nevlastních dětí po zemřelé první ženě a výchova zcela cizího

³³⁸ BERÁNEK, Karel. *Právnická fakulta*. in: *Dějiny Univerzity Karlovy 1622-1802 II.*, (ed.) ČORNEJOVÁ, Ivana Praha 1995, s. 137-163 a HOJDA, Zd. a ČORNEJOVÁ, I. *Pražská univerzita a vzdělanost v českých zemích v 17. a 18. století*. in: tamtéž. s. 225-240.

³³⁹ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 90v-93r, r. 1671.

³⁴⁰ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 312v-330v, 1684.

³⁴¹ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 90v-92r, r. 1623.

³⁴² AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 110v-111v, r. 1671.

sirotka. Jednalo se jednak o testament Víta Kristiána Bendy z Vysoké Hory z roku 1688, který vedle podmínky, aby manželka děti „na dobré vedouc“ zajistila i převedení financí na výchovu „pastorkyní“, tj. osiřelých dcer po první manželce.³⁴³ Dalším byl testament Františka Šťastného Bláhy Chotětovského, který zmiňuje nejen výchovné napomenutí vlastním synům, ale současně disponuje 50 zl jakési Anně Arletové „na vychování sirotka“. Patrně se mohlo jednat buď o osobu z okruhu nejbližších známých testátora, nebo o někoho ze služebnictva, protože tato dispozice se nachází v celku podobných odkazů.³⁴⁴ Do konkrétní skupiny dispozic na výchovu vlastních či cizích dětí pak nelze jednoznačně zařadit testament Václava Pelikána z roku 1640, který zmiňuje, že má být „odvozeno 10 k m na výchovu sirotků“, aniž by specifikoval, zda tím míní vlastní potomky či cizí sirotky.³⁴⁵ Zmíněných 7 odkazů na výchovu vlastních potomků nabývalo poměrně stereotypní formulace, která neuváděla žádné speciální požadavky na podobu této výchovy. Zdůrazněno bývalo pouze to, aby určení poručníci výchovu zajistili.³⁴⁶

Čtyři testamety řešily dispozici ve prospěch výchovy nevlastních dětí, vlastních potomků manžela či manželky testátorů. Tato situace logicky vyplývala z praxe vícečetných manželství v měšťanském prostředí, která souvisela s poměrně vysokou úmrtností, hlavně v souvislosti s opakovanými vlnami epidemií.³⁴⁷ Odkazovány byly jak konkrétní finance na výchovu, tak byly dispozice koncipovány zcela obecně, aby nevlastní děti měly zajištěnu výchovu.³⁴⁸

Marginálně se objevily odkazy pamatující na výchovu cizích dětí. Jednalo se o již zmíněné testamety Václava Pelikána a Františka Šťastného Bláhy Chotětovského.³⁴⁹

Na výchovu dětí, převážně vlastních potomků, pamatovali zástupci střední vrstvy měšťanského obyvatelstva, respektive nižší a v menší míře vyšší střední vrstvy. Jednalo se o novoměstské měšťany a měštky, kteří byli profesně spojeni spíše se zámožnějšími řemesly a živnostmi, jako např. řezník, mlynář, nákladníci vaření piva, nebo se jednalo

³⁴³ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 391r-395r, r. 1688.

³⁴⁴ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 312v-330v, r. 1684.

³⁴⁵ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 186v-188v, r. 1640.

³⁴⁶ Celkem disponovali jednoznačně ve prospěch vlastních dětí následující testátoři: Juliana manželka Mistra Ondřeje Stupanuse, AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 90v-92r, r. 1623; Kašpar Vodák z Rosenpachu, AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 266v-269r, r. 1638; Václav Pelikán (nejasná dispozice), Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 186v-188v, r. 1640; Samuel Sloupek (dispozice vnukům), AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 110v-111v, r. 1671; Jan Gotfrid Warle, AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 243v-248v, r. 1673; František Bláha Chotětovský, AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 312v-330v, r. 1684; Vít Kristián Benda, AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 391r-395r, r. 1688.

³⁴⁷ FIALOVÁ, Ludmila et al., *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha 1996, s. 80-131, zde s. 100-105.

³⁴⁸ Pavel Škavřda, AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 298v-299v, r. 1651; Christophorus Solari, AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 90v-93r, r. 1671; Eva Polyxena Kavková, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 360v-365v, r. 1681; Vít Kristián Benda, AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 391r-395r, r. 1688.

³⁴⁹ Viz poznámka č. 344.

o majitele rozsáhlejšího pozemkového majetku. Dva z nich zasedali i v novoměstské radě, takže je můžeme řadit k politické elitě města. Jednoho z testátorů se nepodařilo na základě obsahu testamentu z hlediska ekonomického přiřadit k žádné konkrétní sociální vrstvě, ale s ohledem na to, že se jednalo o právníka, je jeho příslušnost minimálně k nižší střední vrstvě nepochybná.³⁵⁰

5.3.11. Odkazy na katolickou výchovu

Překvapivě výjimečně se objevovaly odkazy na zajištění řádné katolické výchovy. Nalezeny byly pouze dva, které tento požadavek výslovně uvedly. V roce 1641 Hendrych Krumpach z Dornsdorfu a Biskupic požaduje, aby jeho manželka, jako ustanovená opatrovnice, jejich dětí „v náboženství katolickém, ke cti a chvále Pána Boha v dobrých ctnostech cvičiti a vésti hleděla“.³⁵¹ O téměř dvě desetiletí později přikazuje novoměstský měšťan Jan Soběslavský manželce opět jako poručnici dětí, aby je „řádne vychovala, bázni boží a náboženství katolickému učiti dala“.³⁵²

Zcela specifickou formu měla dispozice na výchovu v testamentu obyvatele Nového Města pražského Rudolfa Šťastného Měsíčka z roku 1649, který odkázal jistinu na 1800 zl jezuitům, kteří měli „vychovat“ jeho dceru. Je zřejmé, že nic jiného než katolickou výchovu nebylo možné v tomto případě očekávat. Navíc finančně velkorýsý dar potvrzoval, jakou důvěru v tento řád, který se stal významným činitelem v pobělohorském rekatolizačním procesu, uvedený obyvatel Nového Města měl.³⁵³

Všechny tři testamentsy poskytují bohužel minimum údajů o sociálním a ekonomickém zázemí testátorů, které by umožnily vysvětlit důraz kladený na zajištění právě katolické výchovy i vzdělání. Koncepty více než čtyř set pobělohorských testamentů, které postrádají jakékoliv zmínky o speciálně katolické výchově a vzdělávání, naznačují, že se mohlo z pohledu dobové měšťanské společnosti, která procházela, respektive prošla rekatolizačním procesem, jednat o zcela samozřejmou záležitost.³⁵⁴

³⁵⁰ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 4084, f. 90V-93r, r. 1671.

³⁵¹ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 2210, f. 194v-196v, r. 1641.

³⁵² AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 2210, f. 345v-347v, r. 1658.

³⁵³ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 2210, f. 275r-275v, r. 1649.

³⁵⁴ FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím...*“ s. 200-233.

5.3.12. Odkazy na vzdělání v oblasti řemesel

V době pobělohorské klesl zájem testátorů o zajištění výuky řemesel v testamentech na pouhé čtyři dispozice. Dva testamentsy pamatovaly na vyučení vnuků, jeden synovce a v jednom případě poslední vůle zajišťovala vyučení cizímu sirotkovi.

Zmínka o vyučení vnuka se objevila v testamentu císařského dvorního chirurga Niclase Stubenmeyera z roku 1680. V rámci dělení majetku odkázal chirurg své luxusně vybavené (pobité stříbrem) profesní náčiní svému vnukovi Danielovi Buschelpauerovi, který se měl vyučit lazebníkem, a tak navázat určitým způsobem na profesi svého děda. V odkazu se manifestuje snaha testátora udržet řemeslo v rámci vlastní rodiny. Odkaz musel směřovat přes generaci, protože přímým potomkem testátora byla dcera, která tuto profesi převzít nemohla.³⁵⁵

Na vnuka pamatovala ve svém odkazu z roku 1686 i Lidmila Střebická, měštka Nového Města pražského, patrně vdova. Ze svého odkazu, který směřoval k dvěma dcerám, vyjímá mimo jiné sumu 70 zl na vyučení svíčnickému řemeslu. V tomto testamentu vazba rodiny na uvedené řemeslo není nijak specifikována. Zajímavá je spíše suma, která ukazuje na výši nákladů na vyučení konkrétnímu řemeslu, které však z hlediska profesních dovedností nepatřilo určitě k nejnáročnějším.³⁵⁶

Děti z okruhu příbuzenstva zmiňuje i poněkud specifický testament Matyáše Karla Kunce z Freyenthurnu z roku 1680. Císařský rada a úředník české komory v obnoveném testamentu, který sestavil v době ohrožení Prahy morovou epidemií, zmiňuje mimo jiné, že dal vyučit na své náklady synovce zahradníkem. Důvodem bylo, že „nechtěje jemu psaní do hlavy jítí“. Testament současně podává vysvětlení, že Kunc se po smrti své sestry musel postarat i o druhého synovce, který však měl studijní schopnosti, takže ho testátor sám učil základům literární vzdělanosti., a současně se musel postarat i o neteř.³⁵⁷

Poslední zmínka o vyučení řemeslu se nalézá v kšaftu bezdětné vdovy Kateřiny Špornftillové z roku 1638. Její testament směřoval odkazy pouze do okruhu přátel a známých a jeden z nich měl zajistit sumou 150 zl sirotku Hons Gerosovi Cveifilovi nejen literární vzdělání, ale současně i vyučení řemeslu. Profesi však testátorka nespécifikovala.³⁵⁸

Testátoři, kteří věnovali ve svých posledních vůlích pozornost zajištění vyučení dětí ze svého příbuzenstva nebo ze svého nejbližšího okolí, se rekrutovali z řad převážně vyšší

³⁵⁵ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 4084, f. 218r-221r, r. 1680.

³⁵⁶ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 4084, f. 395r-397r, r. 1686.

³⁵⁷ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 4085, f. 79r-82r, r. 1680.

³⁵⁸ AMP, Sběrka testamentů, rkp. č. 2210, f. 223r-226v, r. 1638.

střední vrstvy a v jednom případě vrstvy nižší. Majetkové zázemí (nemovitosti a finanční poměry) nelze přesně zachytit v testamentu císařského chirurga, ale s ohledem na jeho profesi lze soudit, že nepochybně patřil také ke střední vrstvě měšťanského obyvatelstva. Sociálně-ekonomické postavení však v případě odkazů na vyučení dětí k řemeslu nehrálo tak významnou roli jako spíše snaha udržet provozování určitého řemesla v rodině.

5.3.13. Odkazy knih

Ani v době pobělohorské nezmizely z testamentů odkazy knih a knihoven. Byly nalezeny celkem v 15 posledních vůlích a jednalo se o 16 odkazů. Většina z nich směřovala k dětem vlastním i nevlastním, respektive k dětem z nejbližšího příbuzenstva.

Celkem tři z testamentů zmiňovaly dispozici knih ve prospěch vlastních dětí, ve všech případech pouze synů. V roce 1674 odkázal Václav Mladší Vorel, profesí obchodník se dřevem (plavec), svým dvěma synům na rovný díl i blíže nespecifikované knihy ze svého majetku.³⁵⁹ O deset let později v rozsáhlém posledním pořízení, které, jak bylo uvedeno výše, specifikovalo i požadavky na vzdělání všech tří testátorových synů, disponoval František Šťastný Bláha (radní a nákladník vaření piva) v jejich prospěch i celou svou knihovnu. Jednalo se o knihy, které novoměstský radní „s obzvláštní pilností a nemalým nákladem v živobyčí ... skoupil“.³⁶⁰ Jeho přáním bylo knihovnu zachovat jako celek a nedělit ji mezi potomky. Pouze v případě, že některý z nich získá licenciát či doktorát z obojího práva, měl tento získat do majetku celou knižní sbírku s jedinou podmínkou, půjčovat z ní knihy i svým bratrům. Testament, který byl svou formou mimořádně rozsáhlý, dokládá, jaký význam ve vztahu k zajištění vzdělání, především vlastních potomků, mohly sehrávat knihy či celé knihovny. Na druhou stranu výjimečnost této dispozice potvrzuje, že ne všichni měšťané měli tak přesnou představu o konkrétním budoucím vzdělávání svých dětí, aby tomu přizpůsobili svoji poslední vůli a přesně definovali způsob budoucího využití knihovny. Mnohem častěji se vyskytoval poměrně praktický přístup ke knize. Konec konců i poslední z novoměstských testátorů, který odkázal blíže nespecifikovanou knižní sbírku svým dvěma synům, totiž císařský a královský rada Johann Octavian Misseron, přiřadil k odkazu knih zcela pragmaticky i zbraně. Obé se mělo mezi syny rozdělit rovným dílem.³⁶¹

³⁵⁹ AMP, Sbírka testamentů, rkp. č. 4084, f. 123r-124v, r. 1674.

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ AMP, Sbírka testamentů, rkp. č. 4084, f. 417v-425r, r. 1690.

Dva z testamentů zmiňují odkazy knih nevlastním dětem. V roce 1655 Barbora Spurná (dříve Čáslavská) odkázala knihy Matějovi Čáslavskému, svému pastorkovi po prvním manželovi s tím, že dispozice jasně uvádí, že tyto knihy patřily původně otci uvedeného pastorka.³⁶² Zcela jiného charakteru je poslední pořízení právníka JUDr. Christophora Solari, který roku 1671 věnoval 100 svazků knih ze své knihovny nevlastnímu synovi Johannu Baptistovi spolu s 200 zl.³⁶³ Lze se domnívat, že knihovna měla charakter profesní právnícké sbírky a odkázané tituly se většinou mohly zařadit právě k tomuto okruhu literatury. Avšak v testamentu nenalezneme žádné další, v takovýchto případech obvyklé požadavky na vzdělání dítěte v souvislosti s odkazovanými knihami a jejich obsahem.

Do oblasti nejužší rodiny mířily i dva testamety, které odkazují knihy vnoučatům. Roku 1680 věnoval Niklas Stubenmeyer, císařský dvorský chirurg, své knihy, které obsahově souvisely s jeho profesí, tj. přírodovědnou literaturu, kterou sám charakterizoval jako „alle chirurgischen Bücher“, vnukovi, jenž měl pokračovat v dědově profesi. Proto jako součást dědictví měl získat i profesní nástroje.³⁶⁴ Odkaz ve prospěch vnuka souvisel s tím, že Stubenmeyer neměl přímé mužské potomky, kteří by v jeho profesi pokračovali. Druhý z testamentů Václava Michala Lhotáka ze Lhoty z roku 1690 byl možná vytvořen se stejným záměrem. Přísežný zemský prokurátor Lhoták v něm odkazuje své právní knihy jednomu ze svých vnuků, aniž by z testamentu přímo vyplývalo, že se bude věnovat právnícké kariéře.³⁶⁵ Vzhledem k odkazu celého kompletu právníckých titulů to však lze předpokládat. Oba odkazy knih ve prospěch vnuků úzce souvisely s profesními knihovnami, jejichž majitelé se je snažili zachovat v jednom celku.

V kontextu odkazů v rámci rodiny je nutno zmínit i dva testamety, které shodně disponují knihy synovcům testátorů. Důvodem byla v obou případech absence vlastních mužských potomků. Roku 1678 odkázal Kryštof Jindřich Rech svému synovci, který v té době studoval v Chebu, blíže nespecifikované množství svých knih.³⁶⁶ Podobně o čtyři roky později zmiňuje ve svém testamentu přísežný zemský mlynář Bartoloměj Antonín Čech odkaz knih na „rovný díl“ svým dvěma synovcům.³⁶⁷

Knihy však odkazovali testátoři i mimo okruh vlastní rodiny a příbuzenstva. Byly nalezeny celkem čtyři testamety, které obsahovaly dispozice osobám, jež patřily

³⁶² AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 380r-382r, r. 1655.

³⁶³ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 90v-93r, r. 1671.

³⁶⁴ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 218r-221r, r. 1680.

³⁶⁵ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4085, f. 37v-54r, r. 1690.

³⁶⁶ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 172r-174v, r. 1678.

³⁶⁷ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 299v-306r, r. 1682. Testament nespecifikuje příbuzenský vztah Čecha a jeho dědiců, ale z kontextu celé dispozice vyplývá, že by se mělo jednat o potomky jeho sourozenců.

k přátelům a známým testátorů, nebo dispozice knihy v nich představovala kompenzaci za nějakou službu. Roku 1652 věnovala Mandalena Březanská jednu mapu ze svého majetku Matějovi Vojtěchovi Millerovi z Mildenbergku, který byl tehdy primátorem Nového Města. Vzhledem k tomu, že v poslední vůli testátorka pamatovala i na jeho manželku a dcery, lze soudit, že s nimi byla v přátelských vztazích.³⁶⁸ Podobně roku 1664 odkázala Johanna Kolečková tentokrát konkrétní titul „Práva městská“ Janu Rosovi, jehož vztah k testátorce zůstává na základě údajů testamentů nejasný.³⁶⁹ Jiného charakteru je odkaz knihovny Alžběty Moniky Karolidesové z roku 1665. Ta věnovala své knihy spolu s obrazy a devocionáliemi svému knězi Janovi Františkovi Nošeckému z jezuitského řádu. Charakter této dispozice jasně naznačuje, že odkaz knihovny neměl přímou souvislost se vzděláváním, ale že se stal součástí „zbožného“ odkazu.³⁷⁰ Poslední z odkazů, který disponuje knihy jiným osobám, byl testament Michala Poklopa z roku 1700. Ten poskytl svědkům a vykonavatelům své poslední vůle jako dík za tuto prokázanou službu jeden svazek kanonického práva a cestopis Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic.³⁷¹

Specifického charakteru jsou pak odkazy knih nikoliv jednotlivcům, ale institucím. V roce 1658 věnoval novoměstský měšťan Václav Bonaventura mimo jiné i blíže neurčený počet knih kongregaci Zvěstování Panny Marie u Božího těla. Tato dispozice byla součástí rozsáhlejšího odkazu ve prospěch uvedeného zbožného bratrstva.³⁷² Podobně roku 1665 odkázala již zmíněná Alžběta Monika Karolidesová misál, vybavený luxusní aksamitovou a stříbrnou vazbou, františkánskému řádu v Jindřichově Hradci. Stejně jako další část její dispozice naplňoval tento odkaz charakter zbožného legátu a měl být umístěn v kapli uvedeného kláštera.³⁷³ I poslední z dispozic knih směřující institucím věnovala dvě knihy kapli Panny Marie Bolestné chrámu sv. Vojtěcha na Novém Městě pražském. Také tento odkaz byl součástí rozsáhlejší zbožné dispozice ve prospěch dvou novoměstských kostelů, zmíněného sv. Vojtěcha a sv. Jindřicha.³⁷⁴ Ačkoliv všechny uvedené odkazy knih ve prospěch institucí měly charakter zbožných legátů a záměry testátorů nesměřovaly a priori do oblasti vzdělávání, je možné, že v příslušných církevních zařízeních nakonec tuto roli knihy dále plnily.

Z hlediska sociálně ekonomického charakteru se testátoři disponující knihy řadili především do skupiny nižší střední vrstvy měšťanů. Jen výjimečně se mezi nimi objevily

³⁶⁸ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 300r-302r, r. 1652.

³⁶⁹ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 200v-203r, r. 1664.

³⁷⁰ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 115v-119r, r. 1665.

³⁷¹ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4085, f. 163r-165r, 1700.

³⁷² AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 2210, f. 353r-360v, r. 1658.

³⁷³ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 115v-119r, r. 1665.

³⁷⁴ AMP, Sbíрка testamentů, rkp. č. 4084, f. 349r-353r, r. 1680.

osoby na jedné straně méně majetné, bez vlastního nemovitého majetku, a na straně druhé příslušníci vyšší střední vrstvy. I když se nepodařilo z tohoto hlediska čtyři testátory blíže určit, s ohledem na rozsah jejich dispozice se tyto osoby patrně řadily nejvíce opět právě k nižší střední vrstvě měšťanů. Mezi testátory měli zastoupení i čtyři intelektuálové, s jedinou výjimkou vždy osoby s právnickým vzděláním (výjimku představoval dvorský chirurg). Na základě jejich celkového zastoupení však nelze konstatovat, že by právě měšťanské intelektuální elity v době pobělohorské výrazně ve svých testamentech pamatovaly na odkazy knih a uchovávání knihoven v rámci rodin. Specifického charakteru bylo i sociálně ekonomické zázemí testátorů směřujících knihy institucím, tehdy výhradně náboženským zařízením. Jednalo se na jedné straně o ne příliš majetné testátorky a na druhé straně o měšťana z vyšší střední vrstvy. V případě žen se nepochybně jejich aktivita dala spojit s prosazením katolické zbožnosti, jejíž součástí se stávaly téměř povinné zbožné legáty, kterými mohly být i knihy. Podoba odkazu testátora z vyšší střední vrstvy odkazovala na podobnou praxi, jejíž součástí v jeho případě byla i společenská reprezentace.

5.3.14. Odkazy pražských náboženských emigrantů

Díky dochování mimořádného celku soudních pramenů z Pirny a Drážďan z období 1626 až 1664 můžeme nahlédnout i do testamentární praxe českých, respektive pražských exulantů, kteří po bělohorských událostech v různých emigračních vlnách opustili města pražská a usadili se v obou saských městech.³⁷⁵ Lze tak vysledovat, jak se u těchto bývalých pražských měšťanů a obyvatel měst pražských v podmínkách emigrace, ovlivněných i okolním téměř výhradně luterským prostředím, mohl měnit vztah ke vzdělání a vzdělanosti.

Z uvedeného celku soudních pramenů již odborná literatura zpracovala soubor česky psaných závětí.³⁷⁶ Z 28 nalezených testamentů jich nejvíce, celkem 12, pocházelo od testátorů původem z měst pražských.³⁷⁷ Z těchto 12 posledních vůlí se 4 v nějakých souvislostech zmiňují o vzdělání, respektive vzdělanosti. Všechny lze spojit s emigrantskou obcí v Pirně.

³⁷⁵ Shrnutí problematiky srovnej BOBKOVÁ, Lenka. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*. Praha 1999, zde i další literatura.

³⁷⁶ BEDNAŘÍK, Karel a Věra HAVELKOVÁ. *Česky psané závěti z fondů Státního archivu v Drážďanech*. Sborník archivních prací 34/2, 1984, s. 439-511.

³⁷⁷ Tamtéž. s. 440.

V roce 1631 zmiňuje ve svém testamentu bývalý rektor pražského vysokého učení Mistr Mikuláš Troilus Hagiochoranus³⁷⁸ knihovnu, kterou se mu podařilo odvézt do emigrace. Knihovnu odkázal jako celek své dceři, která jediná z jeho šesti dětí přežila nejen bělohorské události, ale i následnou morovou epidemií. V testamentu však byla uvedena výminka, pokud by jí nestačily zděděné finance na testátorův pohřeb, měla být odprodána část knihovny, která by tyto náklady pokryla. Mnohem více si tento vzdělaný testátor cenil svých vlastních rukopisů, které z celkové dispozice oddělil a věnoval Mistru Samuelovi Martiniovi z Dražova,³⁷⁹ který v době vzniku testamentu působil jako kněz české emigrantské obce v Pirně.³⁸⁰ Odkazovaná velká knihovna byla po Troilově smrti skutečně částečně rozprodána a roku 1639 i částečně zničena.³⁸¹

V roce 1632 vznikly dva testamentsy, které zahrnuly i odkazy do oblasti vzdělávání. V prvním 5. června Lidmila Kalivodová, která je v testamentu titulována jako manželka Daniela staršího Kalivody, měšťana Nového Města pražského, odkázala veškerý svůj majetek, který jí zůstal v městech pražských, třem spolu-emigrantům. Ti, pokud by ho nechtěli užívat, tak jej měli prodat a jeden díl z prodeje věnovat k záduší sv. Štěpána na Novém Městě pražském, jehož úředníci byli povinni z této sumy podporovat nemajetné děti docházející v této farní osadě do místní školy. Testament samozřejmě zdůraznil, že se mělo jednat jen o chlapce. Na tomto odkazu nezměnil nic ani nový testament, který Kalivodová sepsala o několik měsíců později.³⁸²

Druhý z testamentů z roku 1632 sestavil 29. srpna David Kukla z Taurnperku, bývalý prokurátor, měšťan Starého Města pražského a obecní starší tohoto města.³⁸³ Veškerý svůj majetek podělil mezi své nejbližší žijící příbuzné. V dodatku k poslední vůli však připojil, že jeden z těchto dědiců, synovec Jan Kukla z Taurnperku, zdědí i testátorovu knihovnu s tituly v češtině a latině, a to jak tištěné, tak rukopisné. Jeho synovec patřil rovněž mezi členy exulantské komunity v Pirně.³⁸⁴ Oba výše uvedené testamentsy z roku 1632 vznikly bezprostředně po neúspěšném, pouze dočasném saském obsazení měst pražských, a mohou tak reagovat právě na tuto aktuální situaci. Svými formulacemi

³⁷⁸ TRUHLÁŘ, A., HRDINA, K., HEJNIC, J., MARTÍNEK, J. *Rukověť humanistického básnictví V.* s. 394-402; L. Bobková, *Exulanti*, s. 187.

³⁷⁹ TRUHLÁŘ, A., HRDINA, K., HEJNIC, J., MARTÍNEK, J. *Rukověť humanistického básnictví III.* s. 270-274.

³⁸⁰ BEDNAŘÍK, K. a V. HAVELKOVÁ. *Česky psané závěti.* s. 500-501, 6. března 1631, Mistr Mikuláš Troilus Hagiochoranus..

³⁸¹ BOBKOVÁ, L. *Exulanti*, s. 187.

³⁸² BEDNAŘÍK, K. a V. HAVELKOVÁ. *Česky psané závěti.* s. 456-458, 5. června 1632 a 15. prosince 1632, Lidmila Kalivodová.

³⁸³ Tamtéž. s. 464 a BOBKOVÁ, L. *Exulanti*, s. 162.

³⁸⁴ BEDNAŘÍK, K. a V. HAVELKOVÁ. *Česky psané závěti.* s. 464-466, 29. srpna 1632, David Kukla z Taurnperku; L. BOBKOVÁ, *Exulanti*, s. 162.

ve vztahu ke vzdělání tak do značné míry připomínají testamenty předbělohorské – testátorka zajišťuje (byť je v emigraci) chod jedné z pražských škol, testátor odkazuje celou svou knihovnu synovci, který se má patrně postarat o udržení její celistvosti.

Poslední odkaz z emigrantské obce související se vzděláním sepsal roku 1635 Zikmund Celestýn z Freifeldu, bývalý měšťan Starého Města pražského, který zde působil jako radní a desetipán. Ještě než přišel roku 1612 do měst pražských, byl činný jako správce školy v Rokycanech.³⁸⁵ Jeho testament pamatoval s dědictvím na druhou manželku a společné potomky, ale zajišťoval i děti z prvního manželství, které zůstaly v Čechách. Zvláště je v dispozici zmíněna knihovna, jejíž latinské tituly měl zdědit syn Jakub, zatímco o české se měl podělit s dalšími dvěma bratry. Celestýn přímo uvádí, že latinské knihy má získat syn, který „rád se učí“.³⁸⁶ Testament ovšem pro tohoto syna současně nezabezpečil žádné specifické vzdělání, otec jen dodává „Pán Bůh mu v tom [učení O. R. M.] požehnej“.³⁸⁷ Poslední pořízení dále zmiňuje, že i manželka testátora a matka uvedených synů si má podle svého zájmu vybrat z knihovny několik knih. Zvláštní pozornost, kterou testátor věnoval své knihovně, podtrhl i údaj, v jaké vazbě se jednotlivé tituly nalézají (papírová, modré barvy).³⁸⁸ Součástí odkazu knihovny se staly i čtyři rukopisy (opět s údaji o formě a barvě jejich vazby), v nichž byla vedena rodová kronika i záznamy o hospodaření rodiny. Ty testátor směřoval všem svým dětem s důrazem na to, aby tyto rukopisy byly uchovávány pohromadě.³⁸⁹

Pokud nahlédneme na obsah uvedených posledních vůlí pražských emigrantů, které pamatovaly na vzdělání, v kontextu celku všech zkoumaných emigrantských testamentů, je zřejmé, že emigrace, která řešila v cizině především obtížnou sociálně ekonomickou situaci, se v pořízeních soustředila hlavně na charitativní odkazy a vzdělání šlo do jisté míry stranou. V testamentech se nepromítl ani vliv luteránského prostředí, s nímž přicházela česká emigrantská komunita do každodenního styku. Emigrantské poslední vůle spíše naznačují, že česká obec žila v saské emigraci do jisté míry jako uzavřené společenství.³⁹⁰ K určitému oživení zájmu o vzdělání mohlo dojít v souvislosti se saskou okupací Prahy, která do měst pražských přivedla část emigrantů a která současně slibovala naději na „normalizaci“ poměrů a návrat k předbělohorské realitě. Toto oživení ale s ukončením saského obsazení měst pražských rovněž končí.

³⁸⁵ K. BEDNAŘÍK – V. HAVELKOVÁ, *Česky psané závěti*, s. 447-452, 26. října 1635, Zikmund Celestýn Nebeský z Freifeldu; BOBKOVÁ, L. *Exulanti*, s. 140.

³⁸⁶ K. BEDNAŘÍK, K a V. HAVELKOVÁ. *Česky psané závěti*, s. 451.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 451.

³⁸⁸ BEDNAŘÍK, K. a V. HAVELKOVÁ. *Česky psané závěti*, s. 450.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 451.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 443.

5.3.15 Sociálně-ekonomická struktura testátorů

V době pobělohorské odkazy na vzdělávání a výchovu nalezneme opět jak v testamentech mužů, tak žen. Statistika naznačuje, že i po Bílé hoře hrají odkazy na vzdělání významnější roli v posledních pořízeních mužů (tabulka č. 3). Z celkového počtu 48 testátorů, kteří v tomto období zmínili v poslední vůli otázku vzdělání, tj. směřovali své odkazy na vzdělání potomků, dětí z příbuzenstva a z okruhu známých, nebo podpořili vzdělávací instituce a osoby s nimi spojené etc., tvořili muži opět naprostou většinu. V testamentech se podařilo identifikovat 35 mužů (73%) a 13 žen (27%), kteří věnovali v poslední vůli pozornost otázce vzdělání a vzdělanosti. Procentuální zastoupení této skupiny testátorů se tak z genderového hlediska ve srovnání se situací v období předbělohorském prakticky nemění. I v případě pobělohorského období lze statistický vzorek a jeho vypovídací hodnotu považovat za reprezentativní. Nejedná se jen o celkové množství pobělohorských testamentů, z nichž byl uvedený vzorek získán, tj. 441 datovaných a 8 nedatovaných zápisů. Důležitou okolností je především to, že z tohoto množství posledních pořízeních jich 199 (44%) sestavily ženy a 250 (56%) muži. Podíl obou pohlaví na testamentární činnosti tak byl i po Bílé hoře více méně vyrovnaný. Proto údaje o větším počtu „mužských“ testamentů zmiňujících vzdělání zcela jasně manifestuje větší aktivitu mužů v této sféře.

Tabulka č. 3

Rozdělení testátorů odkazujících do oblastí vzdělávání a výchovy z hlediska

genderového

testátoři	celkový počet: 48	100%
muži	35	73%
ženy	13	27%

Pokud nahlédneme sociálně ekonomické zázemí testátorů na základě stejných kritérií, které jsem použila již pro dobu předbělohorskou (viz tabulka č. 4),³⁹¹ ukazuje se, že největší zastoupení mezi testátory odkazujícími do sféry vzdělání a výchovy měli měšťané ze skupiny nižší střední vrstvy (B – vlastnili jeden dům a maximálně tři další nemovitosti). Jejich podíl však oproti době předbělohorské nepatrně (o 5%) poklesl. Podobný drobný pokles zájmu o vzdělanost lze zaznamenat i v testamentech příslušníků nejnižší vrstvy

³⁹¹ Viz s. 72-76.

měšťanského obyvatelstva (A – bez nemovitého majetku). Naopak mezi měšťany ze skupiny vyšší střední vrstvy (C – majitelé dvou až tří domů a případně dalších nemovitostí) došlo k mírnému nárůstu zájmu o podporu oblasti vzdělání (o 5%). Nárůst lze zaznamenat i mezi zástupci nejvyšší kategorie (D – majitelé čtyř a více domů, popřípadě dalších nemovitostí), tj. ekonomické elity Nového Města pražského (o 2%). Statistiky tak zachycují počátek pozvolného poklesu zájmu nižších vrstev měšťanské společnosti, většinou řemeslníků, o vzdělávání a naopak nárůst tohoto zájmu mezi zástupci majetnějších vrstev měšťanů. Zmíněný pokles zájmu u části měšťanů konvenoval vývoji školské sítě v době pobělohorské, respektive procesu rušení partikulárních škol a převedení školství do rukou církve, což minimálně na přechodnou dobu omezilo počet škol dostupných pro měšťanskou společnost.³⁹² Současně tento vývoj odrážel i konec procesu předbělohorské humanistické akulturace. Tento vývoj s sebou přinášel v měšťanské společnosti pokles zájmu o vzdělávání s výjimkou toho, které vyústilo přímo v akademické studium a které pro své syny měšťané naplánovali.³⁹³ Uvedený úbytek zájmu však nebyl překvapivě zaznamenán mezi měšťanskými ekonomickými elitami, které nejen přikládaly vzdělání stále velký význam, ale jimž jejich ekonomická situace dovozovala poskytnout potomkům i kvalitní vzdělání.

Tabulka č. 4

Rozdělení testátorů odkazujících do oblasti vzdělávání a výchovy z hlediska ekonomického

majetková kategorie	počet testátorů	%
A	2	4%
B	23	48%
C	16	33%
D	1	2%
N	6	13%
celkem	48	100%

³⁹² ŠAFRÁNEK, J. *Školy české*. s. 102-108; ČORNEJOVÁ, I., KAŠE, J., MIKULEC, J., VLNAS, V. *Velké dějiny VIII*. s. 346-349.

³⁹³ ČORNEJOVÁ, I., KAŠE, J., MIKULEC, J., VLNAS I. *Velké dějiny VIII*. s. 346 – 360, zde s. 350.

6. Závěr

Období 17. století v českých dějinách tradičně rozděluje mezník porážky českých protestantských stavů a zahájení rekatolizačního procesu. Konsekvence tohoto vývoje nepochybně zasáhly i do vývoje školství, ale konkrétní důsledky uvedeného procesu v celém vzdělávacím systému patří s výjimkou univerzitního prostředí k minimálně probádaným tématům. Školství se v době pobělohorské stalo významným tématem světské i náboženské politiky rekatolizace, která musela vyřešit i zánik fungujícího a úspěšného utrakvistického partikulárního školského systému, představujícího základ soustavy předbělohorského městského školství. Jak ale vznikala nová struktura škol v pobělohorských českých městech, jakou roli v tomto procesu sehrávala měšťanská společnost, jak a zda vůbec se v nových nábožensko-politických podmínkách měnil její vztah ke vzdělání a vzdělanosti a další otázky k problematice pobělohorského městského školství se navíc v aktuálních výzkumech o dějinách českého raně novověkého školství téměř neobjevily, protože ty se do značné míry soustředily na dějiny řádového školství.

Důvodem „nezájmu“ historiografie o problematiku vývoje pobělohorského městského školství byla nepochybně i otázka nedostatku pramenů. O to více vystupuje do popředí význam pramene měšťanských testamentů, které ve svých odkazech mohly zachytit i dispozice na vzdělání, podporu městských škol, případně učitelů, respektive v nichž měšťané řešili otázku vzdělání svých potomků. Řada těchto testamentů, dochovaná pro Nové Město pražské z období 17. století a obsahující kontinuální sérii měšťanských posledních pořízení, se stala základem pro tuto práci a poskytla bázi pro rekonstrukci vztahu měšťanské společnosti jednoho z měst, které tvořily zemské centrum, k otázce vzdělání na pozadí významných nábožensko-politických změn.

Pro období let 1600 až 1700 se zachovalo v novoměstských knihách testamentů celkem 733 posledních vůlí obyvatel a měšťanů tohoto města. Jen ve dvou předbělohorských dekádách bylo zaznamenáno 284 testamentů, z nichž ne všechny nesly ovšem přesnou dataci (viz tabulka č. 1a a 1b v příloze č. 1), to znamená, že téměř 40% testamentů tak bylo soustředěno do tohoto období. V době pobělohorské se tak zjevně snížila intenzita testamentární praxe, která byla zaznamenána v úředních knihách. Tato skutečnost ovšem významně ovlivňuje i vypovídací hodnotu počtu nalezených testamentů z doby předbělohorské i pobělohorské, zmiňujících odkazy na vzdělání. Celkový počet předbělohorských posledních vůlí tohoto typu byl 40, tj. 14% z celkového množství testamentů dochovaných z uvedeného období. Zatímco celkový počet pobělohorských

posledních pořízeních obsahujících odkaz na vzdělání činí 48, tj. 11% z celkového množství testamentů této etapy (viz graf č. 1-3 v příloze č. 1). Ač se na první pohled zdá, že počet testamentů s odkazy do sféry vzdělání je v obou obdobích srovnatelný, ve vztahu k celkovému množství zachovaných posledních vůlí je zřejmé, že pokud by testamentární praxe probíhala i po Bílé hoře se stejnou intenzitou jako v předchozím období, musel by být počet odkazů na vzdělání, pokud by i ty byly zaznamenávány se stejnou četností, minimálně čtyřikrát vyšší. I s dochováním menšího souboru testamentů z pobělohorského období však lze doložit, že v pobělohorském období došlo v měšťanských posledních vůlích k mírnému poklesu výskytu zmínek o vzdělání (z 14% v období předbělohorském na 11% v době pobělohorské, viz graf č. 2-3, v příloze č. 1). Pokles zájmu testátorů o otázku vzdělání nenabýval výraznější podobu nepochybně také proto, že důsledky významných společenských změn mohly pronikat do jejich myšlení, respektive jednání s určitým časovým odstupem a často se naplno projevily až v následujících generacích, nezatížených zkušenostmi se starší realitou.

Postupný pokles zájmu měšťanů o dispozice ve prospěch vzdělání v době pobělohorské však nebyl překvapivou skutečností, na rozdíl od celkového počtu testamentů, v nichž se tyto odkazy vyskytovaly v době předbělohorské. Poměrně dobře probádané dějiny předbělohorského měšťanského školství dokládaly v tomto období mimořádný zájem městské společnosti o vzdělání a vzdělanost. Měšťané běžně studovali na městských latinských školách, cestovali za vzděláním i do zahraničí nebo si pořizovali knihovny. Pouhých 14% předbělohorských odkazů věnovaných sféře vzdělanosti tuto skutečnost plně nereflektuje. Lze snad uvažovat, že školská zařízení, učitele, žáky, literátská bratrstva atd. podporovali měšťané aktivně jako mecenáši již za svého života. Na základě zkoumané novoměstské předbělohorské testamentární praxe tak lze konstatovat, že testamenty jistě nepředstavovaly prvořadý prostor pro realizaci finanční podpory směřované do oblastí vzdělání a to ani v případě zajištění studia vlastních dětí. Část testátorů totiž sestavovala poslední pořízení již v době, kdy jejich potomci dosáhli zletilosti a jejich vzdělání již nebylo aktuální otázkou.

Pokud nahlédneme do struktury novoměstských odkazů na vzdělání v 17. století, zjistíme překvapivě, že do samotných konkrétních městských, většinou farních škol směřoval zanedbatelný počet odkazů a to většinou spojených s dispozicí ve prospěch kostela, při kterém škola působila. Poslední z těchto výjimečných odkazů byl navíc sepsán roku 1625, takže byl spojen ještě spíše s předbělohorskou praxí podpory utrakvistických

škol a nereflektoval vztah pobělohorské měšťanské společnosti k nově formovaným katolickým farním školám (viz graf č. 4, příloha č. 1).

Z hlediska celkového množství byl zanedbatelný i počet měšťanských dispozic určených pro žactvo pražských městských škol. V době předbělohorské pak můžeme za jejich vznikem hledat spíše charitu a snahu poskytnout pomoc především těm nejchudším z nich. V podobném duchu byly koncipovány i testaments pobělohorské, v nichž stála v pozadí vedle charity ještě katolická zbožnost a její nároky. V průběhu 17. století tak měšťanské testaments při vcelku výjimečných příspěvcích ve prospěch žáků rozhodně nenaplnovaly prvořadě záměr podpořit školství a vzdělanost, což je především pro období předbělohorské poměrně překvapivé.

S charitativním charakterem odkazů na žáky novoměstských škol úzce souvisela i další skupina dispozic, a to ve prospěch žebravých a chudých studentů. Tento typ příspěvku byl typickou dispozicí pouze v období předbělohorském, protože jediný pobělohorský testament stejného pojetí nalezneme roku 1621, a nepochybně proto souvisel výhradně s předchozí testamentární praxí. Před Bílou horou tvořily tyto odkazy téměř 14% všech dispozic do oblasti vzdělání, což dokládá, že se jednalo o jednu z nejčastějších forem podpory vzdělanosti. Šlo o odkazy spojující investice do vzdělání a křesťanskou charitu, která nabývala podoby jak finanční, tak materiální. S formou odkazů nepochybně souvisela okolnost, že je nalezneme téměř výhradně v testaments měšťanů bez vlastních potomků, kteří nemohli podporu vzdělání realizovat prostřednictvím vlastních dětí, či dětí z příbuzenstva. Speciálně žebravým žákům věnovaly pozornost testaments vdov a neprovdaných žen.

Další oblastí, kam mohly v rámci dobového městského školství směřovat odkazy, byla přímá podpora učitelům. V době předbělohorské však nebyl nalezen ani jediný testament, který by podobnou finanční subvencí ve prospěch učitelů zmiňoval. Převažující skupinou učitelů, s níž se předbělohorský měšťan setkával, byli kantoři v městských latinských školách, fungujících na principu „rotace“ vyučujících. Tento systém fakticky nedovoloval navázání pevnějších vazeb mezi měšťany a učiteli, které by zakládaly důvod ke konkrétní finanční podpoře. Situace se částečně změnila v době pobělohorské, kdy se objevily tři odkazy tohoto druhu. Pouze jeden z nich však směřoval finance k podpoře kantorů působících ve škole. Jednalo se v kontextu dobové katolické zbožnosti o podporu vyučujících v klášteře, kam vstoupila testátorova dcera. Dva testaments zachytily podporu soukromých učitelů. Potvrdily tak růst významu preceptorů v době pobělohorské. Tato podoba studia nejen doplňovala ještě nedobudovaný systém katolického školství, ale

současně umožňovala v době pobělohorské rekatolizace měšťanům, často pouze formálním katolíkům, poskytnou dětem alternativní vzdělání mimo oficiální systém tehdy již výhradně katolického školství. Tento typ výuky existoval i v době předbělohorské, ale jeho častější využití nebylo s ohledem na mimořádnou kvalitu oficiálního systému městského utrakvistického školství vyhledávané. Preceptory si pro své potomky dopřáli na základě údajů z testamentů ovšem především zámožnější měšťané, respektive příslušníci politických elit města, tj. městští radní, kteří si tuto formu studia mohli dovolit i z finančních důvodů.

Nejpočetnější skupinou odkazů do oblasti vzdělání se v době předbělohorské staly dispozice na vzdělání „literní“, tedy na získání základních kompetencí v oblasti latinské vzdělanosti. Proto tyto odkazy směřovaly k synům či chlapcům z příbuzenstva. Jen jediný odkaz z prostředí členů Jednoty bratrské požadoval zajištění latinské vzdělanosti i pro dceru, což nepochybně souviselo s vstřícným postojem této konfese ke vzdělávání dívek. Četnost odkazů, jejich formulace a sociální zázemí testátorů, kteří se rekrutovali z celého spektra střední vrstvy měšťanského obyvatelstva, potvrzovaly, že tento stupeň vzdělání patřil v předbělohorském pražském měšťanském prostředí k základnímu standardu. Pokud po ukončení studia na latinské škole měla následovat výuka řemesla, testamenty tuto skutečnost konkrétně uvádějí. Vzhledem k tomu, že se v tomto typu odkazů nepodařilo nalézt ani jedinou zmínku o studiu univerzitním, které často navazovalo na latinská studia, lze předpokládat, že někteří testátoři vnímali v tomto období termín „literní umění“ obecněji, tj. že zahrnoval i studium univerzitní.

I v době pobělohorské představovaly dispozice ve prospěch latinského (literního) vzdělávání vlastních potomků či dětí z nejbližšího příbuzenstva, samozřejmě mužského pohlaví, největší skupinu testamentárních odkazů na vzdělání. Charakter těchto dispozic se ovšem významně proměnil. V odkazech se často přání, aby bylo zajištěno latinské vzdělání, spojovalo s apelem na současné zabezpečení náboženské výchovy. Zcela zmizelo spojení latinského vzdělání s výukou řemesla. Testátoři naopak začali cíleně spojovat vzdělávání latinské s konkrétním studiem univerzitním. Většina měšťanů, kteří v testamentech v době pobělohorské zmiňovali latinské (literní) vzdělání se rekrutovala z řad vyšší střední vrstvy, mezi níž se řadili radní, úředníci v městských, zemských i zeměpanských službách a současně i někteří zástupci ekonomických elit města. Tato situace plně konvenovala pobělohorskému vývoji v městech pražských, kdy se latinské vzdělání stávalo významným předpokladem k získání úředních postů, jejichž počet na všech úrovních správy v souvislosti s postupující byrokratizací narůstal. Získání úředních postů vytvářelo v tomto

období jednu z podmínek sociální mobility měšťanů. Testamenty tak potvrdily, že zatímco v době předbělohorské bylo latinské vzdělání vnímáno v měšťanské společnosti jako obvyklý standard základního vzdělání, který současně nepodmiňoval následné uplatnění v intelektuální sféře, naopak v době pobělohorské představovalo toto vzdělání především předstupeň univerzitního studia, které bylo již cíleně vybíráno s ohledem na budoucí uplatnění měšťanských synů především jako úředníků, ale i jako právníků, lékařů atd.

Ke studiu v období raného novověku patřila i peregrinace. Cesty za výukou na školy v zemích Koruny české, nebo dokonce do zahraničí reprezentovaly jednu ze základních charakteristik českého předbělohorského školství. Měšťané odcházeli jednak na latinské městské a jiné školy, především v příhraničních oblastech, aby rozšířili své jazykové kompetence, nebo odjížděli na studia vysokoškolská, tj. na univerzity a akademie v zahraničí. Předbělohorské testamenty tuto formu studia neočekávaně zmínily pouze jedinkrát. Jeden z pražských měšťanů v testamentu ošetřil, aby jeho syn odešel na zahraniční univerzitu a současně si přitom měl osvojit cizí jazyk. Pobyt na zahraničních studiích byl sice spojen se zámožnějšími vrstvami měšťanů, neboť takovéto cesty s sebou přinášely i mimořádně vysoké výdaje, přesto však ani tato okolnost zcela nevysvětluje jen výjimečnou zmínku o zahraničním studiu v novoměstských předbělohorských testamentech. Dispozice ve prospěch zahraničního studia byla, a to nikoliv překvapivě, výlučnou záležitostí i v době pobělohorské. I pro tuto etapu byl nalezen pouze jediný odkaz. Nezáměrem měšťanů vysílat své syny na zahraniční studia mohl v tomto období souviset s tím, že výběr univerzity nově významně limitovala její požadovaná katolická konfesijní orientace, ale současně v tomto směru mohla příznivě zapůsobit i rostoucí kvalita, a tudíž i obliba univerzity domácí.

Spektrum odkazů na vzdělání doplňují v době předbělohorské i pobělohorské dispozice na studium, respektive vzdělávání, které nebyly blíže specifikovány. V době předbělohorské se jednalo o zcela výjimečnou formu odkazu, který se objevil v testamentu vdovy, jež se rozhodla zajistit vzdělání pro svého pravnuka, ale zjevně se necítila kompetentní rozhodovat o podobě jeho studia. V době pobělohorské počet tohoto typu blíže nedefinovaných dispozic na vzdělání významně narostl a patřil v rámci legátů ve prospěch vzdělávání k nejpočetnějším. Důvodem mohla být skutečnost, že pobělohorské testamenty upřesňovaly podobu vzdělávání v případě, že se mělo jednat o univerzitní studium, či na druhé straně o výuku řemesla. Pokud testátor nepotřeboval zajistit pro své potomky či děti z příbuzenstva tyto konkrétní formy vzdělání, věnoval sice této oblasti pozornost, ale pouze v obecné rovině. Zajistil tím tak zisk elementárního vzdělání nejspíše na některé

z blízkých farních škol, které v této době byly již výhradně katolické. Proto se tato forma studia nemusela v testamentech blíže určovat.

S dispozicemi ve prospěch vzdělávání úzce souvisely i odkazy na zabezpečení výchovy potomků, dětí z příbuzenstva či dokonce dětí cizích. V době předbělohorské byl tento typ ne příliš četných odkazů pravidelně spojován s legáty na zajištění studia, či výuky řemeslu. Tyto odkazy obsahovaly poměrně stereotypní formulace požadující zajištění „řádné křesťanské výchovy“. Překvapivě ani v jednom z testamentů tohoto období se neobjevila specifikace oné křesťanské výchovy z konfesijního hlediska, tj. požadavek na utrakvistickou, či jinou protestantskou výchovu, nebo naopak výchovu katolickou. Dá se předpokládat, že ve většinovém protestantském prostředí testátoři považovali za zbytečné zdůraznit konfesijní podobu výchovy. Jestliže nebyl nalezen ani jeden odkaz nárokuje katolickou výchovu, lze soudit, že mezi sledovanými testátory nebyl zastoupen žádný katolík. Důvodem speciální zmínky o výchově pak byla snaha přispět na ni nějakou mimořádnou sumou, tj. formulací testamentu zajistit „lepší vychování“. O jeho faktické podobě se ovšem prameny již nezmiňovaly.

V době pobělohorské se zmínky o výchově vyskytují v testamentech častěji, a tvoří tak druhou nejpočetnější skupinu odkazů do oblasti vzdělání. Naprostá většina těchto dispozic směřovala k výchově vlastních potomků. Překvapivě i pobělohorské odkazy na výchovu zdůrazňují v naprosté většině pouze obecně její křesťanský charakter, aniž by reflektovaly probíhající proces rekatolizace země. Konfesijně vyhraněně s požadavkem na katolickou výchovu byly koncipovány jen dva testamety, které byly navíc sestaveny okolo poloviny 17. století, tedy v době, kdy proces rekatolizace ještě nebyl završen. Výjimečný výskyt přání zajistit výchovu jako katolickou a naopak rozšíření formulace o křesťanské výchově v testamentech patrně souviselo se skutečností, že katolicismus se v době pobělohorské stal jedinou povolenou konfesí, a tudíž formulace o katolické výchově se stala nadbytečnou, protože se teoreticky oficiálně jednalo z hlediska konfese o jedinou možnou formu výchovy. Pokud by navíc mezi testátory byl náhodou zastoupen tajný nekatolík, tak do testamentu jako oficiálního úředního materiálu nemohl své přání o protestantské výchově zaznamenat.

Vypovídací hodnota testamentů ve vztahu k postižení proměny konfesijního zázemí výchovy v průběhu 17. století se tak ukázala jako značně omezená. Ani v době předbělohorské ani pobělohorské testátoři, tj. novoměstští měšťané, většinou neřešili konfesijní charakter výchovy a požadovali pouze její křesťanskou formu. Formulace o výchově totiž nabývaly v testamentech značně stereotypní až formální charakter a často

vystupují jako pouhý doplněk ke konkrétněji koncipovaným požadavkům na vzdělávání. Konfesijní podoba výchovy se v předbělohorských souvislostech většinové utrakvistické a pobělohorské výhradně katolické komunity stávala do jisté míry samozřejmostí, kterou nebylo třeba v testamentech upřesňovat.

Měšťanské testamentsy zaznamenaly v době předbělohorské i pobělohorské také odkazy organizující výuku řemesel. Hlavním motivem se v obou obdobích stávala snaha zajistit kontinuitu provozování řemesla či živnosti jako rodinné firmy. Takové testamentsy pak uváděly konkrétní formu řemesla, které si měl potomek testátora či někdo z příbuzenstva osvojit a následně převzít příslušnou řemeslnickou dílnu či živnost. Předbělohorská poslední pořízení navíc spojovala snahu zajistit vyučení řemeslu či živnosti s požadavkem na předchozí absolvování latinského vzdělávání. Tato podmínka se z pobělohorských posledních vůlí téměř vytratila, protože již na rozdíl od předchozího období nebyla předpokladem pro vykonávání řemesla a nebyla ani podmínkou úspěšného působení měšťana – řemeslníka v měšťanské společnosti. Celkový počet dispozic, které zajišťovaly výuku řemesla, byl vyšší v době předbělohorské. Důvodem mohlo být úzké provázání těchto odkazů se zajištěním literárního vzdělání, které se v době pobělohorské výrazně zredukovalo. Poměrně omezené množství odkazů do této oblasti po celé 17. století lze vysvětlit tím, že měšťané – řemeslníci řešili v testamentech vyučení a předání svého řemesla a živnosti převážně v případech, kdy tento proces nemohl proběhnout standardně a oni nemohli předat řemeslo či živnost přímému potomkovi.

O vztahu měšťanů ke vzdělanosti v širším slova smyslu vypovídaly i některé další dispozice z jejich testamentů. V první řadě lze zmínit podporu směřující k literátským bratrstvům. V době předbělohorské sdružovala tato bratrstva, spojená převážně s protestantskými konfesemi, měšťany, kteří se většinou aktivně věnovali sborovému zpěvu či instrumentální hře. Vedle prohlubování jejich hudební vzdělanosti však členství v těchto společenstvích přinášelo i potvrzení prestižního postavení ve městě. Uvedená forma bratrstev přetrvala i události bělohorské, ale změnila svou konfesijní orientaci. Počet testamentárních odkazů v jejich prospěch byl v době předbělohorské i pobělohorské totožný, ale jejich obsah se výrazně v obou obdobích lišil. V době předbělohorské odkazovali měšťané vedle menších finančních částek na činnost bratrstev také knihy, hudební nástroje a jiné potřeby, které měly podpořit jejich působení a kulturní život v nich. V době pobělohorské, a to především ve druhé polovině 17. století, kdy se literátská bratrstva svým charakterem a činností přiblížila ostatním zbožným bratrstvům, měšťané začali odkazovat i vyšší finanční sumy na jejich činnost s podmínkou pravidelné účasti

bratrstev na zádušních mších, které si testátoři ve svých posledních vůlích vymínili. Je zřejmé, že v době pobělohorské již nelze vnímat literátská bratrstva především jako součást kulturního prostoru města a jejich aktivity nahlížet jako převážně výchovně vzdělávací, ale tato společenství se stávala dominantně náboženskými societami.

V testamentech se objevily i odkazy knih a knihoven, které rovněž napovídají mnohé o vztahu měšťanů ke vzdělanosti. Nejedná se jen o to, že testamenty zachycují výskyt knih v měšťanských domácnostech, v tomto ohledu existují ostatně prameny (pozůstalostní inventáře), které poskytují úplnější informace. Dispozice knih prvořadě dokládá, jaký vztah k nim testátor měl. Testament tak může potvrdit kvalitu vzdělání testátora, respektive potencionálních dědiců. V době předbělohorské i pobělohorské se jednalo o poměrně početné skupiny odkazů v rámci zaznamenaných dispozic na vzdělání, přitom po Bílé hoře došlo k nepatrnému snížení jejich celkového množství. Před rokem 1620 se objevovaly především odkazy knihoven, které se měšťané většinou snažili udržet jako celek ve vlastní užší rodině, proto je odkazovali svým synům. Několikrát se vyskytnul i odkaz knih dcerám, ale v tomto případě se jednalo o jednotlivé tituly většinou z okruhu náboženské literatury, které testátor speciálně vybral, nepochybně s cílem ovlivnit jejich další výchovu. Pokud měšťané neměli vlastní potomky, pak knihovny putovaly k jiným mužským příbuzným, tj. synovcům, bratrům, případně přátelům a známým. V případě, že objevila dispozice jednotlivého titulu, pak se často jednalo o zvláště oblíbenou knihu testátora, kterou věnoval blízké osobě většinou jako vzpomínku. Předbělohorské testamenty zmínkami o konkrétních knižních titulech i o obsahu knihoven naznačují, že v novoměstském měšťanském prostředí nevytvářeli měšťané knihovny nějak speciálně, např. profesně, profilované, ale že se většinou jednalo o sbírky obecně humanistického zaměření. Údaje o těchto převážně kvalitních knihovnách navíc dokládají nejen dobový standard měšťanského vzdělání, ale i vztah ke knihám jako nositelkám humanistické vzdělanosti, kterou se testátoři snažili uchovat i pro další generace. Mezi testátory, kteří zmiňovali ve svých posledních vůlích knihy a knihovny převládali měšťané spíše z nižších vrstev městské společnosti, někteří z nich zástupci intelektuálních elit. Tato skutečnost potvrzuje výsledky nedávných výzkumů o dějinách měšťanské knižní kultury, které na příkladu právě měst pražských doložily, že pořizování knihoven v předbělohorském měšťanském prostředí nemělo přímou úměru s majetností měšťana, ale bylo především výrazem jeho zájmu o četbu.³⁹⁴

³⁹⁴ PEŠEK, J. Měšťanská vzdělanost. s. 70, 77-78. FEJTOVÁ, O. *Prywatne biblioteki*. s. 55-58.

Situace s odkazy knihoven se v době pobělohorské významně změnila. Zachován byl sice trend udržet sbírku knih v rámci rodiny, či vzdálenějšího příbuzenstva, ale dispozice zachytily proměnu charakteru odkazovaných knihoven. Na jedné straně v testamentech přicházejí kvalitní a rozsáhlejší profesní knižní sbírky, profilované většinou jako soubory právnické literatury. Na straně druhé nalezneme dispozice jednotlivých knih i souborů převážně náboženské literatury, určené dominantně pro různé typy náboženských institucí případně pro jednotlivce, kteří s těmito institucemi byli spojeni. V prvním případě se tak podařilo doložit v odborné literatuře zaznamenanou změnu ve vývoji pobělohorských měšťanských knihoven, mezi nimiž výrazně ustoupily do pozadí větší knihovny obecně humanistického zaměření ve prospěch souborů knih konkrétního profesního, především právnického zaměření.³⁹⁵ Tato skutečnost konvenovala již zmíněnému pobělohorskému trendu podpory vzdělávání měšťanských synů s cílem umožnit jim kariéru na úředních postech, k čemuž jim profesní právnické knihovny poskytovaly zázemí. V druhém případě se odkazy knih stávají součástí zbožných dispozic, v nichž měšťané odkazují i obrazy, devocionálie a další předměty a které již nemají žádnou vazbu na proces vzdělávání, a nejsou tak ani ukazatelem vzdělanosti testátorů. Kniha se v těchto odkazech stává také spíše devocionálií.

Ve vzájemné komparaci předbělohorských a pobělohorských testamentů novoměstských měšťanů zaujímá zvláštní postavení soubor testamentů pražských pobělohorských emigrantů, kteří se usadili v Sasku, jenž sliboval naznačit možné proměny vztahu bývalých pražských měšťanů ke vzdělání v mimořádně obtížných sociálně ekonomických podmínkách emigrace. Ukázalo se, že v této situaci ustoupila otázka vzdělání v testamentech emigrantů do pozadí a ty se soustředily hlavně na dispozice charitativního rázu. K jistému oživení došlo v souvislosti s přechodnými nadějemi této komunity na návrat do vlasti v souvislosti se saskou okupací měst pražských. Tehdy vznikly testamenty, které znovu přinášejí dispozice pamatující na vzdělání, či odkazující knihovny, jež se svým celkovým konceptem blíží předbělohorské testamentární praxi, jak byla zaznamenána na Novém Městě pražském.

Po celé 17. století se dispozice ve prospěch vzdělání a výchovy objevovaly vcelku převážně v testamentech mužů. Jejich podíl byl ve srovnání s aktivitami žen v této oblasti téměř trojnásobný a výrazně se během sledovaného období neměnil. Očekávanou dominanci mužů v této sféře lze spojit s celkovým konceptem raně novověkého vzdělávacího systému, který značně omezoval přístup žen ke vzdělání.

---

³⁹⁵ FEJTOVÁ, O. Die Entwicklung der Leserinteresen. s. 117-119.

Z hlediska sociálně ekonomického zázemí pak největší skupinu měšťanů, kteří v testamentech řešili otázku vzdělání a výchovy, představovali před Bílou horou zástupci střední vrstvy měšťanů, rekrutujících se z řad řemeslníků, majitelů nemovitostí či zástupců intelektuálních profesí (úředníci, univerzitní mistři, právníci apod.). Jednalo se o osoby, které měly dostatečné ekonomické zázemí pro podporu vzdělání, ale současně nepatřily k nejmajetnějším. Naopak zástupci ekonomických elit, které měly pro aktivity v této oblasti nejlepší materiální podmínky, mezi těmi, kteří podpořili v testamentu vzdělání, scházeli. Tím spíše překvapí, že dispozice směřující do oblasti vzdělávání si našly místo i v testamentech zástupců nejnižších vrstev měšťanské společnosti, které nedisponovaly žádným nemovitým majetkem. Je pravděpodobné, že pro tuto skupinu měšťanů reprezentovalo vzdělání významný prostředek ke zlepšení vlastního společenského postavení a k sociálnímu vzestupu. Naopak pro střední vrstvy městské společnosti představovalo vzdělání a investice do něj, jak bylo uvedeno výše, obvyklý standard a přirozenou součást jejich společenského života. Není důvod předpokládat, že tomu tak nebylo i u nejzámožnějších novoměstských měšťanů, kteří se řadili k ekonomickým elitám města. Příčinou, proč testaments nezachytily žádnou z jejich dispozic směřujících ke vzdělávání, snad mohl být jen celkově početně velmi omezený vzorek zástupců této skupiny měšťanů mezi testátory. Uvedený stav se v době pobělohorské začíná měnit. Mezi testátory, kteří odkazovali na vzdělání, poklesl počet zástupců nejnižších vrstev měšťanů a naopak se objevili, na rozdíl od období předbělohorského, i představitelé ekonomických špiček měšťanského obyvatelstva. Tomuto trendu odpovídalo i posílení postavení majetnějších měšťanů v rámci nejpočetnější kategorie testátorů, kteří se řadili k střední vrstvě měšťanů. I v rámci této skupiny investovali do vzdělání častěji ti zámožnější. Tato situace zcela odpovídala už výše naznačenému vývoji, kdy se zvyšuje v době pobělohorské význam vzdělání především mezi zámožnějšími měšťany, kteří cíleně investují do vzdělávání potomků, zejména proto, aby jim umožnili budovat úřednické kariéry na všech úrovních správy.

***

Výzkum novoměstských testamentů z období 17. století potvrdil, že se jedná o důležitý pramen pro studium otázek souvisejících s dobovou vzdělaností a vztahem měšťanské komunity k tomuto fenoménu. Na jejich základě se podařilo prokázat, že měšťanská společnost v jednom z měst pražského souměstí přikládala vzdělání v době předbělohorské i pobělohorské velký význam, ale v každé etapě se jednalo o podporu

a preferování jiných oblastí vzdělávání. Současně se v této podpoře v obou obdobích angažovaly i jiné vrstvy měšťanské společnosti. Tyto skutečnosti odpovídaly společenskému vývoji, jehož cézurou se staly události bělohorské. Testamenty doložily existenci předbělohorského prostředí formovaného procesem humanistické akulturace, který byl výsledkem působení uceleného systému městského latinského školství. Prokázaly význam obecně koncipovaného latinského studia pro všechny vrstvy měšťanské společnosti, zvláště pak ale pro vrstvy střední. Na druhou stranu nelze v testamentech identifikovat všechny fenomény a charakteristiky spojené s předbělohorským systémem vzdělávání. Nenalezneme v nich téměř žádné zmínky o předbělohorské peregrinaci, či konkrétní údaje o konfesijní podobě výchovy a vzdělávání. Pro dobu pobělohorskou poslední pořizování stvrdila rozpad sítě protestantského latinského školství a problémy s budováním sítě nových škol, neboť v dispozicích na vzdělání si významné místo našli soukromí učitelé, kteří pomáhali tuto situaci řešit. S tím souvisela i proměna podpory latinského vzdělávání, které se v tomto období stává dominantně přípravou pro studia vysokoškolská. To současně potvrdily i odkazy na zajištění výuky řemesel, které již nebyly provázány, jako v době předbělohorské, s požadavkem současného latinského vzdělání, které se stalo pro běžné řemeslné profese nadbytečné. Uvedené trendy naznačily i testamentární odkazy knih a knihoven, které ukázaly, jak se postupně měnila struktura i obsah knihoven, tj. od předbělohorských knižních sbírek obecného humanistického zaměření, rozšířených především ve středních vrstvách měšťanského obyvatelstva, k profesně (právnícky) orientovaným knihovnám zástupců majetnějších měšťanů na jedné straně a na straně druhé jednotlivým knihám či menším knižním souborům náboženského charakteru ve vlastnictví spíše nižších měšťanských vrstev. Právě tyto údaje o knihovnách, o jejich struktuře i majitelích, dosvědčují probíhající proces diferenciací čtenářské veřejnosti v průběhu 17. století,³⁹⁶ který úzce souvisel s vývojem vzdělávání a vzdělanosti v době pobělohorské. Možná největším překvapením byla absence konfesijního definování vzdělávání, jak v době předbělohorské, tak v etapě následující. Školství, respektive vzdělávací systém byl v obou sledovaných obdobích nepochybně konfesijně definován. Lze pouze usuzovat, že testament, jako do jisté míry úřední dokument neposkytoval pro takové charakteristiky prostor.

Testamenty tak přinesly informace jen o některých procesech, které probíhaly v oblasti výchovy a vzdělávání a zachytily je navíc s určitým časovým odstupem k probíhajícím společensko-politickým změnám v 17. století. Přesto jsou nepochybně

³⁹⁶ FEJTOVÁ, O. „*Já pevně věřím...*“ s. 240-274.

nenahraditelným pramenem pro výzkum otázky vztahu společnosti ke vzdělání, v našem případě měšťanské společnosti.

Příloha č. 1. Statistická komparace vývoje vztahu předbělohorské a pobělohorské novoměstské měšťanské společnosti ke vzdělání na základě testamentární praxe v 17. století

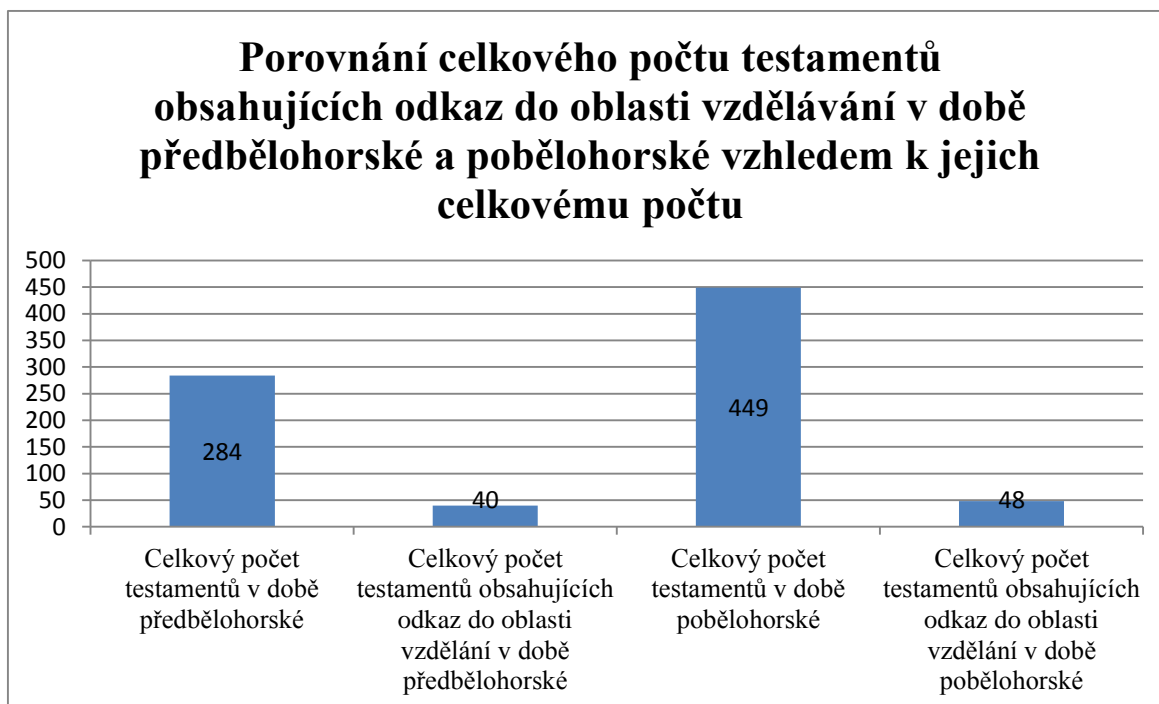
Tabulka č. 1a

celkový počet dochovaných novoměstských testamentů z období 17. století	733	100%
počet testamentů z doby předbělohorské	279	38%
počet testamentů z doby pobělohorské	441	60%
počet nedatovaných testamentů	13	2%

Tabulka č. 1b

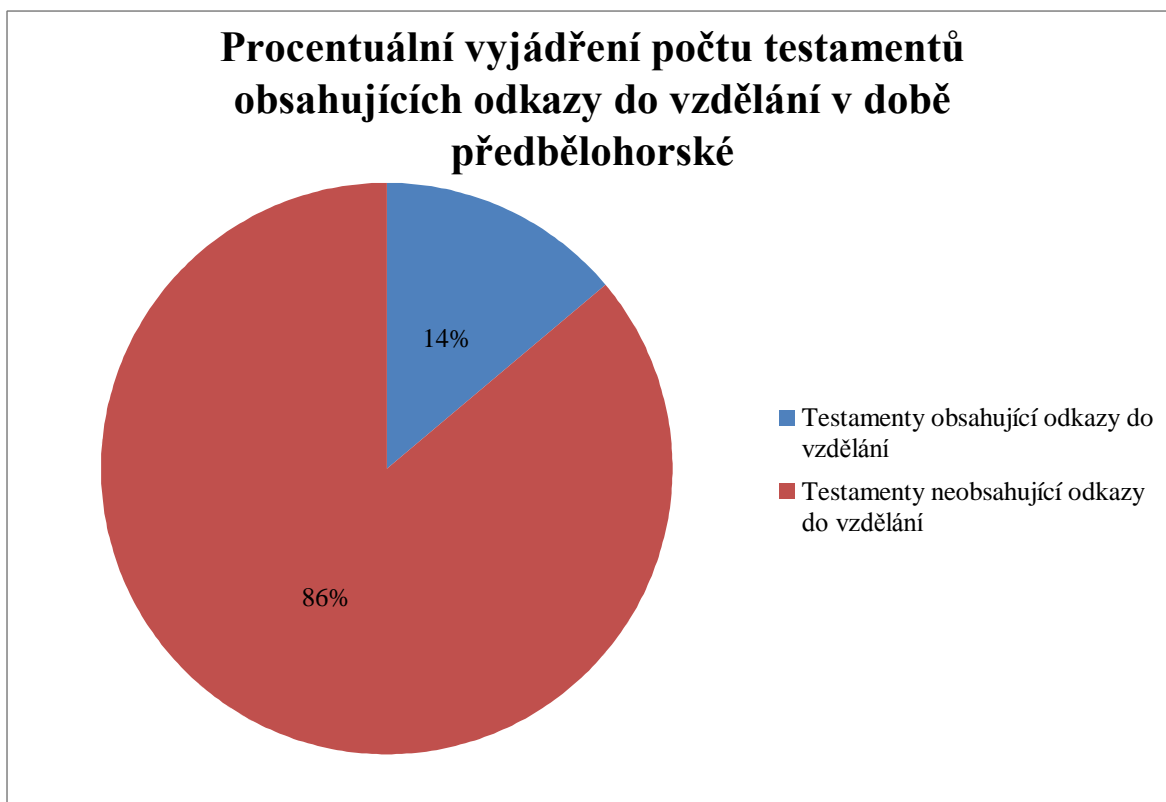
celkový počet dochovaných novoměstských testamentů z období 17. století	733	100%
počet testamentů z doby předbělohorské včetně nedatovaných	284	39%
počet testamentů z doby pobělohorské včetně nedatovaných	449	61%

Graf č. 1

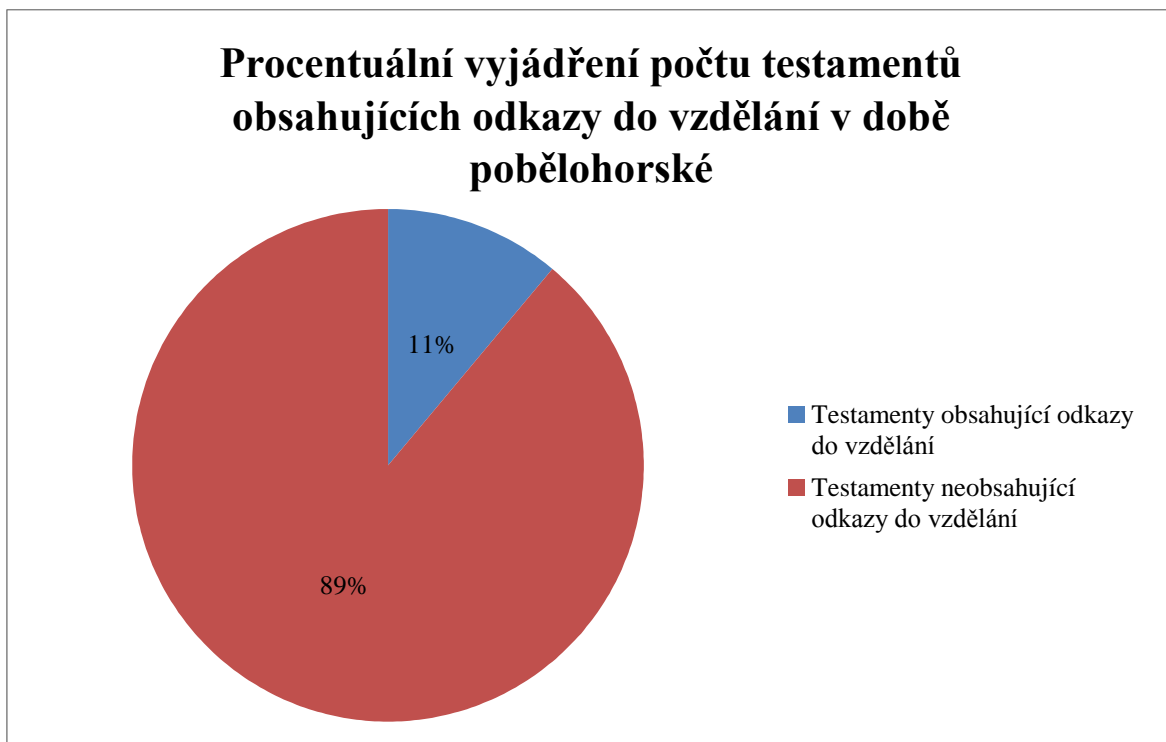

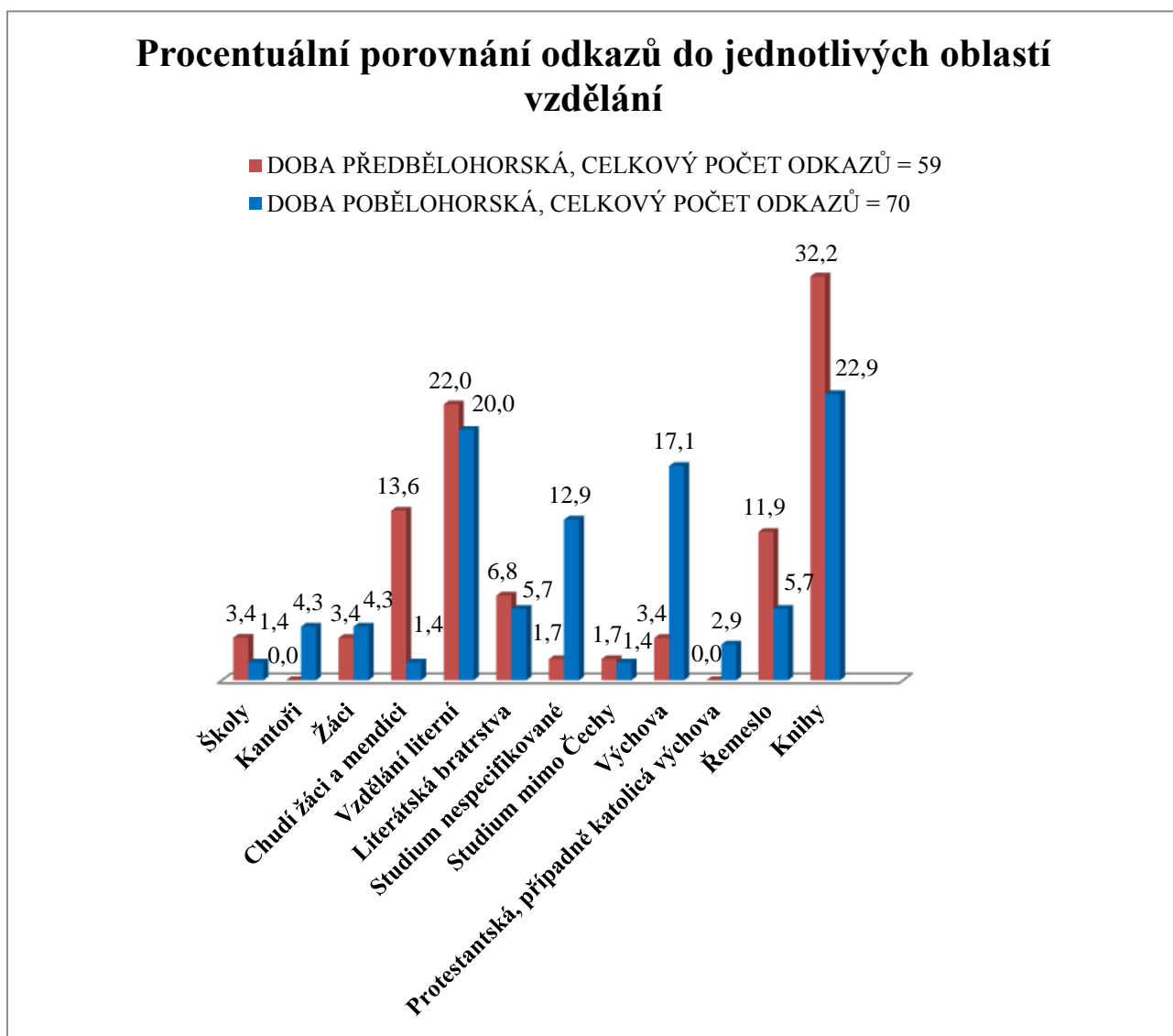
Graf č. 2

Graf č. 3

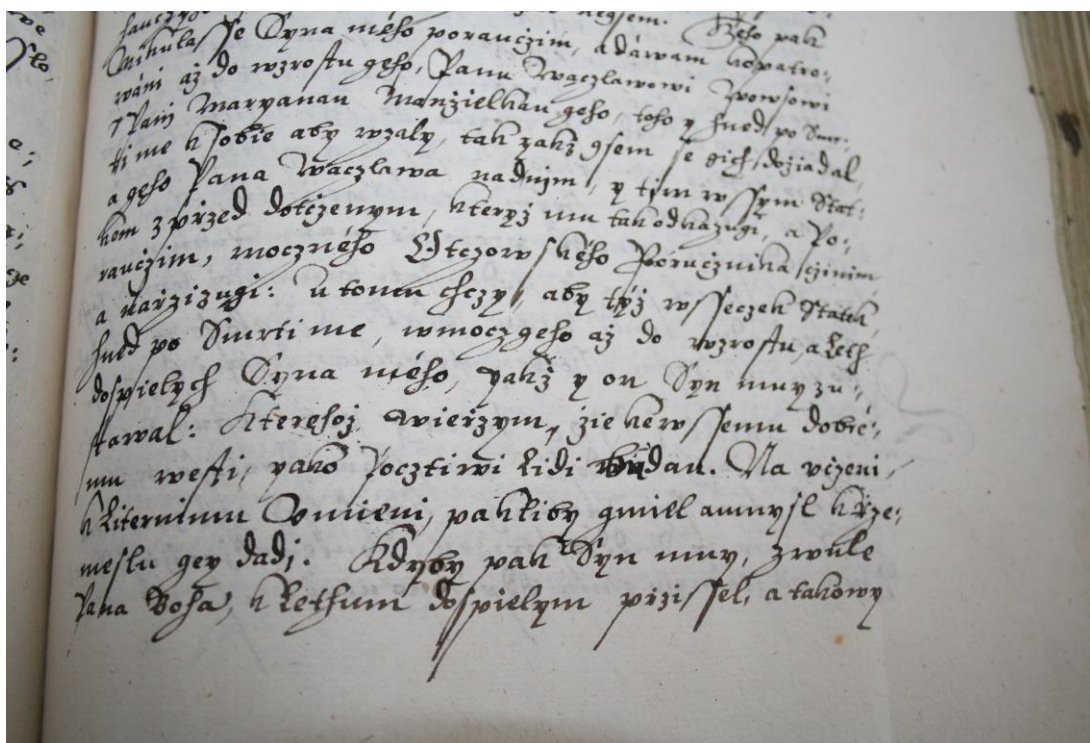
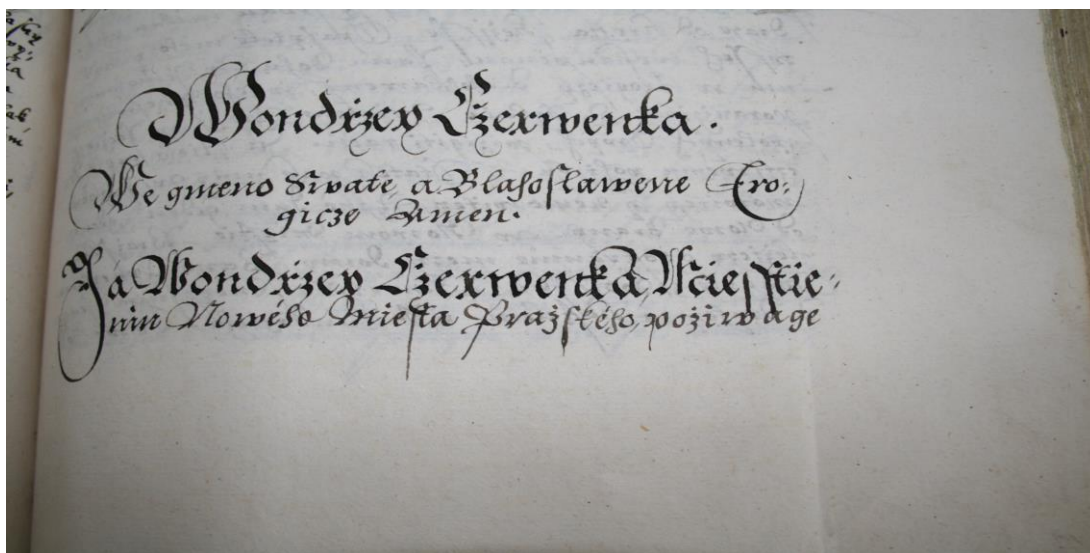

Graf č. 4

Příloha č. 2 Ukázky novoměstských testamentů s dispozicemi na vzdělání

- 1) Testament Vondřeje Červenky, AMP, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209, f. 359r-360v, r. 1610, zde f. 359r, 360r – odkaz na výuku literní, případně k vyučení řemeslu

Dość miernost. Horcau kum uram suaznie ziadaj, aby was
 zlatu Bozj sobie dny my rozuznany mioly, gnie z dajni
 w polychym kumstom, a dobyym Murawim wedy, a w polychym
 doborom dajny Geometriym, obczelastnie knabyt wozidom
 mosti fortifikacy. Nauzyymu Timoni kuzyniki. Pomocni
 jak rycy, kromy, a kalmi sy rycy kuzyniki, a doby
 kuzyniki kuzyniki Concept formirowati, jak kalmi nasy
 kuzyniki, a woby syzyc gim kuzyniki dny my mym
 diki a kuzyniki kuzyniki, pro kuzyniki a kuzyniki Bozj, pro dobor
 kuzyniki a kuzyniki kuzyniki a promoty gim kuzyniki
 dny my kuzyniki, kuzyniki pro mile ja kuzyniki mosty, kuzyniki
 dajny. Chyrosti kuzyniki go dny my kuzyniki kuzyniki kuzyniki
 a gim cum Comminatione maledictionis Paterna nazyzycy a
 kuzyniki, aby omi waszyc kuzyniki gim kuzyniki kuzyniki
 kuzyniki kuzyniki kuzyniki, kuzyniki na osurum kuzyniki dajny
 nam dny my kuzyniki kuzyniki kuzyniki, w polychym kuzyniki kuzyniki
 kuzyniki, jak jak gjan w dny my kuzyniki kuzyniki kuzyniki kuzyniki
 mi kuzyniki byly, kuzyniki, a kuzyniki w polychym kuzyniki kuzyniki
 Et tota in vita Paszylod kuzyniki kuzyniki w polychym kuzyniki
 wozati a kuzyniki kuzyniki.

Jak kuzyniki, kuzyniki kuzyniki kuzyniki, jak kuzyniki kuzyniki kuzyniki
 kuzyniki kuzyniki kuzyniki kuzyniki kuzyniki kuzyniki kuzyniki kuzyniki

Soupis pramenů:

- Archiv hlavního města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2209 kniha testamentů Nového Města pražského, 1586-1617
- Archiv hlavního města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 2210, kniha testamentů Nového Města pražského, 1617-1664
- Archiv hlavního města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 4084, kniha testamentů Nového Města pražského, 1666-1708
- Archiv hlavního města Prahy, Sběrka rukopisů, rkp. č. 4085, kniha testamentů Nového Města pražského, 1690-1708

Soupis literatury:

- ARIÈS, Philipp. *L'homme devant la mort*. Paris 1977. ISBN 2-02-004731-4; česká edice týž. *Dějiny smrti* I., II. Praha 2000. ISBN 80-7203-286-0, 80-7203-293-3
- BAUR, Paul. *Testament und Bürgerschaft, Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalter Konstanz*, Sigmaringe 1989. ISBN 3-7995-6831-X
- BEDNAŘÍK, Karel a Věra HAVELKOVÁ. *Česky psané závěti z fondu Státního archivu v Drážďanech*. Sborník archivních prací 34/2, 1984, s. 439-511.
- BERÁNEK, Karel. *Právnická fakulta*. in: *Dějiny Univerzity Karlovy 1622-1802 II.* (ed.) ČORNEJOVÁ, Ivana Praha: Univerzita Karlova, 1995, s. 137-163. ISBN 80-7184-050-5.
- BÍLEK, Tomáš V. *Reformace katolická, neboli, Obnovení náboženství katolického v království Českém po bitvě bělohorské*. Praha: Frant. Bačkovský, 1892.
- BLÜMLOVÁ, Dagmar (ed.). *Čeněk Zíbrt a kulturní historie. Studie a materiály*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Historický ústav, 2003. ISBN 80-7040-670-4
- BOBKOVÁ, Lenka. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639*. Praha: Scriptorium, 1999. ISBN 80-86197-05-0
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina. *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1082-5
- BOOCKMANN, Hartmut. *Leben und Sterben in einer spätmittelalterlichen Stadt. Über ein Göttinger Testament des 15. Jahrhunderts*. Göttingen 1985. ISBN 3-525-36183-1
- BOROVSÝ, Tomáš. „Zu der Ere Gots und meiner Sele zu Selikeit“. *Odkazy brněnských měšťanů církevním institucím v letech 14190 – 1530*. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis, C 46, 1999, s. 79-96.
- BRANDT, Ahasver von. *Mittelalterliche Bürgertestamente. Neuerschlossene Quellen zur Geschichte der materiellen und geistlichen Kultur*. Heidelberg 1973. ISBN 3533022927

- BRAUNEDER, Wilhelm a Gerhard JARITZ (Hrsg.). *Die Wiener Stadtbücher 1395 – 1430 I. 1395 – 1400*. Wien – Köln 1989. ISBN 3205052390
- BRAUNEDER, Wilhelm, Gerhard JARITZ a Christian NESCHWARA (Hrsg.). *Die Wiener Stadtbücher 1395 – 1430 II. 1401 – 1405*. Köln – Weimar 1998. ISBN 3205989724
- BRAUNEDER, Wilhelm, Gerhard JARITZ a Christian NESCHWARA (Hrsg.). *Die Wiener Stadtbücher 1395 – 1430 III. 1406 – 1411*. Wien – Köln – Weimar 2006. ISBN 3205773918
- BRÁTKOVÁ, Zlata. *Tovaryši – nejpočetnější vrstva řemeslníků*. in: *Život v barokní Praze 1620 – 1784*, Praha: Scriptorium, 2001, s. 50-51. ISBN 80-86197-25-5
- BRÁTKOVÁ, Zlata. *Učedníci – podmínky pro přijetí do učení a cechovní evidence učedníků*. in: *Život v barokní Praze 1620 – 1784*, Praha: Scriptorium, 2001, s. 49-50. ISBN 80-86197-25-5
- BROŽOVÁ, Věra. (ed.). *Zikmund Winter mezi historií a uměním*. Rakovník: Okresní muzeum Rakovník, 1999. ISBN 80-85081-16-4
- BUDINSKÁ, Jana. *Žena a knižní tvorba v 16. – 18. století v Čechách a na Moravě*. *Knihy a dějiny* 2/2, 1995, s. 1-14
- ČAREK, Jiří. *K vývoji cen staroměstských domů v letech 1400-1850*. *Pražský sborník historický* 7, 1972, s. 39-49.
- ČIČAJ, Viliam. *Ke kultúrnym pomerom Kremnice*. *Historické štúdie* 24, 1980, s. 163-180.
- ČORNEJOVÁ, Ivana (edd.) et al. *Dějiny Univerzity Karlovy. 1622-1802 II*. Praha: Univerzita Karlova, 1995. ISBN 80-7184-050-5
- ČORNEJOVÁ, Ivana, KAŠE, Jiří, MIKULEC, Jiří a Vít VLNAS. *Velké dějiny zemí Koruny české VIII. 1618 – 1683*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2008. ISBN 80-7185-264-3
- DOUŠA, Jaroslav. *Městské rady v Plzni a na Starém Městě pražském v letech 1550–1650*. *Sborník archivních prací* 32/2, 1982, s. 355-359
- DUCREUX, Marie-Elisabeth. *Livres d'hommes et de femmes livres pour les hommes et pour les femmes*. in: *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela II*. (edd.) Jaroslav PÁNEK, Jaroslav et al. Praha: Historický ústav, 1994, s. 915-945. ISBN 80-85268-33-7
- FEJTOVÁ, Olga. *Ekonomická a sociální struktura lounských měšťanů v době předbělohorské*. *Sborník Okresního archivu v Lounech* 2, 1988, s. 36-58.
- FEJTOVÁ, Olga. *Příspěvek k sociálně-ekonomické charakteristice Nového Města pražského v 17. století – domovní majetek jako výraz sociálně-ekonomického potenciálu města*. *Documenta Pragensia* 7, 1998, s. 171-183.
- FEJTOVÁ, Olga. *Veslavínův Kalendář historický z majetku pražského rodu Dvorských z Gryfů Hory*. *Miscellanea Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny* 15, 1998, s. 97-124.
- FEJTOVÁ, Olga. *Die Entwicklung von Leserinteressen der Berger der Prager Neustat im 17. Jahrhundert auf Grund der Nachlassinventare*. *Acta Comeniana* 14, 2000, s. 99-132
- FEJTOVÁ, Olga. *Prywatne biblioteki w Nowym Mieście praskim w XVII wieku jako integralna część mieszczańskiej kultury materialnej*. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 49/1-2, 2001, s. 41-58.
- FEJTOVÁ, Olga. *Knihy v testamentární praxi měšťanů v 17. století*, *Opera Romanica* 9, 2006, s. 377-396.
- FEJTOVÁ, Olga a Kateřina JÍŠOVÁ. *Měšťanské testamety jako badatelské téma*, in: JÍŠOVÁ, Kateřina a Eva DOLEŽALOVÁ (edd.). *Pozdně středověké testamety v českých městech*. Praha: Scriptorium, 2006, s. 15-27. ISBN 80-86197-72-7

- FEJTOVÁ, Olga. *Novoměstské měštky v raném novověku – literatae či illiteratae*. Documenta Pragensia 27, 2008, s. 727-760.
- FEJTOVÁ, Olga. „Já pevně věřím a vyznávám...“ *Rekatolizace na Novém Městě pražském v době pobělohorské*. Praha: Scriptorium, 2012. ISBN 978-87271-66-7
- FEJTOVÁ, Olga a Kateřina JÍŠOVÁ. *Děti v testamentární praxi pozdního středověku a raného novověku v městech pražských jako badatelské téma*. in: Popiolek, Božena, Chłosta-Sikorska, Agnieszka a Marcin Gadocha (edd.). *Dzieciństwo*. Warszawa 2014, s. 15-30. ISBN 978-83-7181-817-2
- FEJTOVÁ, Olga. *Jednota bratrská v městech pražských v době předbělohorské a rejstřík členů pražského sboru*. Praha. Scriptorium, 2014. ISBN 978-80-87271-93-3
- FEJTOVÁ, Olga a Jiří PEŠEK. *Jan Retl(er). Nad knihovnou brněnského učitele v městech pražských počátku 17. století*. in: *Archivum amicus historici est. Sborník příspěvků k životnímu jubileu Hany Jordánkové*. Brno: Archiv města Brna, 2015, s. 225-243. ISBN 978-80-86736-40-2
- FIALA, Michal. *Založení města Karlem IV.* in: FIALA, Michal et al. *Nové Město pražské 1348-1784*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, Muzeum hlavního města Prahy, 1998, s. 13-24. ISBN 80-85394-19-7
- FIALOVÁ, Ludmila et al. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta, 1996. ISBN 80-204-0283-7
- FLAŠKOVÁ, Zdena. *Měšťané 17. a 18. století ve světle testamentů*. České Budějovice, 1996. Diplomová práce. Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity.
- HÁSKOVÁ, Jarmila. *Sociální struktura Litomyšle a peněžní hotovosti jejich obyvatel na přelomu 15. a 16. století*. Sborník Národního muzea, řada A 36/1, 1982, s. 1-44.
- HLAVÁČEK, Ivan, KAŠPAR, Jaroslav a Rostislav NOVÝ. *Vademecum pomocných věd historických*. Praha: Svoboda, 1988.
- HOFFMANNOVÁ, Petra. *Rodina v 16. století z pohledu testamentů královského města Louny*. in: HRUBÁ, Michaela (ed.). *Města severozápadních Čech v raném novověku*. Ústí nad Labem 2000, s. 107 – 122. ISBN 80-7044-306-5
- HOJDA, Zdeněk. *Kulturní investice staroměstských měšťanů v letech 1627 – 1740. Příspěvek k dějinám kultury barokní Prahy II*. Pražský sborník historický 27, 1994, s. 47-104.
- HOJDA, Zdeněk a Ivana ČORNEJOVÁ. *Pražská univerzita a vzdělanost v českých zemích v 17. a 18. století*. in: *Dějiny Univerzity Karlovy 1622-1802 II*. (ed.) ČORNEJOVÁ, Ivana. Praha: Univerzita Karlova, 1995. s. 225-240. ISBN 80-7184-050-5
- HOLÝ, Martin. *Soukromá škola Matouše Kollina z Chotěřiny v Praze a její šlechtičtí žáci*. in: *Cestou dějin* (ed.). SEMOTANOVÁ, Eva. Praha: Historický ústav, 2007, s. 159-184. ISBN 978-80-7286-105-7
- HOLÝ, Martin. *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty v českých zemích na prahu novověku (1500-1620)*. Praha: Historický ústav, 2010. ISBN 978-80-7286-166-8
- HOLÝ, Martin. *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500-1620)*, Praha: Historický ústav, 2011. ISBN 978-80-7286-181-1
- HRADILOVÁ, Marta. *Soběslavské kšafy z let 1455 až 1523*. Tábořský archiv. Sborník Okresního archivu v Táboře 4, 1992, s. 47-107.
- HRDLÍČKOVÁ, Markéta. *Náhrobky z 1. poloviny 17. století ve farních kostelích Nového Města pražského*. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- HRÁSKÝ, Josef. *Pražští cínaři v 17. – 19. století*. Šumperk: Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, 1988 (Acta UPM 21, Supplementa D 7)

- HRUBÁ, Michaela (ed.). *Města severozápadních Čech v raném novověku*. Ústí nad Labem: UJEP, 2000. ISBN 80-7044-306-5
- HRUBÁ, Michaela. *Možnosti studia předbělohorských testamentů a inventářů pozůstalostí v královských městech severozápadních Čech*. in: *Města severozápadních Čech v raném novověku*, (ed.) táž, Ústí nad Labem: UJEP, 2000, s. 7-34. ISBN 80-7044-306-5
- HRUBÁ, Michaela. „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“ *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2002. ISBN 80-7044-440-1
- HRUBÁ, Michaela. *Možnosti (a limity) studia měšťanských testamentů 15. a 16. století na příkladu měst severozápadních Čech*. in: *Pozdně středověké testamenty v českých městech*(edd.). JÍŠOVÁ, Kateřina a Eva Doležalová. Praha: Scriptorium, 2006, s. 29-37. ISBN 80-86197-72-7
- CHAUNU, Pierre. *La mort à Paris XVIe, XVIIe et XVIIIe siècle*. Paris 1978. ISBN 2-213-00095-6
- CHIFFOLLEAU, Jacques. *La Comptabilité de l'au-delà. Les hommes, la mort et la religion dans la région d'Avignon a la fin du Moyen Age*, Roma 1980. ISBN 2728300011
- IGGERS, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století*, Praha: NLN, 2002. ISBN 80-7106-504-8
- JANÁČEK, Josef. *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*. Praha: ČSAV, 1961.
- JANÁČEK, Josef. *Dějiny Prahy*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964.
- JANÁČEK, Josef. *České dějiny – Doba předbělohorská 1/2, (1526-1547)*, Praha: Academia, 1984.
- JANÁČEK, Josef. *Předbělohorská doba v českých dějinách*. Folia Historica Bohemica 11, 1987, s. 27-40.
- JANÁK, Jan a HLEDÍKOVÁ Zdeňka. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha:SPN, 1989. ISBN 80-04-21189-5
- JARITZ, Gerhard. *Zum Alltagsleben und Sachkultur in österreichischen Städten des Spätmittelalters*. Rotterdam Papers 4, 1982.
- JARITZ, Gerhard. *Österreichische Bürgertestamente als Quelle zur Erforschung städtischer Lebensformen des Spätmittelalters*. Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 8, 1984.
- JIREČEK, Hermenegild (ed.). *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého 1627*. Praha 1888
- JIRKOVÁ, Pavla. *Jihlavské testamenty na přelomu 16. – 17. století: Prameny pro dějiny rodinných struktur, historickou demografii a sociotopografii*. Sborník archivních prací 60/1, 2010, s. 3-239.
- JÍŠOVÁ, Kateřina. *Testamenty novoměstských měšťanů v pozdním středověku*. Praha, 2008. Disertační práce Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- KLOSTERBERG, Brigitte. *Zur Ehre Gottes und zum Wohl der Familie – Kölner Testamente vpn Laien und Klerikern im Spätmittelalter*. Köln 1995. ISBN 3-922977-48-0
- KOPEČKOVÁ, Jana. *Předbělohorská kniha kšaftů města Domažlic a možnost jejího využití k výzkumu každodenního života*. Západočeský historický sborník 6, 2000, s. 117-144.
- KORTUS, Oldřich. *Praha za saského vpádu v letech 1631 a 1632*. Pražský sborník historický 36, 2008, s. 105-183
- KRZENCK, Thomas. *Böhmische Testamente aus der Hussitenzeit*. Bohemia 34, 1993, s. 7-28

- KRZENCK, Thomas. *Böhmische Bürgertestamente des 15. Jh, Das Beispiel der Prager Neustadt*. in: PÁNEK, Jaroslav, POLÍVKA, Miloslav a Noemi REJCHRTOVÁ (edd.). *Husitství – Reformace – Renaissance II*. Praha: Historický ústav, 1994, s. 627-647. ISBN 80-85268-33-7
- KRZENCK, Thomas. *Prager Frauentestamente des 15. Jahrhunderts*. Documenta Pragensia 13, 1996, s. 69-79.
- KRZENCK, Thomas. *Böhmische Bürgertestamente des 15. Jahrhunderts. Regestenverzeichnis*. Archiv für Diplomatik 44, 1998, s. 141-186
- KRZENCK, Thomas. *Books in late medieval wills in Bohemia*. Annual of medieval studies at Central European. University Budapest 7, 2001, s. 187-208.
- KRZENCK, Thomas. *Bücher in böhmischen Bürgertestamenten des Spätmittelalters*. Tábořský archiv 11, 2002, s. 39-65.
- KUBÁK, Jaroslav. *Závěti budějovických měšťanů v druhé polovině XVI. století*. Jihočeský sborník historický 34, 1965, s. 96-103.
- LEDVINKA, Václav a Jiří PEŠEK. *Praha*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-320-7
- LEBRUN, François. *Les hommes et la mort en Anjou aux XVIIe et XVIIIe siècle*. Paris 1971.
- LOOSE, Hans-Dieter. *Hamburger Testamente 1351-1400*. Hamburg 1970.
- MALÝ, Tomáš. „*Mentalita*“, *zbožnost a smrt chrudimského měšťana v raném novověku (chrudimské kšafy ze 16-18. století)*. Chrudimský vlastivědný sborník 7, 2003. s. 19-70
- MALÝ, Tomáš. „*...nechtěje tomu, aby jací soudové a nevole po mé smrti byly...*“ (*Dědická praxe a pozůstalostní konflikty v raně novověké Chrudimi*). Chrudimský vlastivědný sborník 8, 2004, s. 55-100.
- MALÝ, Tomáš. *Kterak Starochrudimští na smrtelném loži kšaftovali (Testamentární praxe v raněnovověké Chrudimi)*. Sborník prací východočeských archivů 10, 2005, s. 13-36.
- MALÝ, Tomáš. *Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace*. Časopis Matice moravské 126/2, 2007, s. 251-266.
- MALÝ, Tomáš. *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*. Brno: Matice moravská, 2009. ISBN 978-80-86488-60-8
- MALÝ, Tomáš. *Böhmische und mährische Bürgertestamente der frühen Neuzeit – Voraussetzungen, Praxis, Rezeption*. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs 1, 2011, s. 111-130.
- MALÝ, Karel et al. (edd.). *Práva městská Království českého*. Praha: Karolinum 2013. ISBN 978-80-246-2113-5
- MAŇAS, Vladimír. *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě v raném novověku*. Brno, 2008. Disertační práce. Masarykova univerzita.
- MENDELOVÁ, Jaroslava. *Rada Nového Města pražského v letech 1600–1650*. Pražský sborník historický 29, 1996, s. 59-106.
- MENDELOVÁ, Jaroslava. *Měšťané*. in FIALA, Michal et al. *Nové Město pražské 1348-1784*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, Muzeum hlavního města Prahy, 1998, s. 127-132. ISBN 80-85394-19-7
- MENDELOVÁ, Jaroslava. *Staroměstské a novoměstské rady v první polovině 17. století*, Documenta Pragensia 21, 2002, s. 81-91.
- MENDELOVÁ, Jaroslava (ed.). *Libri civitatis V. Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1518-1581*. Praha – Ústí nad Labem: Scriptorium, 2011. ISBN 978-80-87271-36-0

- MENDELOVÁ, Jaroslava (ed.). *Libri civitatis VI. Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském 1582-1657*. Praha – Ústí nad Labem: Scriptorium, 2012. ISBN 978-80-87271-60-5
- MIKULEC, Jiří. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-422-X
- NODL, Martin. *Středověký testament jako abnormalita*, in: JÍŠOVÁ, Kateřina a Eva DOLEŽALOVÁ. *Pozdně středověké testamety v českých městech*. Praha: Scriptorium, 2006, s. 73-85. ISBN 80-86197-72-7
- NOODT, Brigit. *Religion und Familie in der Hansestadt Lübeck anhand der Bürgertestamente des 14. Jahrhunderts*. Lübeck 2000. ISBN 3-7950-0470-5
- Ottův slovník naučný XIII., Praha: J. Otto, 1898
- OULÍK, Jan. *Barokní znakové galerie. Heraldická reprezentace šlechty, duchovenstva a měšťanstva, její interpretace a možnosti využití*. Praha, 2012. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- PALACKÝ, František. *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na počátku 17. století*. Československý časopis historický 18, 1970, s. 361-367.
- PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury 1/1 a 1/2*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- PEŠEK, Jiří. *Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbělohorské*. Pražský sborník historický 15, 1982, s. 63-92.
- PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547-1620 (Všední dny kulturního života)*. Praha: Karolinum, 1993. ISBN 80-7066-789-3
- PEŠEK, Jiří. *Pražská univerzita a městské latinské školy*. in. SVATOŠ, Michal (ed.). *Dějiny Univerzity Karlovy 1348-1990 I*. Praha: Univerzita Karlova, 1995, s. 220-223. ISBN 80-7066-968-3
- POLIŠENSKÝ, Josef. *Třicetiletá válka a evropská krize XVII. století*. Praha 1970
- RAK, Petr. *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465 – 1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století*. Sborník archivních prací 48/2, 1998, s. 3-106.
- RATAJOVÁ, Jana. *Pražské testamety (1600-1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*. Pražský sborník historický 30, 1998, s. 90-125.
- RENTZOW, Lutz. *Die Entstehungs- und Wirkungsgeschichte der Vernewerten Landesordnung für das Königreich Böhmen von 1627*. Frankfurt am Main 1998. ISBN 3-631-32327-1
- RIETHMÜLLER, Marianne. *To troste miner sele. Aspekte spätmittelalterlicher Frömmigkeit im Spiegel Hamburger Testamente (1310-1400)*. Hamburg 1994. ISBN 3-923356-59-5
- RICHTER MUSILOVÁ, O. *Systém předbělohorského konfesijního školství*. Praha, 2012. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce Růžena Váňová.
- SEMOTANOVÁ, Eva. *Knihy měšťanských práv – významný pramen předstatistického období. Příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618 – 1770*. Historická demografie 10, 1986, s. 73-113.
- SCHULZ, Gabriele. *Testamente des späten Mittelalters aus dem Mittelrheingebiet. Eine Untersuchung in rechts- und kulturgeschichtlichen Hinsicht*. Bonn 1976.
- SCHULZE, Winfried (Hrsg.). *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin 1996. ISBN 3-05-002615-4
- SMETANOVÁ, Vítězslava. *Ústečtí měšťané v Liber Testamentorum z let 1509 – 1585*, in: HRUBÁ, Michaela (ed.). *Města severozápadních Čech v raném novověku*. Ústí nad Labem: UJEP, 2000, s. 123-131. ISBN 80-7044-306-5

- SPÁČILOVÁ, Libuše. *Deutsche Testamente von Olmützer Bürgern. Entwicklung einer Textsorte in der Ölmützer Stadtkanzlei in den Jahren 1416 – 1566*. Wien 2000. ISBN 3-7069-0055-6
- STEJSKALOVÁ, Jana. *Kšaft jako pramen pro studium kulturní úrovně měšťanské domácnosti*. Opera historica 1, 1991, s. 74-80.
- SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Pražské špitály a nemocnice*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-315-0
- SZENDE, Katalin a Judit MAJOROSSY (Hrsg.). *Das Pressburger Protocollum Testamentorum I. 1410 – 1487*. Wien 2010. ISBN 978-3-205-78549-1
- SZENDE, Katalin a Judit MAJOROSSY Hrsg.). *Das Pressburger Protocollum Testamentorum II. 1487 – 1529*. Wien 2014. ISBN 978-3-205-79603-9
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů I*. Praha: Matice česká, 1913.
- ŠEDIVÁ KOLDINSKÁ, Marie et al. *Základní problémy studia raného novověku*. Praha: NLN, 2013. ISBN 978-80-7422-231-1
- ŠMAHEL, František. *Pražské povstání 1483*. Pražský sborník historický 19, 1986, s. 35-102.
- ŠTAJNEROVÁ, Michaela. *Testamenty litoměřických měšťanů z let 1527 – 1576 jako pramen k dějinám rodinných struktur*. in: HRUBÁ, Michaela (ed.). *Města severozápadních Čech v raném novověku*. Ústí nad Labem: UJEP, 2000, s. 87-106. ISBN 80-7044-306-5
- ŠTROBLOVÁ, Helena. *Úloha peněžních hotovostí v odkazech kutnohorských měšťanů na přelomu 15. a 16. století*. Zprávy Krajského muzea východních Čech 7, 1980, s. 21-29.
- ŠŤOVÍČEK, Ivan. et.al. *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*. Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČR 2002. ISBN 80-86466-00-0
- TEIGE, Josef. *Základy starého místopisu pražského I/3*. Praha 1910-1915.
- TOMEK, Václav Vladivoj. *Základy starého místopisu Pražského VI*. Praha 1866-1875.
- TRUHLÁŘ, Antonín, HRDINA, Karel, HEJNIC, Josef a Jan MARTÍNEK. *Rukověť humanistického básnictví I.-VI*. Praha: Academia, 1966-2011.
- VOREL, Petr. *Velké dějiny země koruny české VII. 1526-1618*. Praha-Litomyšl: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-648-7
- VOVELLE, Michelle. *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*. Paris 1973.
- VRÁNOVÁ, Elena. *Protokol testamentov města Bratislavy z rokov 1529 – 1558*. Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Historica 27, 1976, s. 147-173.
- WEINGARTEN, Johann Jakob. *Vollstaendige Teutsche Stadt-Recht Im Erb-Koenigreich Boehem und Marggrafthum Maehren*. Wien: Georg Lehman, 1721.
- WINTER, Zikmund. *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II*. Praha 1890-1892.
- WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. Věku v Čechách*. Praha, 1909.
- WINTER, Zikmund. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901.
- WUNDER, Heide. *Vermögen und Vermächtnis. Gedenken und Gedächtnis. Frauen in Testamenten und Leichenpredigten am Beispiel Hamburg*, in: VOGEL, Barbara a Ulrike WECKEL (Hrsg.). *Frauen in der Ständegesellschaft. Hamburg 1991*, s. 227-240. ISBN 3-926952-25-3

- ZELL, Michael L. *Fifteenth- and sixteenth-century wills as historical Sources*. Archives 14/62, 1979, s. 67-74.
- ZILYNSKIJ, Bohdan. *Podblanicko v nejstarších knihách kšaftů Nového Města pražského (1436 – 1494)*. Sborník vlastivědných prací Podblanicka 25. 1984, s. 169-185.
- ZILYNSKIJ, Bohdan. *Kolínsko a Kutnohorsko v prvních dvou knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*. Práce Muzea v Kolíně 4, 1987, s. 89-104.
- ZILYNSKIJ, Bohdan. *Zprávy o Táboře a jeho obyvatelích v nejstarších knihách kšaftů Nového Města pražského (1436-1494)*. Tábořský archiv 1, 1987, s. 61-67.

Elektronické zdroje

- Jiří ČAREK, *Městské knihy Archivu hl. města Prahy*, Praha 1956; aktuálně Archiv hlavního města Prahy, Archivní katalog, [cit. 29. července 2014]. Dostupné na [www:<http://www.ahmp.cz/index.html?wstyle=2&catalogue=1>](http://www.ahmp.cz/index.html?wstyle=2&catalogue=1).
- *Jednání v radě městské. Zápis v ,Protocollum consiliare 1604-1610' rkp. č. 21, fol. 153 pv. v městském archivu v Plzni*, Digitální knihovna České sněmy, Dostupné na http://www.psp.cz/eknih/snemy/v11c/1605_07/t010100.htm.

